

VISSZAEMLEKEZÉSEIM HONVÉD ÉLETEMRE.

IRTA :

MATOLAI ETELE

VOLT 1848/49-IKI HONVÉD-SZÁZADOS.

FÜGGELÉKÜL

LÁZÁR VILMOS ARADI VÁRFOGSÁGÁBAN IRT

EMLÉKIRATA.

SÁTORALJA-ÚJHELY, 1883.

LÖVY ADOLF BIZOMÁNYA.

NYOMATOTT A „ZEMPLÉN” KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

NAGYMÉLTÓSÁGU
CSIK-SZENT-KIRÁLYI ÉS KRASZNAHORKAI
GRÓF ANDRÁSSY GYULA
URNAK,
Ő CS. ÉS AP. KIR. FELSÉGE VAL. BELSŐ TITKOS TANÁCSOSÁNAK,
ELSŐ OSZTÁLYU SPANYOL GRANDNAK,
AZ ARANY-GYAPJAS-REND LOVAGJÁNAK,
A SZENT-ISTVÁN-REND
ÉS
SZÁMOS MÁS LOVAGRENDEK NAGY-KERESZTESÉNEK,
CS. KIR. ALTÁBORNACYNAK,
stb. stb.
MINT 1848-IKI VITÉZ ŐRNAGYÁNAK
LEGMÉLYEBB TISZTELETE JELÉÜL AJÁNlja

A SZERZŐ.

ELŐSZÓ.

Tisztelt olvasóim, kik e könyvben szabadságharcunk történelmét, vagy a kalandok és vitéz tettek érdekfeszítő és mulattató gyűjteményét vélik találhatni, csalódva érzendik magukat.

Távol áll e könyv mind a kettőtől.

Az akkori eseményekből akár politikai akár hadászati szempontból tanulságos művet alkotni, szakavatottabb férfiak feladata: tollam pedig sokkal prózaibb, mintsem hogy elbeszélésemet a tábori életet élénk színekben tündököltető adoma gyűjteménynyé tudnám összefűzni.

És — még csak egyöntetőséget sem találhat benne a t. olvasó, mert én visszaemlékezéseimet nem azon szándékkal irtam, hogy sajtó alá adjam; és nem egyfolytában, de néhány év lefolyta alatt irtam meg, időnkint, midőn ráértem.

Az előbbi körülmény okozta, hogy igen sok oly dolog van benne, ami talán érdekelhetné azokat, kik velem ott és akkor együtt működtek, vagy akiket épen személyem érdekel; de a nagy közönséget aligha érdeklendi.

Az utóbbi körülmény következménye pedig az, hogy mindenkor kedélyállapotomhoz képest — amelyben épen voltam mikor irtam — a műnek egyes részei oly különbözőek, mintha nem is egy kézből származnának; s így, ha egyes részek egynémely t. olvasóm tetszését meg is nyer-

hetnék, az egész együttvéve aligha találand kedvező bírálatot.

Csak még egyet.

Saját visszaemlékezéseimet irtam a legjobb hiszemmel. Tévedni emberi dolog, lehetnek azokban tévedések, hibás adatok; de én azok felett semmi vitába nem bocsájtkozom.

*

Ami volt parancsnokom Lázár Vilmos ezredes emlékiratát illeti, az bár sokkal rövidebb, bizonyosan sokkal becsebb az én visszaemlékezéseimnél, s így feleslegesnek vélem indokolni, miszerint igen nagy köszönettel fogadtam mostoha gyermekeinek, mint szellemi örököseinek (mert egyes utódai nem voltak) szíves engedelmét, hogy saját visszaemlékezéseim mellett azt is a t. közönség elébe bocsássam. Ha ebben netalán valamely gyarlóbb kifejezések fordulnának elő, azokért a felelősséget kénytelen vagyok magamra vállalni; mert ő, mint gyermekkorától katonának nevelt egyén, habár nyugodtabb kedélyállapotban jól fogalmazott is magyarul, emlékiratát — ugyszólván a siralomházban — németül írta.

S.-a-Ujhelyben, 1883-ik évi tavaszutó 10-én.

MATOLAI FTELE.

BEVEZETÉS.

Visszaemlékezéseim megjelenésével véletlenül ugyan egy időben szellőztetik nemzetünk ezredéves ittléte, tehát hazánk ezredéves létezése időpontjának kérdését. Bár melyik legyen is a legközelebbi 10—15 év közt épen számszerint és szorosan véve azon 1000-ik év — az mind egy; — annyi tény, hogy a számra kisded, rokon faj nélkül csupa idegen és (ne ámitsuk magunkat) irántunk inkább ellenséges, mintsem barátságos indulatu nemzetek közzé telepedett magyar nemzet kerekszámban ezer év óta fentartja magát és hazáját; s habár volt fénykorszaka, amelynek mai állapota még méltó árnyéka is alig lehet; habár volt idő, mikor számra is erősebb volt mint ma: csüggednünk nincs okunk, mert ha csak azt vesszük figyelembe, miként állottuk ki az 1849. évre következett válságot, és miként bontakoztunk ki abból: lehetetlen szemeinkkel nem látnunk, hogy nemzetünk szívós életerővel van megáldva.

Ez — nézetem szerint — egyrésztől annak tulajdonítható, hogy őseink sz. István első királyunk idejében, tehát még nem későn — mint szerencsétlen török szomszédunk — észrevették, hogy az elfoglalt új haza számukhoz képest elég nagy, s így nemcsak felhagytak a tovább terjeszkedéssel nyugot felé, de a már birtokba vett terület egyrészt is — Austriát az Ennsig, Bécs városával — feláldozták, s ennek árán kiengesztelték a német szomszédot, a ki maga is örülvén, hogy a magyar már békét hagy neki, megnyugodott abban, hogy szomszédja legyen. Másrésztől pedig azon körülménynek, hogy míg őseink a keresztény vallást

és nyugoti polgárosodást elfogadván, az éles ellentétet magok s a körüllevő nemzetek közt elenyészítették, azalatt politikai intézményeikben és törvényhozásukban eredetiségöket tisztán megőrizték és nem törődve azzal, mit látnak jónak más államok, azokat nem utánózták, de saját intézményeiket fejlesztették. Fájdalom! most az ellenkező utat követjük!

Hogy az Árpád-házi királyok alatt a magyar állam tekintélye — szemben a szomszéd államokkal — magas fokra hágott, annak elég bizonyítékául szolgál azon körülmény, hogy ezen család alatt élvezte az leghosszabb béke idejét, amelyet a tatár had betörése szakított meg.

És ezen irtó hadjáratnak nevezhető pusztító csapásból is sértetlenül felüdült államunk, sőt egy rövid század múlva — Nagy Lajos király alatt — hatalmának tetőpontjára hágott.

Csakhamar ezután merült fel az első kísérlet magyar király (de nem magyar ember) részéről a magyar állam önállósága és a magyar alkotmányos szabadság ellen, Zsigmond választott magyar király részéről, a ki azonban esetleg a szomszéd, rómainak nevezett német birodalomnak is feje volt.

Buckle Henrik Tamás, „Introduction to the history of civilization in England“ című, különben mély gondolkozással, sőt bölcseséggel irt kitűnő művében dicsekedve hozza fel, hogy nem az 1793-iki franczia, de az angol nemzet tanította meg a világot, s a koronás fejedelmeket arra, hogy nem a népek léteznek a fejedelem kedvéért, de megfordítva, midőn az angol alkotmány elnyomatásával és állandó hadsereg felállításával magának korlátlan uralmat biztosítani törekedett I. Károly királyt halálra ítélte és lefejeztette. Látszik, mennyire ösmeretlen történetünk a világ előtt; mert különben Buckle tudta volna, hogy nem ők, de a mi őseink adták erre az első és sokkal magasztosabb példát, midőn Zsigmond királyt nem halálra, csak l é v i g t a r t ó t i s z t e s s é g e s f o g s á g r a ítelték, amelyet az ki is ült a siklői várban, anélkül, hogy hatalmas római birodalma ezen ügybe avatkozni mert volna.

A nem sokára következő török hadjáratok, habár a

tatárpusztításhoz képest már némileg civilizált hadviselésnek mondhatók, de mind a mellett nagyon fogyasztották erőnket; nemcsak azért, mert ha nem is ölték, de elhurczolták a fegyvertelen népet is, de azért is, mert századokon át minduntalan ismétlődtek.

A számra ekként megfogyott nemzet a mohácsi gyásznapi után két pártra szakadt, midőn annál inkább kellett volna egyetértenie. És e két párt különböző nevezetek alatt azóta folyton megvolt és megvan ma is, mint Sennye Pál báró mondá egyik nagyobb országgyűlési beszédében. Az egyik volt a hü és bátor hazafiaké, a kik tovább is csupán a magyar állam saját erejével akarták folytatni a létért való küzdelmet, nélkülözve a különben is csak igen ritkán és szűkmarkulag, sőt talán nem is jóhiszeműleg nyújtott külsegélyt, s a kiknek a haza nevében köszönetet kellett volna szavazni, mint szavazott hajdan a római senatus a vert hada romjaival Hannibal elől futva menekülő consulnak „quod de republica non desperaverint.” A másik párt a kis lelkekből és kis hitüekből alakult meg, a kik talán magok nem bírván elég bátorsággal, nem mondom reménytelen, de csak kétes harczban meghalni a hazáért, szükségesnek látták magokat egy idegen hatalom karjaiba vetni... Igaz, ők nem mondtak le a magyar államról, kikötésekkel biztosították, azaz biztosítani vélték annak teljes önállóságát, de megfélejtkeztek a Horátius meséjének tanulságáról, mely áron szerezte meg hajdan a ló a szarvas elleni harczában az ember szövetségét... „Non equiten dorso, non froenum depulit ore.”

Ha mily kisebbségben lett volna is eme párt, győznie kellett; igen természetesen, mert hiszen vele együtt egy egész idegen állam küzdött amaz ellen. Biztosította tehát magának a magyar koronát azon uralkodó család, amelynek hatalmához folyamodott az imént említett új párt.

A „recriminatio” — legyen az panasz, kifakadás, vagy épen izgatás — azóta talán soha se volt kevésbbé helyén és idején, mint épen most; de a puszta tények egyszerű felhozatala kikerülhetetlen. Negyedfél század járt le azóta, hogy a magyar korona nem magyar származású királyokat diszit, de egy század sem mulhatott el anélkül, hogy a

magyar nemzet ne kényszerült volna fegyverrel is védeni alkotmányos szabadságát, állami önállóságát azon idegen hatalom ellen, amely azt épen a magyar koronát is viselő fejedelem nevében akarta megsemmisíteni.

Igaz ugyan, hogy e védelmi felkelések nem végleges diadallal, de részint békekötéssel, részint leveretéssel végződtek. Csakhogy a leveretés után a győztes hatalom a bölcs mérséklet politikája helyett mindenkor a bosszu politikáját vette alkalmazásba, nyilván szerencsénkre, mert különben ma talán már nem léteznék nemzeti, függetlenségi párt . . .

A bosszu politikája még a labanczok nagy részét is kuruczokká tevén, s a nemzetben az önérzetet s a létért való küzdelem ösztönét felébresztvén: vagy újabb kitörésre kényszerítette a nemzetet, vagy a hatalmat azon meggyőződésre vezette, hogy a nemzettel ki kell békülnie.

E szabadságharczok történetén elmélkedvén, lehetetlen volt azon meggyőződésre nem jutnom, hogy azon alkotmány, amelyet apáink annyi vér árán tartottak meg, *midőn az európai „continensen” valamennyi más alkotmány végképen elenyészett,* még is csak megérdemli, hogy mi is ragaszkodjunk ahhoz, hogy mi is készek legyünk annak védelmében ha kell meg is halni; mert minden támadás, amely az ellen intéztetett, egyszersmind magyar nemzeti létünk ellen volt irányozva; és valamint azon alkotmányt csak a magyar nemzet védte és tartotta fenn: ugy a magyar nemzet is csak azon alkotmány védelme alatt maradhatott fenn.

Az imént említett bosszu-politika még is termé gyümölcsét; mert azon párt, amely — mint említém — a mohácsi vész után keletkezett, amely a 17-ik és 18-ik században a labancz nevet viselte, és amelyet általában nevezhetünk osztrák pártnak, soha se volt többé olyan nagy mint keletkezésekor; mert ez akkor jóhiszeműleg alkotott a nemzet nevében kötések a trónra meghívott idegen fejedelemmel, s így mi természetesebb, minthogy valahányszor azon fejedelem utódai nevében és környezete által sértettettek meg azon kötések, mindannyiszor épen azon pártnak kellett magát kétszeresen sértve és csalatva éreznie, s azon párt-

ból ujonczozott s egészítette ki sorait a kurucz, vagyis szorosabb értelemben vett nemzeti párt. (Azért mondom, szorosabb értelemben, mert az osztrák pártot sem tartom nemzet ellenes, csak kevésbé nemzeti pártnak.) És innen magyarázható, hogy kivéve azon felkeléseket, melyek csak a vallásszabadságot irták zászlóikra, a nemzeti függetlenséget és alkotmányos szabadságot csak mellékesen hangoztatták, minden újabb felkelés hatalmasabb volt az előbbinél, s nehezebb volt azzal megküzdeni. Ezért volt, az 1848-iki előtt, leghatalmasabb a II. Rákóczy Ferenczé, amely már igen közel volt a teljes sikerhez, és ennél fogva biztatásul szolgálhatott az utódoknak a kísérlet mentül előbbi megújíttatására, és még is éppen az erre következett békekötés tartatott meg (mind a két részről) legtovább; ismétli bizonyítékául annak, hogy annak megszegésén nem a magyar nemzet töri a fejét.

Való ugyan az is, hogy ekkor legkevésbé szerepelt a bosszu politikája,*) s ez is járulhatott az említett jó eredményhez; főoka azonban még is az volt, hogy a folyton elnyomatásunkra törekvő hatalom érezvén, mily kevésbe mult, hogy a magyar korona végképen ki nem siklott kezei közül, kísérleteivel hosszabb időre felhagyott; majd a Mária Terézia királysága alatt egészen más módon cselekedtek, s igyekeztek a soha fel nem adott czélt elérni; és már tetemes sikert értek el, midőn a reá következő József császár férfiasabb eljárása felrázta a nemzetet édes szunyadozásából, és már szervezkedett a felkelés, a csapatok éjjelenként tartottak fegyvergyakorlatokat,**) s a kitörés azon mult, hogy József császár minden alkotmány és magyar nemzet ellenes rendeleteit visszavonta.

*) Pedig — esetleg igaz az is, hogy ezen békekötés után, azonban nem közvetlenül, csak mintegy két évtizeddel utóbb 1736-ban, hóhér-pallos üt le szépapám Matolai Pál fejét, a ki a szatmári békekötésben meg nem nyugodván, újabb felkelést kísérelt meg. A nemzet magára hagyta; ismétli bizonyítékául annak, hogy csak akkor nyul fegyverhez, ha arra égető oka van.

Azt mondja talán némely t. olvasóm erre, hogy tehát véremben van kurucznak lennem. Említett szépapám unokája, édesatyám Matolay Gábor, nem ugyan fegyverrel kezében, de meggyénk termében a szó hatalmával 1823-ban Vécsey Pál báróval vezérszerepet vitt az alkotmányra intézett merénylet elleni védelemben. (I. Horváth Mihály 25. év története). Tehát meglehet, hogy véremben van.

**) Ezekben Matolai László nagybátyám is részt vett.

Következett erre a nagy francia forradalom, s az I. Napoleonnal viselt háborúk, a melyek alatt a magyar nemzet hősiessé önfeláldozására nagy szükség lévén, óvakodtak alkotmányát megsérteni, s jogait megszorítani; és azért a hatalmas I. Napoleon felhívása is a magyar nemzethez, hogy vele szövetségbe lépve, szakadjon el az ausztriai háztól, a legkecsesgetőbb kilátások daczára elhangzott, mint a pusztában kiáltozó szava, mert ekkor az elszakadásra nem volt égető ok.

A Napoleoni háborúkra következett a második hosszantartó béke hazánk történetében, amely tartamára nézve megközelítette a tatárjárás előtti hosszab békét. De a magyar közmondás szerint: „az ördög nem alszik” s így nem aludt el a hosszab béke alatt azon szövetség (clique) sem, amely a magyar alkotmányt, sőt azzal együtt a magyar nemzetet a nemzetek, s az országok közül Magyarországot kitörölni mindenkor igyekezett; és talán, mert ezalatt intézményeinket, törvényeinket nemzeti irányban aránylag sikeresebben fejlesztettük, tehát tartott tőle, hogy nagyon megerősödünk; vagy talán, mert a hosszab béke által elpuhultaknak vélt; elérkezettnek hitte az időt, régi óhaját megvalósítani.

A mód, mellyel azt megkísérlé, kétszeresen alkalmas volt arra, hogy még a hyperloyalis hazafiakat is megingassa hitökben s a nemzeti pártba terelje, annyira; hogy ha bár — fájdalom — akadtak egyesek, de csak egy kis magyar csapatkát, egy kis labancz pártocskát sem volt képes ellenünkbe állítani, s az elvitázhatatlan tény megtörtént, hogy az általa hitszegő eljárásával ekként veszélyeztetett („compromittált”) dynastiát, amelynek nevében cselekedett, csak egy harmadik idegen nagyhatalom menthette meg.

A két nagy és számtalan apró ellenségtől végre leveretvén, elővétellett ismét a bosszu politikája, amelynek számtalan vérlázító tényeit annak idejében mindannyian tapasztaltuk, és számtalan kacagtatóan nevetséges nyilatkozványainak tanúi voltunk.

Hogy mi, akik fegyverrel kezünkben állottunk szemben azon hatalom fegyveres erejével — utóbb üldözésének kiváló tárgyaivá lettünk — az igen természetes. Vezéreinket

— külellenséggel czimboráskodó árulók gyanánt — kötéllel és golyóval végezték ki; törzstiszteinket ugyanazon hadi törvényszékek által 16--20 évi várfogságra ítélték; minket — csekélyebb pontokat, akikre nem mondhatták, miszerint a sárga-fekete zászlóra tett esküt szegtük meg, hogy szellemileg épen annyira, vagy még jobban elkeserítsenek -- besoroztak, hogy épen azon zászló alá esküdni, és épen azon színeket viselni legyünk kénytelenek, amelyek ellen harczoltunk!! . . .

És itt helyén látom a kételkedők kedvéért — akik még netalán hajlandók volnának azt hinni, hogy a nemzet higgyetlenebb része nem tartott velünk — kiemelni, hogy az üldözöttek szinte kivétel nélkül minden háznál biztos menedékre találtak, tárt karokkal fogadtattak, szívesen láttattak, és — ha és amikor kellett — egy más biztos helyre szállítottattak; pedig vendégszerető szíves gazdáik tudták, hogy ezzel magokat a köz „zsandár“ gorombáskodása és lökdösésétől kezdve fel a „Kriegsgericht“ általi elítéltetésig, és a kassai „fekete sas“ vagy a pesti „Neugebau“ czelláiba záratásig mindennemű zaklatásnak, kellemetlenségnek, szenvedésnek teszik ki; kétségtelen bizonyítékául annak, hogy ha netalán koruk, idegeik vagy egészségi állapotuk, családi helyzetük nem engedte, hogy velünk sorakozva harczoljanak: szívvél és lélekkel velünk voltak; és meg volt bennök a bátorság a már győztes hatalommal dacolva, üldözött honfitársaikat — saját magok veszélyeztetésével is — ótal-mukba venni.

Egyébként a bosszu-politikának ezen új módja, a besorozás is megbosszulta magát; mert az osztrák közlegényekül besorozott volt honvéd fő- és törzstisztek, még a nem magyar ezredek közlegénysége, sőt nagyrészben altisztei előtt is oly tekintélyben állottak, hogy akaratlanul is, szóvalánul is apostolai lettek a szabadság ügyének; és egy két év múlva a besorozott volt honvédtiszteket már igen szívesen bocsájtották szabadságra.

Évek multán azonban bekövetkezett, ami hasonló körülmények közt már máskor is; a hatalom polczán ülők átlátták, hogy ha nem akarnak a végletekig való ragaszkodással mindent kockára tenni, még magát a dynastiát

is veszélyeztetni — ki kell a magyar nemzettel békülniök.

A kibékülés, a kiegyezés létre jött... De a labancz és kurucz párt — más elnevezések alatt — fenmaradt; mert vannak, akik a kiegyezés által létesített állapottal megvannak elégedve; és vagyunk, akik úgy hisszük és érezzük, hogy talán „többet veszítettünk a réven, mintsem nyertünk a vámon...”

Ezt taglalni nem tűztem ki jelen bevezetésem tárgyául. A kötés megvan: a kötések mind a két részről szentül megtartandók, míg közakarattal meg nem változtattnak. De amint bűnnek tartanám arra izgatni hazámfiat, hogy a kötet egyoldalulag szegjék meg: úgy százszorta nagyobb bűnnek tartom oly tan hirdetését, a melynek értelme az, hogy ha a kötet a másik fél meg is szegné, nekünk csak tünnünk és engednünk kell, százszoros bűnnek tartom azon tan hirdetését, hogy mi önállóan független államot nem képezhetünk.

Sőt inkább... de hagyjuk e tárgyat... mondjuk a koszorus költővel, hogy: „a mult csak példa legyen most”; és ha gyenge tollamból folyt soraim csak egy parányival járulnak hozzá, hogy ifjabb olvasóim keblében az elhatározás minden törvényes uton és módon hazánk önállóságára és függetlenségére törekedni, és azért — ha kell — fegyverrel kezökben meg is halni, maradandó gyökeret verjen: akkor e sorokkal nemzetemnek egy porszemnyi szolgálatot én is tettem.

VISSZAEMLEKEZÉSEIM.

I.

Miként terméff a honvéd sereg.

Mazám történelmét már az alsóbb iskolákban is érdekel — a Bocskay, Bethlen és főleg Rákóczi Ferencz szabadságharczait kiváló kegyelettel tanulván — az események hasonlatossága már a 10 első honvédszászlóalj alakításakor igen ösztönzött azok valamelyikébe sorakoznom; de családi körülményeim ezt még akkor nem engedték. — E közben titkárja lettem Zemplén megye főispánjának Andráshy Gyula grófnak, és az 1848-iki nyárhó 2-ára Pestre összehívott nemzetgyűlésre vele mentem. Ez alatt már az ágyu is megdördült; csapatainkat Szt.-Tamás ostrománál ismételve visszaverték; éreztük, hogy most már nem magyar aki még tétováz, és főnököm nyárutó utolsó napjaiban tudtomra adá, hogy a táborba megyen, azon felhívással, hogy mondjam meg, mily hivatalba akarok lépni a megyénél, kívánságom teljesítve lesz. „A táborba akarok menni méltóságoddal“, felelém. Erre hosszabb értekezés fejlődött, amelyben engem szándékomról lebeszélne nem sikerülvén, azzal bocsájtott éji nyugalomra, hogy reggelig „gondoljam meg.“

Reggel azonban én épen oly határozottan nyilatkozván mint este, főnököm már csak azt mondá, hogy ne vele menjek, de — kezembe adván egy miniszterelnöki rendeletet, — menjek haza, és az ezen rendelet szerint alakítandó, magát a háboru egész idejére kötelezendő mozgó nemzetőr csapattal jöjjen a táborba.

Ebbe megnyugodtam, csak hogy már egyszer bizonyos voltam benne, hogy oda jutok, a hová kötelességérzetem oly régen vonz, és azzal is hizelegtem magamnak, hogy azon perczben, amidőn a kezembe adott rendeletet irthon

az első alispánnak átadom, egyszersmind magamat ezen önkéntes csapatba elsőnek iratom be. És azonnal hazajöttem.

Őszelő első napjaiban haza érkezvén, megtudtam, hogy inént említett reményem már nem teljesülhet, mert a magammal hozott rendelet más példánya más uton néhány nappal előbb megérkezvén a megyéhez, már a csapat alakztatása is megkezdett, és pedig Sátoralja-Ujhelyben (szülőim lakhelyén) Farkas Lajos ügyvéd és Victor testvérbátyám toborzásával, akik a nemzetőrség vasárnap délutáni gyakorlatai után mindenkor dobra tevén a beirási ívet, a jelenlevőket felszólítják. Őszelő első vasárnapján tehát én is kimentem a hegycskére — a nemzetőrség gyakorlati terére — 73 éves atyám kíséretében. A gyakorlat után Victor testvérbátyám a dobra tevén a lajstromot, megtette a felhívást, amelyre ez alkalommal még is én irattam fel magamat legelőbb. Szülőimnek erről előlegesen nem szóltam; egyrésztől tudtam ugyan, hogy a dolog annyira megért, hogy erre ugy is készen kell lenniök, másrésztől azonban, bár hogy törtem rajta fejemet, nem voltam képes erre szavakat találni.

Volt aki hazamenet atyámat megszólítá, hogy engedhet két fiának is elmenni? a mire azonban örömmre azt felelé, hogy jól teszik, ha kevés lesz, még ő is elmegyen. Haza érvén, ismét nem tudtam szólni gyengéd és gyenge egészségű édes anyámnak; atyám mondá meg neki, hogy én is beirattam magamat, mire huzamosan zokogva sirt. Végre szóhoz jutván zokogásától, elöttem felejtethetlen következő szavakat mondá: »Igen fáj nekem kedves fiaim, hogy elmentek és meg kell tőletek válnom, de százszor jobban fájna, ha vagy nem mehetnétek, vagy nem akarnátok menni.«

Néhány nap mulva az egész megye területén jelentkezett önkéntesek Sárospatakon gyűjtettek össze; mintegy 740-en valánk. A megyei nemzetőrség parancsnoka és őrnagya Bellositz kiszolgált huszár vette át itten felettünk is a parancsnokságot és 3 századba osztott. Az elsőt képezték a Sárospatakiak, a 2-at Sátoralja-Ujhely, a felföld és a Bodrogköz; a 3-at a Hegyalja és az alföld. Magam tehát a 2-ik századba jutottam. Ekkor tiszteinket választottuk meg. A

2-ik századnál Farkas Lajost századosul, Erős Ferenczet (Szabolcsból) főhadnagynak, Kandó Tamást és Matolay Victort hadnagynak. Ez utóbbi szavazattal ment. Az első századnál százados Pálkövy Antal (tanár), főhadnagy Sebeczky András, hadnagyk Kun Dániel és Balog Lipót; a 3-ik századnál pedig százados Mezőssy László, főhadnagy Zábráczy László, hadnagyk Szepesy Péter és Tan Guszti lettek.

Eközben egy nagy nemzetiszinű, de nem tábori szabásu, nehéz lobogót kaptunk, s ez a sáros-pataki r. c. egyházban, Brezenheim Ferdinánd hercegné született Schwarzenberg Karolina hercegnő kereszt- vagyis zászló-anyasága mellett, ünnepélyes szertartással felszenteltetvén: zászlónk alá felelküdtünk.

Ekkor — fegyverünk még nem levén — a mozgásokat és fejleket kellett volna betanulnunk, de az őrnagyunk olyanokra tanított, amelyek csak lovasságnál használhatók, s amelyeket utóbb a táborban el kellett felejtenünk. Az is jut eszembe, hogy többnyire hátrálni tanított.

Ezen idő alatt két rendes magyar ezred csapatai jöttek a külföldről rendelet folytán haza, és Patakon át vonultak a táborba. A Vilmos porosz király nevét viselő 10. számú huszár-ezred egy osztálya Ábrahám őrnagy alatt, és a Leiningen nevet viselt narancs-sárga hajtókás erdélyi gyalogezred egy vagy két zászlóalja. Mind a kettőt sorba rendbe állítva üdvözlöttük, és — nem tagadom — én azon gyanuval, hogy nem sokára ellenségként állunk majd szembe egymással. Az utóbbi ezred — fájdalom! — igazolta is gyanumat: annál fényesebben szégyenítette meg az előbbi.

Itt még csak be-be tekintettem néha az újságokba, s ezekből olvasván a Lamberg tábornok és császári biztos megöletését a budapesti hajóhidon — habár teljesen meg voltam győződve, hogy küldetése egyszerű leigáztatásunkra és mozgalmunk elfojtatására volt irányozva — az esetet felettem sajnáltam, békés irányu s a törvényességhez ragaszkodó forradalmunkat vérrel fertőztetve láttam, s habár több mint 30 mértföldnyi távolságra valék a tény színhelyétől s így egyénileg semmi képen se lehettem részese, — mint a nemzet egyik tagja lelkiismeretemet e tettel terheltnek érzém.

Legyen szabad egy kis eltérést tennem, s elmondanom

Lamberggel néhány hónappal előbb történt találkozásomat. Jellemzetes.

Kortársaim még emlékeznek rá, hogy az utolsó Pozsonyi országgyűlés vége felé, midőn már a magyar miniszterium is megalakult, a köznépet egy sajnos ösztön szállotta meg a zsidók iránt, a kiket ütni, verni, sőt ölni is kész volt, boltjaikat és lakásaikat megrabolni és feldulni pedig törekedett. Az országgyűlés alatt ezt még megakadályozta részben az ott állomásozott rendes katonaság, nagyobb részben az országgyűlési fiatalságból, megyei követségi irnokokból, képződött nemzetőrség. Az országgyűlés eloszlása után én még ott maradtam, hogy a husvétot Lázár Vilmos akkori vasuti pénztárnok velem rokon családjánál töltssem. Husvét másodnapján délután megújult a támadás a zsidó városrész — a várhegy — ellen. A katonaság — Sándor csár 2. sz. magyar gyalog-ezrede, és a Wallmoden vértések — fegyverbe szólítottak, én is felkötöttem kiköszörült görbe kardomat, s a Pálffy József gróf és Lopresti Lajos báró vezérlete alá sorakozott, magamhoz hasonló polgári önkénytesek közé állottam. A zavar éjjel dühöngött leginkább, és volt roham, közápor, tüzelés, foglyok és sebesültek, de mivel az utóbbi nagyobb események e »comicus« utczai harczot eltörpíték, nem írom azt le részletesen, csak a mennyi a Lamberg jellemzésére tartozik. Ő ekkor Pozsonyban katonai parancsnok volt. A nagy-utczáról, a melyen a vármegye-háza van, az országháza felé vezető utca alsó sarkán egy emeletes ház állott, a melynek szeglete mintegy levágva egy kis lapot képezett, s ezen földszint egy »Budai« nevezetűnek dohányos boltja, az emeleten pedig egy ablak volt. Ezen ablakról szemem láttára történt egy lövés, és ezen lövéstől egy napszámosforma rongyos ember halva rogyott össze. A nép a városházához vitte nagy zugolódásokkal és fenyegetésekkel a katonaságra. Tanuja lévén az esetnek, hivatva érzém magamat oda menni. Lamberg-et épen a városházánál találtuk, Lázár Vilmost — aki katonás viseletével figyelmét már magára vonta — mellette. Ez utóbbinak azonnal elmondám az esetet, s ő magával hívott ismét Lamberghez, és neki is elmondtuk azt. Lázár igyekezett őt nagyobb erélyre buzdítani, de nem sikerült, és Lamberg megfoghatlan levert kedélylyel, mint egy töredelmes bűnbánó

szenvedett el az izgatott zavargóktól gunyt, kihívást, sértést annyira, hogy a katonaság kezdett már zugolódni, és Lamberg jónak látta félre vonulni, s a katonai parancsnokságot reggel Madarasy (nem Miklós) nyugalmazott gyalogsági őrnagynak adni át, aki ezen szerepét azon fogadáson kezdé, hogy a katonaságot meggyaláztatni nem engedi.

De térjünk vissza elbeszélésünkhöz. — Mielőtt még a táborba indultunk, a sors már megvette családunkon az első áldozatot. Nedeczky Albert unokatestvérem egy lépcsőről tett szerencsétlen lépésből támadt sérülés következtében meghalt. Már magánkívüli állapotában mondott utolsó szavai is hozzám való különös ragaszkodását és a hon ügye iránti lelkesültséget tanusíták. Özvegy édes anyjának és testvéreinek sok reményét vitte sirba, amely őt sok szenvedéstől fedte el, melyekben utóbb velünk részesülnie kellett volna! . . . Ki mondja meg vesztett-e vagy nyert . . . ?!

Őszhó 4-én indultunk meg Sáros-Patakról szekereken Szolnokra, azon rendelkezés folytán, miszerint az így alakult önkéntes csapatok az egész Tiszán-inneni kerületből ottan gyűjtetvén össze, a Görgey Artur vezérlete alatt menjenek a ráczok ellen. Négy napi utazás után Szolnokra érvén, már se Görgey őrnagyot, se a többi Tiszán-inneni csapatokat nem találtuk ott.

Majd ellefedém megemlíteni, hogy Patakon létünk alatt egy felszólítás intéztetett hozzánk, hogy akik hivatást és kedvet éreznek a tüzérséghez menni, jelentkezzenek. Engem ettől rövid látásom tartóztatott el. A jelentkezettek mintegy 40-en már néhány nappal előbb szállítottak Szolnokra mintsem a mikor mi elindultunk, de mivel ott azt kívánták tőlök, hogy 3 évi szolgálatra kötelezzék magokat, nem állottak be, és Szolnokon ismét hozzánk csatlakoztak.

Itt megtudtuk, hogy a Jellacsics József horvát bán betörése folytán mi már nem a ráczok, de a horvátok ellen megyünk reggel vasuton Pestnek.

Este felé hire terjedt a városban, hogy Blomberg Szarvason van dzsidásaival; és mivel csapatunk még fegyvertelen volt, a Szolnokiak nagy aggodalomba estek, hogy Blomberg megtudván ezt, reánk ront, hogy minket megsemmisítsen, s ezen aggodalomból a Tisza hidját felszedték.

A városházán kölcsön adott kaszákkal és dsidákkal czirkáltunk egész éjjel, de Blomberg nem háborgatott minket.

Másnap a vasuton Pest felé menvén a czeplédi állomáson vettük a pákozdi szerencsés ütközet hírét. Egy csupa elvből és önjöszántából alakult, s már az ellenség felé közeledő csapat öröme és lelkesedése az újabb ellenségen vett első győzelmi hirre — valóban leirhatatlan; — ha valami csorbája volt annak, legfeljebb az irigység, hogy mi még nem lehettünk ott ! !

Pestre érkezvén, a Teréz-városban szállásoltak el. Itt megtudván elől nevezett főispánunk itt létét, tisztikarunk egy küldöttsége felkérte őt, hogy megyéje önkéntes csapatát, ősi szokás szerint ő vezérelje az ellenség elébe. Látni kívánt. A szemle az István-téren — úgy látszik — kedvére ütött ki, mert a zászlóalj vezényletét átvette.

Egy-két napi itt mulatásunk alatt Budára menvén, a vári fegyvertárból új gyutacsos (Zünder) fegyvereket kaptunk, 9—12 fontosokat. Szij nem volt rajtok, mindamellett feltettem magamban, hogy míg csak szállásomon le nem teszem, mindig a bal vállamon viszem. Megéreztem egy kissé, de meg nem bántam, mert azon túl is jobban győztem cserélgetés nélkül.

Ez idő tájban érkezett Pestre néhány erdélyi és nagybányai önkénytes, a tisztos öreg Betlen Ferencz gróffal.*)

Jelentkeztek a kormánynál, de azt nyerték válaszul, hogy mivel magokban igen kevesen lévén, (vagy 20-an voltak) önálló csapatot nem képezhetnek: várjanak míg egy más önkénytes csapat érkezik és csatlakozzanak ahhoz. Jó külsejű, értelmes emberek lévén, szívesen fogadtuk őket.

Mindez rövid pár nap műve volt, s egy reggel a Dunapartra vezettek, a hol vontató gőzösre és a hozzá kötött teher-hajóra (Schleppre) szállottunk. A gőzös fedélzetére hágva, rövid beszéddel bucsuzott el tőlünk eddigi parancsnokunk Bellositz őrnagy és átadott Andrásy Gyula grófnak, a ki a parancsnokságot átvevén, velünk jött.*)

*) 1872. év tavaszán meglátogattam Budán. Tisztos aggastyán, most is buzgó hazafi és a zempléni önkénytesekre igen szívesen emlékezik vissza.

*) Bellositz őrnagy visszajött megyei nemzetőri parancsnokságát folytatni. Nem láttam őt többé, de hallomásból tudom, hogy magát 2 hónappal utóbb, a Schlick altábornagy betörése alkalmával gyanússá tevén, utóbb ehhez menekült.

Már setétben értünk Komáromba, a hol a városban szállásoltak el éjszakára s nem volt időm a várost megnézni, mert reggel jókor indítottak tovább. Most mindannyiunknak a teher-hajóra kellett mennünk, csak a tisztikar maradt a gőzösön tanácskozni. Gönyön kiszállottunk és első gyalogmenetünket tettük Győrig, a hol már későn este és váratlanul érkezünk meg, de a lakosságtól mégis leirhatatlan örömmel és lelkesedéssel fogadtattunk. Itt találkoztam Balogh Károly barátommal, mint honvéd-örmesterrel.

Más nap a város egyik terén felállítatván, foganatba vétetett a gőzösön tartott tiszti tanácskozás határozata. Ehhez képest, minthogy a 3-ik századból álló csapat magában egy zászlóaljat nem tehet, egy 4-ik század alakított, és pedig 1-ör azokból, a kik tüzéreknek akarván menni, Patakról előbb mentek el, de Szolnokon ismét hozzánk csatlakoztak; 2-or az erdélyi és nagy-bányai önkénytesekből és — amennyiben még mindez nagyon kevés volt — 3-or bizonyos számig a többi századokból, önkényt jelentkezőkből. A fő- és altiszteket, miután már nem megyénk területén voltunk, nem választottuk, de azokat őrnagyunk nevezte ki. Századosává e 4-ik századnak az erdélyi és nagy-bányai önkénytesekkel hozzánk csatlakozott öreg Betlen Ferencz gróf, főhadnagyává Kandó Tamás, hadnagyaivá Karsa Endre és Kossuth Pál; a kezelő őrmester Szász Lajos erdélyi, a vezető Nagy Gerzson zempléni önkénytes lett.

Győrről ily átalakulással Öttevénybe, onnan a következő napon Mosonyba mentünk. Felejthetetlen előttem a mosonyi német polgárok ez alkalommal tanusított magyar hazafias gondolkozása és irántunk mutatott szíves, előzékeny vendégszeretete.

A körülmények siettetvén utunkat, még az nap délután szekereket rendeltek alánk, amelyek a parndorfi táborba szállítsanak. Ebéd után tehát czókmókostul a városból kimenvén, míg szekereink az országon vártak, nekünk a csendes őszi eső alatt egyszer egyik századunkkal megmu-

Bajusz József barátom pedig többször beszélt nekem, hogy utóbb, midőn Klapka György akkor még czredes Tokaj vidékén táborozott, ennek meghagyásából öt Patakon elfogta és Tokajba vitte.

tatták mi a csatárláncz s azzal felültettek, és mi késő estve, borus ég alatt, teljes sötétségben közeledtünk a magyar táborhoz a kedvetlen idő által lehangolt kedélylyel; de midőn egyszerre a csillagtalan, borus ég helyett, magunk előtt a földön pillantottunk meg számtalan veresen lobogó csillagot, a tábor-tüzeket: kedélyünk nemcsak felvidult, de egy komoly, lelkes öröm-érzet duzzasztá kebleinket a gondolatra, hogy itt vagyunk már ezer és ezernyi bajtársaink között, akikkel együtt élni, mindennemű fáradalmakat és nélkülözéseket tűrni, mindennemű veszélyekkel dacolni és ha kell meghalni jöttünk, egyszóval a férfi legmagasztosabb hivatását teljesíteni, hazája, szabadsága és kedveseiért a halállal szembeszállani.

Leszállottunk tehát szekereinkről, egy kis szalmát kapunk, hogy ne a nedves földre feküdjünk, és egy kis fát, hogy tüzet rakhassunk s úgy a hogy lehet alhassunk.

II.

Az első ütközet.

Zászlóaljunk táborba érkezte után már másnap a határon átvezettetett. Alig indultunk el parndorfi táborunkból, azonnal elértük a Lajtát Bruck an der Leitha városánál s alig hagytuk ezt el, midőn ismét megállottunk, egy zöld vetés melletti nedves réten ütvén tábort. Felejthetetlen maradt előttem az e menet közben élvezett nagyszerű látvány, midőn gyalog- és lovas csapataink s különböző nagyságu ágyuink a Harrach gróf Brucki nagyszerű kertén — a melyen a Lajta is végig folydogál — átvonult. Bár a fák már majd egészen lombtalanok voltak, úgy látszott nekem, hogy soha szebb kertet ennél nem láttam. — A bruckiak — midőn városukon átvonultunk — kivált a nők, zokogva sirtak; de a mellett oly bizalmasan közeledtek sorainkhoz, hogy nem tudhattuk, valljon azokat siratták-e, akik ellen mentünk, vagy talán inkább épen minket?

Az említett helyen táborba telepedvén, úgy hallók, hogy csak a velünk egy dandárban levő Ábrahám-féle Vilmos huszárosztály van előttünk mint arczvéd, a melyet Patakon láttunk átvonulni, különben mi az első csatarendben valánk. Esős idő keletkeztén, nem mondhatom, hogy rendkívül kellemetesen, de mégis tökéletesen nyugodtan aludtam a szélső barázdában, féloldalommal a vízben, miglen oly beszélgetésre ébredtem fel, amely rövid, szakadozott mondataival s elfojtott, de mégis mély hangjával figyelmeztet magára vonta. Csakhamar hallám, hogy minden trombita és dobszó nélkül sorakoznunk kell. Ekkor már setét, rendkívül setét volt és csak a neszből érthetők, hogy többi csapataink egyenkint már mind visszavonultak Magyarország felé, mi még állottunk. Még most sem állhatom meg, hogy

meg ne rójjam akkori egyik őrmesterünket, aki egyre hangosan dudogott, hogy „a többi csapatok már mind elmentek, csak minket hagynak itt mészárszékre, el vagyunk árulva” és így tovább. Jó, hogy ekkor még közlegény voltam, mert ha feljebbvalója vagyok, szigorúan vettem volna a dolgot; így is alig fékezhetém indulatomat, de tiszteinktől talán okosabb volt ezt nem hallaniok. Végre mi is megindultunk és reggel ismét a parndorfi táborban telepedtünk meg.

Mire való volt e séta, nem tudom; de ez még nem volt az egyetlen. Néhány nap múlva ismét megindultunk, ekkor azonban nem a Vilmos huszárok, de a Sándorok (4-ik ezred) voltak hozzánk legközelebb.

A határon ismét Brucknál átkelvén, ha nem csalódom, Sticks-Neusiedl falut haladtuk el, szűk völgyeken és apró dombokon át huzódván, amelyek engem felföldünk, a krajnya némely vidékére emlékeztettek, midőn egyszer a Sándor-huszárok és a hozzánk beosztott fél üteg felettünk balra a dombon, mi pedig a völgyön huzódván, felettünk vagy három ágyulövés esett. Leírhatatlan tüzzel akartunk a jó meredek dombra kapaszkodni, de az 1-ső és 2-ik századnak álljt vezényelt őrnagyunk, s csak akkor engedett a dombra feljöttünk, midőn a 3-ik és 4-ik század már ott fenn rendben állott. Mire feljöttünk, az összecsapásnak már vége volt, vagy 30 horvát határőr foglyot hoztak huszáraink a Jellacsics előőrsi csapatjából: a többi visszavonult.

Egy idő múlva megállottunk, de még nem lehattunk igen messze a határtól, mert folyvást nagyon lassan, mintegy tulságos óvakodással nyomultunk előre. Az idő most is esős lévén, igen éreztük a tűz szükségét, amiért is eljártunk a domb más oldalára, a hol nagy setétségben lábainkkal kerestük meg a szőlőkarókat, hogy legyen mi mellett melegednünk. Andrásy Gyula gróf őrnagyunk ez alatt a főparancsnoksághoz hivatott, a honnan huzamosabb idő múltán igen kedvetlen arczczal tért meg, néhány szót mondott szinte sugva Betlen Ferencz századosnak, a mire fokont mind a ketten mindinkább kitörtek, zugolódtak, s végre előlünk sem titkolták megbotránkozásuk és szinte a könynyekig ingerült bosszuságukat a felett, hogy reggel ismét nem előre, de vissza kell huzódnunk. Okául csak később

— már a parndorfi táborban — azt hallók mondatni, hogy az előtt csak a „fellázadt“ Jellacsics ellen voltunk indítva, most pedig már Windischgrätz herczeg is ott volt, s a császár nevében azt írta vezérünknek, hogy ott már nem Jellacsics, de ő a parancsnok; a ki táborát megtámadja, azt ő a császár ellenségének tekinti. A császár akkor V. Ferdinánd magyar király volt, a magyar vezér tehát jónak látta ismét visszavonulni.

Vége Kossuth Lajos, az időközben megalakított honvédelmi bizottmány elnöke, s ha nem név-, de tetteleg már ekkor az ország kormányzója — maga is eljött táborunkba, több új csapat is érkezvén ugyanekkor erősítettetésünkre, és négyszögbe állittatván dandáronként a hadakat, buzdító szónoklatával készítet minket a légközelebb bekövetkező ismételi előnyomulásra. Ez őszhó 25—27. napjaiban volt, s most már tudtuk, hogy ha egyszer megindulunk, összeadás nélkül vissza nem huzódunk.

Eközben történt, hogy Balog Sándor (azóta elhalt) őrmester a zászlóaljunktól hadnagygyá neveztetvén ki a 34. számú gyalogezredhez (Prinz von Preussen), s helyébe a 4-ik század 1-ső szakaszának tizedese Oláh Miklós tétetvén őrmesterré, ennek helyébe 27 vagy 28-án reggel én neveztettem ki tizedesül.

Másnap a sereg harmadszor is átlépte a határt, zászlóaljunk a bal szárnyáról indulva, s így én legelől. Ugy emlékezem, hogy két napon át mentünk és csak harmadnap ütköztünk; annyi bizonyos, hogy a mint már bent voltunk Austriában, azonnal csatarendbe, sőt vonalba fejlesztve, egész százados rohamoszlopokban nyomultunk elő, ami menetelünket széppé és nagyszerűvé tette és talán ujoncseregünket a váratlan támadás esetére megóvta volna attól, hogy mielőtt csatarendbe állana, már felbomoljék; de másrészről igénytelen nézetem szerint menetelünket szerfelett lassuvá és erőnket s csatarendünket ellenségünk kémei által tisztábban megszemlélhetővé tette és időt adott nekik az ellenség vezérét erről tudósítani, ennek pedig védelmi intézkedéseit ahhoz alkalmaztatni. Meg kell itt egy körülményt említenem, nem fontosságáért, de egyrészről mert azt mai napig is sokan emlegetik, akik akkor zászlóaljunkban voltak, másrészről mert ujonnan alakult hadseregünkre

nézve jellemzetes. Zászlóaljunknak rendes élelmezési tiszte nem levén, e végett időnként hol egy, hol más tisztt küldetett ki. Ez alkalommal Kandó Tamás főhadnagy. Azonban két napi menetelünk alatt se élelmi szert, se az élelmezési tisztet nem láthattuk. Másodnapon, de csak miután már éjjelre letelepedtünk, sötét este hust kaptunk, de hozzá sem kenyeret, sem sót, sem fát, és ezekért menni meg volt tiltva. Sokan a hust azon módon ellökték, mások más csapatbeli ösmerőseikhez vitték, s ott főzték és ették meg; csak néhány élelmesebb ember mert a tilalom daczára vizet hozni, holott az csak egy köztünk s az ellenség közt fekvő helyen volt található, és csak kevesen tudtak fára s egyéb szükségletekre szert tenni, hogy főzhessenek. Igen kevesen ettünk tehát 48 óra után valami keveset, a többi semmit, úgy hogy embereink a répát huzgalták ki lábaik alól a szántóföldeken a merre átvonultunk, minden ebbeli tilalom daczára.

Igy kiéheztetve értünk 29-én délután egy leborított tekenő alaku dombra, amelynek gerinczén állottunk meg, jobbra tőlünk a völgyben huszáraink pihentek. Társaimnak egyszerre szemökbe tűnt, hogy három osztrák lovas jön felénk vagy huszáraink felé és igen türelmetlenkedtek, hogy emezek nem látszottak őket észrevenni. Végre három huszár is lóra pattant s eleikbe indult. Amazok hátat fordítván, a huszárok sarkantyuba vették lovaikat. Az osztrák lovasck közül kettő sebesebben elnyargalván, az egyik kissé hátrább maradt, viszont a huszárok közül egynek lova felbukván, a másiké elmaradván, végre az egy huszár az egy osztrák lovast elfogta és táborunkba hozta. Képzeltető, mily „sport” volt zászlóaljunknak ezt mind végig nézni, és menyire sajnáltam magam is, hogy rövidlátásom miatt mind ezt csak néző társaim beszédeikből tudtam. A huszár Bodo-nyi tizedes volt, az elfogott pedig — a mint akkor mondták — altiszt vagy hadapród (cadet) lehetett.

Előjele volt ez annak, hogy az ellenség már közel áll; s valóban másnap reggel még igen keveset haladtunk előre, midőn jobb szárnyunkon gyalogsági csatározással az ütközet megnyílt. Mi a harczvonal közepetáján a centrumban állottunk, közelebb valamivel a bal, mintsem a jobb szárnyához. Seregünk két harczvonalban (Treffen) volt felállítva. Előttünk

az első vonalban állottak a gömöri önkéntesek, ezektől jobbra a Jungwirth-féle osztrák üteg, ettől jobbra a Prinz v. Preusen 34. gyalogezred 1-ső zászlóaljja, és balra a gömöriektől a 14-ik honvédezászlóalj. A 2-ik harczvonalban balra tőlünk, de kissé távolabb egy ösmeretlen üteg, s azon tul épen oly ösmeretlen csapatok; jobbra hol mellettünk, hol kissé hátrább a Sándor huszárok; messze a hátunk megett tartalékul a komáromi kaszás nemzetőrök.

Megindulásunk után az előbb említett domb éléről kissé balra lehúzódtunk, s így nem láthattuk mi történik ott (különben is ködös volt) midőn a puskaropogás megkezdődött, az első lövést egy dörgő „éljen” követte az egész sereg sorain végig, s a Sándor huszárezred zenekara a Rákóczi-indulót fújta meg. Talán egy jó félóra telhetett el, mialatt a puskaropogás, szinte szakadatlanul de közbe-közbe hevesebben folyt, midőn néhány ágyuszó is keveredett közzé. Az első ágyulövésekre ismét dörgő „éljen”-ek feleltek, s a zenekar ismét más indulót hangoztatott. Nem tudnám óra szerint meghatározni, de pár óráig tartott a csatározás, midőn végre némi szünet állván be, hírért vettük, hogy Guyon őrnagy a pesti csatárokkal Manswörth falut szuronnal vette be. Az ily tudósításokat a helyszínről őrnagyunk testvére Andrásy Aladár gróf által kaptuk, a ki valamely tábornok mellett nyargoncz — galoppain — volt.

Ez alatt csak már az utolsó ágyulövésekből jött néhány golyó reánk is, de csak vagy kettő érintett meg egy két szuronyt, különben kárt bennünk nem tett. Időnkint egy-egy tábornok (hadosztály parancsnokunk Holtsche, dandárparancsnokunk pedig az 1849. őszhó 6-án Aradon kivégzett Schweidl volt) ellovagolván soraink előtt, egy-egy futó pillantást vetett reánk, csak Csányi László kormánybiztos időzött huzamosabban s mondá, hogy minden valószínűség szerint nekünk — a középnek — jut a legnagyobb feladat; és hogy ha apró fegyvertűzbe találunk lenni, ne sokáig késünk, de rohanjuk szuronyra, mert különösen a Horvátokról mondhatja, akiket igen jól ösmer, szolgált is köztök, hogy a tüzelést jól állják, de a szuronytól igen félnek, attól mindjárt megszaladnak.

Eközben a köd eltisztult, a nap kisütött, és jóltevően melegegett, s déltájban zászlóaljunk kissé előre, de inkább

balra a domboldalról a lapályba a Schwechati országut mellé vezettetett le. Az ágyuzás jobb szárnyunkon elhallgatván, balszárnyunkon annál hevesebben tört ki, s hosszú vonalon néztük a sugár és vetágyuk játékát, mialatt balszárnyunk lassankint kissé előnyomult. Reánk ez alatt is csak igen kevés lövés irányult.

Eközben Oláh Dani barátom s akkor tizedes-társam hozzám jöven beszélgetésbe kezdtünk, s ő véleményemet kérde helyzetünkről. Én azt mondtam neki, hogy ámbár nem tartom magamat történésznek, de érdeklél tanultam, hallgattam és olvastam valami keveset a történetből, s e kevésből magamnak azon tanulságot vontam, hogy ily vészes bizonyodalmakból, mint a milyenekben most mi vagyunk, nemzet csak katonai dictatura vezérlete alatt tudott sértetlenül és győztesen kibontakozni. Én legalább alig tudnék példát, mely a polgári kormányt ily körülmények közt elégségesnek tüntette fel, és ha Kossuth Lajos egy ily példát állít fel, nagyon derék lesz, de ... “ és itt vállat vonítottam kételkedésem jeléül. Fájdalom, a következő meg nem hazudtolt! . . ,Hát az ütközet hogy megy? ugy-e jól?” kérdé ugyanazon barátom. „Nekem nem igen tetszik a legujabb fordulat, — felelém neki igen csendesén, hogy mások ne hallják — mert nézd csak amott szélső balszárnyunkon az ágyuzás már hátrább foly mint ez előtt, mintha ottan túl volnánk szárnyalva.“ Nem tudom, így történt-e valóban, de nekem akkor úgy látszott.

Csakhamar ezután zászlóaljunk balra huzódással a Schwechati országuton átvezettetvén, mielőtt azt még anynyira elhaladtuk, hogy jobbra akadálytalanul arczba fejlőd-hessünk, sűrűn kezdetek már reánk is hullani és zugni körülünk a velünk szemben épen Schwechat előtt álló osztrák üteg golyói. Őrnagyunk segéde, Markovinovich határőrségi őrmester ekkor azt tanácsolván, hogy fejlessze fel arczba a zászlóaljat, mert tömegben az ágyu több kárt tehet, őrnagyunknak ismét azon észrevételére, hogy balra van a zászlóalj állítva és jobbra nincs elég tér a fejlődésre; tul tevéen magát a szabályhoz való tulságos ragaszkodáson, mondá: hogy lehet balra is fejleszteni a zászlóaljat ugy, hogy a leghátul álló 1-ső század álljon meg helyben, s az elől álló 4-ik kezdje meg a fejlődést. Mind ezen rövid be-

szélgetés néhány lépésnyire előttem folyván, könnyű volt a szándékot felfognom, s a mint a vezényszó kimondatott, félbal mozdulattal a fejlődést megkezdenem. Azaz bocsánatot kell kérnem, mert az első sorban előttem állott az említett Kandó Tamás főhadnagy, s így ez az ő teendője volt. Mintegy felényire fejlődhattunk így fel, midőn az előttünk állott gömöri önkéntesek — mint mondák — vagy tizenöt embert vesztvén, vissza vonultak, s bár együtt tartva és csak lépést, de szabálytalan menetben, mintegy hosszú kolbász jöttek felénk, épen úgy, hogy meg kellett állanunk, mert különben ketté szakították volna zászlóaljunkat. Végre az akadály elhárult, mi felfejlődünk; de alig állottunk meg arczvonásban, midőn ismét új veszély jött reánk, ismét nem az ellenségtől, de saját első harczrendünkötől. Most a 34-ik sorszámú 1-ső zászlóalja, a mint volt, százados rohamcsapatban az egész tömeg szürke lovas, nyalka őrnagyával együtt rohant — nem szuronysegezve az ellenségre, de a mi zászlóaljunk állva maradott jobb szárnyára, vagyis 1-ső századunkra, a melyet részint megfélemlítvén, részint az összekeveredés által magával ragadván, ez is velük futni kezdett, s egyik ember a másikat ragadván maga után, vagy ötven lépésnyire az egész zászlóalj megszaladt. Ekkor azonban őrnagyunk a futó Prinz v. Preussen őrnagyot dorgálás és fenyegetésekkel kényszeríté, hogy zászlóalját tartóztassa fel és ugyanakkor Bódog Károly szakaszombeli közvitéz (különben okleveles mérnök, most sáros-pataki lakos) ugyanazon őrnagyot reá szegzett fegyverével fenyegetvén, hogy: „mindjárt lelövi arról a szürkéről, ha meg nem állítja zászlóalját,“ az őrnagy „halt, halt“ vezényszóval kezdé zászlóalja futását csillapítani, a minek legalább azon jó következése lett, hogy a két csapat egymásból kibontakozott, s a mieink megállottak és ismét rendbe állottak. Ekkorra azonban már minden csapat hátrálni kezdett, a Jungwirth üteg néhány lövést tevéen jobb szárnyunk mellől, ismét felmozdonyozott és tovább hátrált, csak a 14-ik honvédzászlóalj állott még tőlünk balra. Csakhamar ez is hátrálásnak indulván, sőt néhány embere a zászlóaljtól szét is ugorván, a huszárok egy darabon vágatva indulván hátra felé, a mi zászlóaljunk is újra futni kezdett, [mintegy 30 emberen

kivül, a kik az öreg Betlen Ferencz gróffal s néhány altisztel helyben állottak meg, arcot fordítva az ellenségnek és csak akkor indultak meg lassu lépésben a zászlóalj után, midőn látták, hogy zászlóaljunk már nem szalad és hogy már minden más csapat visszavonult.*) Ekkor ismét zászlóaljunkhoz csatlakozván, már csak a 14-ik zászlóaljat láttuk magunk előtt egy-két száz lépésnyire jó rendben hátrálni; különben pedig csak a sok elhánt szűrt. bográcsot, bornyut, fegyvert a földön heverni, amelyekből embereink szedtek a mit tetszett és birtak, kivált a bornyukon kaptak, mert nekünk csak vászontarisznyáink voltak, de a kik ezeket elhánták, azokat már nem láttuk. Jobb szárnyunkon és nálunk ekkor már elhallgatott a csatazaj, de balszárnyunkon még folyt az ágyuzás és én mindig vártam, hogy arcot fordíttatnak velünk és vissza fordulunk, de ebbeli reményem alkonyatig nem teljesülvén, már ekkor láttam, hogy vert hadként térünk hazánkba.

Alkonyatkor egy austriai falun vonulván át, az egyik ház kapujában állott egy pék és annyi kis cipót adott embereinknek, a mennyit csak győzött osztani és embereink átvenni. Zászlóaljsegédünk nekem is juttatott egy tenyérsi darabkát az alsó héjából, képzelhető, hogy meg-ettük, a ki mit kapott.

Midőn e hátrálás közben Schwandorfnál a Fischán, vagy talán a Reisenbach patakon is ájtöttünk, két csekély dombközti hajláson tábort ütöttünk s tüzeket raktunk. Éjfélt után mintegy 2 óra tájban azon utasítást kaptuk, hogy rakjuk fel ami fánk csak van a tűzre, hogy sokáig égjen, s ez után sorakozván tovább indultunk. Dél tájban Prellenkirchen nevű falut értük el. E tájon már én is némi gyengülést kezdék érezni az éhségtől (pedig talán voltak zászlóaljunkban akik annyit sem ettek, mert én az ütközet előtti napon is kaptam testvérbátyámtól mintegy két ujnyi darab sajtot és kenyeret) de egy szakaszombeli őrzetű Szimán Béni hozott valahonnan egy cipócskát, amelyet velem megosztott. Végre délután 2 óra tájban Köpcsényhez értünk, a

*) Mikor ezeket írák, nem emlékeztvén többé valamennyinek nevére, senkit se jegyeztem fel. Most bánom. Ott volt az öreg Betlen Ferencz százados, néhányan az erdélyi és nagy bányaikból, — Diószeghy József, Nyomárcay Hugó, Bódog Károly, Barta Károly és többen.

hol táborba szállván, azonnal kaptunk szalmát, fát, kenyeret és hust. Balszárnyunkon, amely Bruck felé vonult vissza, még ekkor is hallottunk néha egyes ágyu lövéseket.

Igy folyt le zászlóaljunk első ütközete, a mely ugyan, mint későbbben láttuk, le nem verte annak bátorságát; de ha szerencsés kimenetele lett volna, bizonyosan igen felfokozta volna azt. Más részről azonban oly szerencséje volt zászlóaljunknak, hogy ámbár a mi soraink között is elesett egy 14-ik zászlóaljbeli harcos, és ámbár egy 3-ik századbeli közlegényünknek tarisznyáját kapta le az ágyugolyó, midőn éppen egy bornyuért hajlott le és végre zászlóaljunk — a meddig láttuk — utolsó hagyta el a csatatért: egy emberünk sem esett el, sőt meg sem sebesült.

Ha már az ütközet vezérletéről szabad egy oly ujoncz-tizedesnek, mint akkor voltam, korlátolt szempontjából elmélkedni — mindenek előtt azon habozást kell megrónunk, a melylyel kétszer is a határon tulról vissza vezényeltettünk, holott akkor még csak a Pákozdnál már úgy is megvert Jelacsicsal lett volna dolgunk, és a bécsiek is segítségünkre lettek volna, így pedig éppen akkor ütköztünk meg az egyesült Jelacsics, Auersperg, Windischgräcz haddal, midőn már Bécs is megadta magát.

Másrészről a csatarendben való előnyomulás — ha talán biztosabb — de sokkal több időt igényel, s így alkalmasint ez is el vett egy egész napunkat, pedig a bécsiekre nézve talán éppen ezen egy nap volt a döntő.

Kétkedem továbbá, nem erősebbek lettünk volna-e egy hosszabb és nehezebben tulszárnyalható vonalban, mintsem így két harczvonalba állítva fel.

Végre kétkedem azon, hogy ha a fent leirt eldöntő pilanatban, midőn előbb a gömöri önkéntesek lassan, utóbb a sorkatonaság futva hagyta el helyét, a mi zászlóaljunkat s talán a 14-iket szuronysegezve a Schwechat előtt felállított ütegre vezetnek, nem adott volna-e az ütközetnek más fordulatot? Ezzel nem a mi őrnagyunkat akarom megróni, aki magát egy ily önkéntes és a többi csapatok közreműködése nélküli támadással igen nagy felelősségnek tette volna ki; de czélzok dandárhadosztály- és főparancsnokunkra, akik

közül, mióta a dombról le s az országuton átküldöttek balra, egyet sem láttunk; holott ezeknek kellett volna minket úgy küldeni előre, hogy rohamunkat más csapatokkal támogassák. Pedig ha ez ütközetet megnyerjük, aligha nem lettünk volna a további polgárháborútól egészen megkímélve.

III.

A káplárból lett „brigadiros.“

Köpcsényben csak jóllaktunk és kipihentünk, s ha jól emlékszem, még az nap Pozsony felé indítottunk, a hol zászlóaljunk az Academia tantermeibe szállásoltatott el. Századparancsnokom engedelméből magam Lázár Vilmos, ekkor még vasuti pénztárnoknál voltam szállva, a kinek neje rokonom volt, s a kivel ezen elbeszélésünk folyamán még bőven megösmertünk.

A napiparancsban tudtukra adatott, hogy 3 ágyulövés a riadó jel, a melynek hallatára minden csapat a Dunasoron jelenjék meg. Másnap délután századparancsnokom három beteget ad át nekem, azon utasítással, hogy azokat egy bizonyos katonai kórházba kísérjem, s ott adjam át. Keresvén a kórházat, előbb a várba utasítottak. Itt a többi közt egy csinos barna fiatal honvéddel találkozom, ujdonuj szép egyenruhában: „kérlek pajtás, mondám, utasíts az N. N. kórházba.“ „Non parlo ungherese, Signore!“ volt a felelet, — de a kórházat sem tudta — hol van. Midőn e találkozásomat ösmerőseimnek elbeszéltem, azon felvilágosítást nyertem, hogy a Ceccopieri olasz gyalogezred nem messze Pozsonytól a határon átvezényeltetvén Ausztriába, onnan nagyobb részök felkerekedett és jött vissza, hogy a szabadságért velünk és ne ellenünk harcoljanak. A visszahozatalukra kiküldött lovasság őket a megtérésre szólítván fel, azt felelték „Wir werden szízen“ s a lovasság jobbnak látta őket bántatlanul utnak cseszteni.

Mások aztán elutasítottak a keresett kórházba, amely a Dunasoron a hidnál volt. Épen midőn már oda értem, — ily békés küldetésben csak szuronnyal az oldalomon — (zászlóaljunkban az altiszteknek kardjaik nem voltak) eldör-

dül a 3-ik ágyulövés. Sietve, kapkodva átadtam betegeimet, jegyzéket sem irtam rólok, de szaladtam fegyverem s egyéb holmimért szállásomra s onnan zászlóaljunk után a Dunasorra. Egy keskeny utcán egy huszárcsapatot hagytam el, s a mint mellettök mentem, gunyos hangon mondák: »Elkészik a fika! mert kávézik a fika!« stb., no most az egyszer ugyan ártatlanul vontam fika társaim fejére a huszárlóhátról szórt gunyt — gondolám — de nem szóltam semmit. Pár óráig szép meleg napon állottunk a Dunaparton, míg végre néhány csapat éjszak felé, amint hallók, az arra betört Simunich osztráktábornok ellen, mi pedig délnek ismét Köpcsénybe, s innen talán másnap Miklós-falván át Gátára vezényeltettünk, s itt csupán a mi csonka (azaz 4 százados) zászlóaljunk beszállásoltatott. Már Köpcsényben elhagyott minket őrnagyunk — úgy mondák — schwechati futásunktól elkedvetlenedve. A zászlóaljparancsnokságot Betlen Ferencz gróf százados vette át, s e helyett a mi századunk parancsnokságát Sebeczky András főhadnagy az 1-ső századtól. Gátán szinte egész tisztikarunk az Eszterházy Kázmér gróf kastélyában, imént nevezett századparancsnokom a róm. kath. lelkésznél szállásolt; én is vele.

Gáta a határszálen fekszik, a Lajta jobb partján, a mely épen itt hagyja el a határt és balra kanyarodva, ezen tul egészen Ausztriába foly. A falu nyugoti végén egy derék malomépület van (akkor legalább volt). Innen jó csinált ut visz Pozsony-felé, a melyen Köpcsényből ide jöttünk, s ezen ut és a Lajta közt szántóföldek — térség ugyan, de mégis némi hajlásokkal. Nem volt alkalmam a malomtól délnek fekvő vidéket megsejmelni, de ha nem csalódom, hasonló, csakogy valamivel lapályosabban fekvő rétek.

Minden éjjel egy egész századnak kellett előőrsre mennie. A mi századunkra kerülén a sor, következő rendelkezés tétetett: A század egy része átvette a malomtól délre eső altisztí őrsöt és őrszemeket, egy másik része az észak felé, de nem közvetlenül a falutól teendő szolgálatot, s e két csapat fél időben a malomban maradt tartalékból felváltandó volt. Közben még hét őrszemet kellett kiállítani: a balszárnyától első a »Lajta« partján, a 3-ikat egy a

Lajta és a köpcsényi országot közt álló kápolnánál, közben hagyván a 2-ikat, a többi négyet pedig a 3-iktól jobbra az országot menttében. Ezek jutottak nekem és szakaszomnak azon teherrel, hogy ezeket felváltás nélkül folyton szakaszomból lássam el, de viszont azon kedvezményvel, hogy őrszemen nem álló embereim velem együtt a malomépületbe lehessenek. Ugyanitt voltak századbeli tiszteink és őrmestereink is.

Kiállítván első ízben őrszemeimet, s visszajöven a malomba, szükségesnek találtam egy 8-ikat közvetlenül az ajtó elébe állítani, a ki ha lövést vagy egyéb gyanúsíneszt hall, azonnal értesítsen. Havas eső esett, sár és igen setét éj volt. Amint először váltottam fel setétben őrszemeimet, a Lajta és kápolna közt állott Gemzovics János kiszolgált tüzér jelenté, hogy oda szemes, bátor embert állítsak, mert ő valami lisztes zsák- (így hittuk az osztrák lovasokat) formát látott, de az nem jött elég közel, hogy megszólíthassa. Kiszemeltem tehát ide egy Ladányi nevű nagybányai önkéntest és szomszédjainál is tekintettel voltam azokra, kikben jobban bízam.

Mielőtt újra felváltásra került a sor, bekiált az ajtóhoz állított figyelő, (avviso) hogy lövés történt! Felkapván fegyveremet, s vagy 6 emberemet magammal vivén, kimentem, s a figyelő utasítása szerint — a merről hallá a lövést — csakugyan az említett őrszemhez jöttem, a kit már két szomszédjával együtt találtam, mind a hárman majd kinézték szemöket, de már semmitse láthattak. Ladányi jelenté, hogy valóban látott lisztes zsákot és mivel az „állj! ki vagy?” kiáltására nem felelt, rá is lőtt, de a lövés után sem elesni, se elmenni nem látta. Ekkor a malomból Karossa Endre hadnagyom is a tartalékból magához vett még néhány legénynyel megérkezett s vezérlete alatt ezen czirkáló csapattal egyenesen előre mentünk a lövést tett őrszem által mutatott irányban, mennyire, azt nem tudom, de mindaddig, míg azt nem hittük, hogy már elég messzire szemléltük meg a tájat és hogy már ismét ideje lesz őrszemeinket felváltanunk, semmit sem találtunk. Ekkor kissé jobbra fordultunk, hogy többi őrszemeimet is megvizsgáljuk, a kik nem láttak minket elmenni. Találtunk ugyan egy tót

önkéntesre, aki megakart előlünk szökni de viszont egy hegyaljai őrszem előtt egy mélyedésből közel merülven fel, alig volt időnk a „jó barát“-ot kimondani kérdésére, már majd közénk lőtt.

El is felejtettem mondani, hogy még mielőtt mindezek történtek, a jobb szárnyunkon előőrson volt 3-ik szakasz tizedese Bodnár Ferencz, egy másik tizedes társára bizván szakaszát, be jött a malomba beszélgetni . . . vagy talán a gyönyörű szép molnár leány tünt szemébe? . . . Természetes, hogy mikor a lövés után kémszemlére indultam, ő is esze nélkül futott szakaszához. Most midőn vizszajóttunk, s én azonnal felváltogattam őrszemeimet, még ki sem pihentem, midőn említett tizedestársam arcából kikelve és elijedten jön be, és szakadozott lélekzettel mondja, hogy szakasza elveszett. Azt sem tudtuk hirtelen, a szakaszt sajnáljuk-e inkább, ha netalán elfogták, vagy barátunkat, aki azt ott hagyván, felelősségre lesz vonandó, és közlegényeinket nyugton hagyva, a két őrmester és én vettük fegyverünket kezünkbe, s elindultunk Bodnár Ferenczcel négyen az elveszett szakaszt keresni. Már a gödröt elértük, a melybe az, hogy a szél kevésbé érje, telepítve volt, de se a szakaszt benne, se az egyes őrszemeket helyeiken nem találtuk, csak az országuton mentünk tovább éjszak felé, míg végre megláttunk egy kis csapatkát, amely az „állj! ki vagy“-ra magyarul felelt. Megleltük tehát az elveszetteket, s hárman, — a két őrmesterrel — megvigasztalva tértünk vissza a malomba.

Reggel zászlóaljunk többi századai is kijöven, mi már szállásainkra sem mentünk, de ismét Köpcsény felé indultunk. Az uton megkérdeztük Csöngei Dávid (erdélyi önkéntes) tizedes társunkat, aki a veszendőben volt 3-ik szakaszt vezényelte, mit tett a csapattal; amire ő azt felelte, hogy „hallván az én őrszemem lövését, saját őrszemeit behuzta, embereit összeszedte és Pozsony felé vonult.“ „De miért Pozsony felé? miért nem felénk, saját előőrsei parancsnokságához, a honnan kiküldetett?“ „Nem vagyok bolond — viszonzá — hogy oda vezessem embereimet, ahol lövés történik, veszélybe vigyem, mikor 21 ember életéről felelős vagyok!“ Ily védvekkal állott elő a legkomolyabban minden

ellenvetésre és mulatságos volt, s a csunya idő daczára Köpcsényig mindig nevettegetett, részint az ő saját elbeszélése és védekezése, részint a csapatban volt két zsidó és egy tótosan beszélő önkéntes előadása, a kiktől megtudtuk, hogy összeszedvén embereit, három szögbe állította és ékkel előre indította meg őket, s a két oldalt menő sornak kifelé, a hátulsónak hátrafelé kellett szuronyt szegeznie; maga a háromszög közepében lépdelt, egy fájóslábu önkéntest segéd gyanánt maga mellé vevén; s hogy ha valamely bokrot vagy egyéb tárgyat látott meg az útfélen, embereinek az út melletti árokban szinte hason kellett előre csuszniok, míg meg nem győződött, hogy nem ellenség a mit látott; végre minden elcsendesülvén, kezdett már embereivel kijelölt helyére nagy óvakodva visszahuzódni, midőn őket a két őrmesterrel megtaláltuk.

Mindezekért Diószegi József elmés önkéntes társunk őt hadvezéri tehetségeiért nagy komolyan megdicsérvén kinevezte „brigadiros“-nak, s azon túl őt általában így hittuk.

IV.

Egy kis „bravour“ févedésből.

átáról Köpcsénybe vezényeltettünk, itt pedig elszállásoltattunk. Gátán a Szegedi dandára váltott fel, és azonnal hallók, hogy még az nap támadást kellett visszavernie. Mi eleinte Köpcsényben is egyedül voltunk, néhány nap mulva azonban egy osztály 6. sz. Würtemberg huszár jött ide, Mándy Ignác őrnagy alatt; jóval később a gömöri önkéntesek. Görgei Kornél őrnagy, a Miklós (9. sz.) huszároktól, ekkor dandárparancsnokunk, a köpcsényi várban tartá szállását.

Szolgalatot egy-egy századnak minden második éjjel kellett tennie, akként, hogy egy éjen az előörsi szolgálatot teljesíté, más éjen szállásain alhatott, — ha t. i. riadót nem vertek, — a harmadikon a vársánczában készletben kellett lennie, és így tovább. A szolgálat tehát elég fárasztó, és az idő ősztő és télelő havában, hol nedves kellemetlen, hol szeles és kemény hideg volt.

Köpcsénynyel szemben igen közel, mintegy kis fél mértföldnyire, de már Austriában, egy meredek kis hegy emelkedik; tövében Amberg falu fekszik. Huzamosabb ideig tanyáztunk már Köpcsényben, a nélkül, hogy Ambergben ellenséget látnánk; de mivel egyik tisztünk Erős Ferencz főhadnagy egyszer holmi meséket beszélt ottani ellenséges találkozásáról: századparancsnokom azon kiküldetést nyerte, hogy egy kis czirkáló csapattal személyesen győződjék meg a dolog állásáról. Ekkor épen a mi századunk volt várszolgalaton s készletben. A századparancsnok a sáncz partján — jókor reggel — megállván, magához szólított, nyert feladatát közlé velem és felszólita, hogy vá-

laszszak ki 12 önkéntesen vállalkozót. Az ily esetekben mindenkor többen jelentkeztek a kívánt számnál, s így néhányat el kelle hagynunk. Az előőrsi lánczon tul lassan és óvatosan haladtunk előre, az arcvédül előre küldött két önkéntes — egy kiszolgált vén baka és egy igen bátor izraelita — a ködben fegyveres őrszemet láttak s erről jelentést tettek, de a főhadnagy csak azt mondá „tovább“, s azok mentek, mi követtük, feszült kebellet vártuk a „Halt! wer da?!“ kiáltást, az első lövést és ennek hatását, de semmi se történik. Végre a falu végéhez érvin, kiderült, hogy a ködben látott fegyveres ember egy lombtalan fűzfa volt. Már a faluban voltunk, és minden csendes; bejárván tehát a falut, a korcsmában tudakozódtunk, a hol igen szívesen láttak s azon felvilágosítást adták, hogy osztrák vagy horvát katonát még nem láttak; legfeljebb tőlünk látogatja meg őket néha egy-egy huszár.

Néhány nap mulva azonban már csakugyan szabad szemmel láttuk, hogy a faluból a hegyoldalon felette lévő fallal kerített temetőbe s onnan vissza fegyveres emberek járnak, sőt midőn a köpcsényi vársánczon a mi zenészeink játszottak, amott a falu felett az osztrák katonák a mi zenénkre tánczoltak.

Legalább így beszéltek társaink; én rövidlátásommal az egyes alakokat és mozdulataikat nem láthattam.

Ekkor tájban mondá egyszer nekem kezelő őrmesterem, hogy elmegyünk vagy egyszer az Ambergben tanyázó ellenséget felriasztani, hogy neki megígérte Klementisz Gábor százados (a dandár vezérkari tiszte), hogy erre neki előlegesen részletes tervet és utasítást ad. Őrmesterem megígérte, hogy ki nem hagy a kirándulásból.

Egy reggel még alig szürkült, midőn az őrmester megzörgeti ablakunkat s kérdi, jövek-e Ambergbe, czirkáló csapatba? „Megyek!“ mondám felébredve, s azonnal öltözni kezdék. Századparancsnokom és hadnagyom Karsa Endre megmozdultak ágyaikban e hangokra, de mitsem szóltak. Én meg a falu végén elértem őrmesteremet, aki csak mintegy ötödmagával indult meg erdélyi és nagybányai önkéntesekkel. A vársánczban készletben a 2-ik századot találtuk. Ezekhez őrmesterem néhány szót intézvén,

közölte velök szándékát s felszólítván őket, hogy még néhányan csatlakozzanak hozzánk. Többen azonnal felkapván fegyvereiket, velünk el is indultak, úgy hogy egész csapatunk 29 főből állott.

Még előőrsi láncunkat sem értük el, midőn nagy bosszúságomra észrevettük, hogy őrmesterünk nem a vezérkari tiszt oktatásától, de a boros poharaktól jött; vakartam fejemet, mert sejtém, hogy »rosz fát teszünk a tüzre,« de mit tehettem? . . . ha rá akarom beszélni, hogy térjünk vissza és hagyjuk máskorra: nem csak ő, de még talán józan pajtásaim is örökre azt hinnék, hogy bátorságomat vesztém, ez pedig gyenge oldalom, vagy helyesebben mondva hiúságom; bátorságomat kérdésbe helyeztetni még most sem akarnám. De őt különben sem lehetett volna lebeszélni. Ha ott hagyom, no már ez esetben most is kimondanám magamra a kárhoztató ítéletet. Nem volt tehát mit tenni, mint tovább menni, legalább — gondolám — valamit használhatok józanságommal. De mentől tovább mentünk, annál lármásabb lett őrmesterünk és vele jött társai; hiába mondtam, hogy így előre figyelmezteti az ellenséget és nem érünk célzt; csak lármázott. 2-ik századbeli társaink kértek, hogy mivel ők úgy is csak azért jöttek velünk, mert engem láttak, én vegyem át a vezényletet; de hát egy ily vakmerő fellépésre mit mondott volna különben is lármára hangolt feljebbvalóm?! Végre látván, hogy már ideje valamiként segíteni a dolgon: azon indítványt tevém őrmesteremnek, hogy ne az országuton egy csomóban menjünk a faluba, de osszuk meg a csapatkát két felé, s az egyikkel menjen ő balról, én a másikkal jobbról. Tetszék neki a hadi csel mámorában is, és elfogadá az indítványt. Ekkor csak az volt a baj, hogy a 2-ik századbeliak (pedig majd mind az volt) mind velem akartak jönni. Végre az osztály is megtörtént s ő dél-, én éjszak felől menénk a faluba, meg sem szólítva semmi őrszemtől — a mit mai napig sem értek. Őrszemeiknek különös utasításuk lehetett, mert csak nem hihetem, hogy előőrség nélkül lettek volna osztrákok a faluban?! Annyi igaz, hogy csak akkor láttunk horvát határőr forma néhány katonát a faluból a dombon levő temető felé szaladni, midőn már a faluban voltunk Vagy azt hitték, mint

később Deym tábornok a Branyiszkón, hogy csak az ország-
uton jöhetünk?

A faluba lépven, magam kis csapatkám zömével mindig a legtágasabb utcán haladtam lassan előre, a két oldalt nyíló utcákra pedig két-két embert egy őrzetű gyanánt kiválasztott megbízhatóbb ember vezetése alatt küldöttem. Csakhamar lövés történt közel hozzám, amelynek hallatára a falu végén is durrogott a fegyver őrmesterem csapatjánál, és néhány percz múlva a templom felé menvén, egyik kiküldött czirkáló csapatkám jön velem szembe, s vezetője Erdélyi Fülöp*) jelenti, hogy valamely vadász-csapatra talált a templomnál, közzé is lőtt, de hibázott; azonban — mondá — „lehetett volna mégis vagy egyet közülök lelőni, vagy elfogni, mert csak futásra gondoltak, de nem volt velem csak ez a két izraelita fiu, az pedig lágy szívű.“ Lehetetlen volt nem nevetnünk e jelentésen, miután ő maga is izraelita volt.

A falu nagyobb részén átmenvén, egy széles térre értünk, a hol egy tóforma víz volt befagyva. Ennek partján mintegy 8—9 rakott és vízzel beöntött, de még füstölő tüzet találtunk, de akik rakták, azoknak már hült helyöket. Ezidő tájban kiálták a hegyre küldött embereim, hogy ott ugyan nincs ellenség, de a völgyben (a falu alvégétől nyugot felé) már sorakoznak. Felkeresvén tehát őrmesteremet, felszólítottam, hogy szedje össze a csapatot s menjünk vissza, de ő csak sütögette fegyverét a pinczeajtókba és nem lehetett vele semmire menni. A papnál és korcsmában tett tudakozódásomra azon értesítést nyertem, hogy egy csapat könnyűlovas (chevaux-legers), egy zászlóalj gyalogság (ez nagyítás lehetett) és két ágyu volt a faluban. Látván, hogy társaim még nem gondolnak a visszavonulásra, magam is felmentem a hegyre, hogy onnan láthassam az ellenség mozgulatait; de ismét csak jobblátású társaim mondták nekem, a mit én ki nem vehettem, hogy az ellenség már csatarendben közeledik — n a g y l a s s a n. Hiába volt a hegyről is lekiabálnom, az őrmester és társai nem hallgattak. Ekkor Báró Anti tokaji izraelita, szakaszombeli

*) Most Schön Fülöp kereskedő S.-a.-Ujhelyben.

közüvitéz mondá: „káplár’am! vigyük el a fájakat“. Egyszerre elfogadtam az eszmét, s utasítám őt, hogy menjen le a faluba, szerezzen szekereket és rakassa fel a fát, mert hát — gondolám magamban — inkább mi melegedjünk tüznél, mintsem ellenségeink, és ez jó eszköz lesz embereinket a visszavonulásra birni. Ezalatt a Köpcsényben velünk táborozó Würtemberg huszárok közül vagy öten hallván lövéseinket, hirtelen nyergeltek és kilovagoltak hozzánk. Már három szekér állott a tópartján, s embereink rakták rájuk a fát, midőn a hegyen velem volt két társam mondá, hogy az ellenség már úgy közeledik, hogy nincs többé veszteni való idő.

Ekkor magam is lementem a hegyről és erélyesen nógattam embereinket, hogy már most a három szekér fával menjünk. „De már azt a kis fát csak itt nem hagyjuk?“ mondák, a három szekerre még fel nem fért fára mutatván. „Rajta hát, keritsetek hamar még egy szekeret, mert nincs idő!“ viszonzám és egy házból még egy szekér jött elő, de csak egy lóval. Mig a maradék fát erre rakták, egy Würtemberg huszár hallván, hogy az ellenség közeledése miatt nógatom embereimet, megszólít: „káplár’am nem kell annak csak egy-két lövést tenni elébe az utca végéről, nem jönnek be“. Meghallgattuk tanácsát, s a falu végére menvén Elek Pista 2-ik századbéli tizedes társammal, ő csakugyan tett egy lövést, mire az ellenség megállott. Megtöltvén fegyverét, s néhány perczet várván, ismét kezdetek az osztrákok közeledni, de a második lövésre ismét megállottak, sőt hátrálni kezdetek.

Ezalatt a maradék fa is fel volt rakva és már ekkor a huszárok segítségével is sikerült embereinket összeszedni és a visszamenetelre birni. Mire a nap felkelt, 4 szekér fával érkeztünk meg a köpcsényi vár udvarára.

Örmesterünk jó dorgálást kapott, s a napi parancsban szigorú tilalom jött ki, parancs nélkül az előőrsi lánczon túl menni.

Dandárparancsnokságunk azonban felakarván használni az általunk előkészített alkalmat, parancsot adott ki, hogy a 2-ik századból ismét álljon ki 30 friss önkényes a

Klementisz Gábor százados rendelkezésére. Én is hozzá csatlakoztam.

Klementisz kartácscsal töltetvén meg a köpcsényi vár oldalán kiszegezett két ágyut, megindult velünk, azon figyelmeztetéssel, hogy ha majd Amberghez közeledünk, szóródjunk szét és úgy lövöldözzünk a faluba; és mikor ő mondja, szaladjunk egy darabon vissza, hogy kicsaljuk őket a sikra, ahol ágyuink közükbe kartácsolhassanak. Cselünk nem sikerült, mert csak a sövények megül lövöldöztek reánk, a sikra ki nem jöttek; csak kettő csuszott kifelé az országut árkában, hogy onnan közelről oldalba löhessen minket; ezeket azonban az országutnál álló kőkereszt melletti őrszemünk meglátván, az egyiket lelötte, s azt társa vonszolta vissza Ambergbe. Nem láttam, de társaim így beszéltek. Mi végre, nem tudván elleneinket a faluból kicsalni, vissza tértünk és már majd Köpcsénynél voltunk, mikor még a fejünk felett is fűtyöltek egyes golyóik. A mieink közül senkit se találtak.

V.

Isfárvédés.

Néhány hetet töltvén Köpcsényben, ezalatt igen sokszor történt, hogy kivált huszáraink czirkálásaikban ellenséges csapatra bukkantak, s azokkal néhány lövést váltottak. Eleinte azonnal fújták s verték a riadót és mi azonnal sorakoztunk, s a falu Ausztria felőli szélén felállítva, dideregve vártuk, mi lesz ebből; míg végre egy-egy huszár csapatka jött vissza a czirkálásról, s ha kérdeztük, mi történt ott, büszkén feleltek, hogy: „legyeskednek a horvátok”. Később az ily lövöldözések mindennapivá, sőt még gyakoribbá válván — a riadó elmaradt, csak úgy mulatságból mentünk ki a lövéseket hallgatni, s annyira beletanultak füleink, hogy már a mennyire hallottuk megtudtuk ösmerni, gyalogság vagy lovasság „legyeskedik”-e? mert a puska hangja valamivel élesebb volt a pisztolyénál.

Egy napon azonban mégis nagyobb csapatok közeledtek hozzánk, s egy kis előőrsi csatározás fejlett ki, amelyet azonban nem voltam szerencsés láthatni, mert a falutól Pozsony felé távolabb a jobb szárnyunkon történt, csak a nyomban ott hallottak után beszélhetek el.

Egy horvát zászlóalj egészen előőrseinkhez nyomulván, néhány emberünket elfogta és Ausztria felé kísérte; arra már nem emlékezem, huszárok vagy gyalogosok voltak-e az elfogottak. Jelics százados néhány huszárjával (ha jól emlékezem 9-ed magával) a gyalog tömegbe vág és bár szuronysebekkel rakottan, a foglyokat kiszabadítja. Sajnálom, de nem tudom, hová lett utóbb e vitéz kapitány.

Más alkalommal ismét a Würtemberg husároktól Szénásy Balázs hadnagy (szabolcsi fi) 26 emberből álló csa-

pattal indult meg egy reggel czirkálni. Egy domb alá jött Ausztia szélén, ellenséget nem látott. Felérván azonban a domb élére, igen közel látja meg, a már előttünk is ösmert Prellenkirchen falut, s a falu előtt egy zászlóalj gyalogságot és egy osztály könnyű lovast (cheveaux-légerst). E találkozás nem volt ugyan Balázs barátunknak szándékában, s ily tulnyomó erőtől csak elszaladni legtanácsosabb; de erre a huszár még azon időben kivált pedig a Württemberg-huszár, nem oly könnyen határozta el magát. Rövid haditanácsot tartottak tehát, mert a „kakas-taréjok” (cheveaux-légers-ek) nem háborgatták őket, és elhatározták, hogy meg nem támadják ugyan a sokkal számosabb ellenséget, de el sem szaladnak; hanem ha amazok indulnának támadásra, úgy megrohanják előbb és csak azután huzódnak vissza. „Csak rám vigyázzatok majd fiuk! — mondá a hadnagy — ne a közepét csak azt a balszárnyat attakirozzuk meg jól, s azután jobbra át.” De az idő telt, és az osztrákok (valószínűleg azt híven, hogy a kis huszár csapat megett a domb alatt mind ott vagyunk) csak farkasszemet néztek velök. Végre az osztrák lovas osztály parancsnoka még is megszólal: »Man wird attaquiren! In Schritt marche!« Erre hadnagyunk is a fiuk elébe áll, és szóról szóra ugyan azt vezényli. Megjegyzendő, hogy még ekkor a régi huszárezredeknél németül ment a vezénylet. »Halt!« kiált a német parancsnok, és csapatja megáll. Ugyan ezt teszi Szénási Balázs is. Ismét farkas-szemet néznek, de a német nem lát több magyar csapatot fejleni fel a dombtetőre, s egy idő múlva bátorságot vesz magának, az előbbi vezényszavakat ismételni. Ugyan ezt teszi Szénási Balázs is. »In Trapp marche!« mondja a német, ezt dörgi a huszár hadnagy is. »Halt!!« kiált a német és csapatja megáll. Ugyanezt teszi Szénási is, és ismét farkas-szemet néznek. Szénási Balázs ekkor néhány lépést tesz előre csak maga, és mintegy párbajra hívja a német parancsnokot, kardjával intve kiáltja huszárosan: »Gyere ide . . . a hunczut német . . . edet!« Épen oly tiszta magyarsággal viszonzza a vélt német: »gyere ide . . . . . a hunczut magyar . . . edet!« de nem jött előre.

Mindezekbe órák teltek el, és itthon — Köpcsényben — megszokták már, hogy a reggel elindult csapat még

délután sem jött meg, s Herczeg főhadnagy öt legénnyel elindult őket felkeresni. Meg is találta, s a mint hozzájuk jött, már a németek csakugyan szentül hitték, hogy rögtön egy egész magyar hadsereg támad rájuk. „Hát mit csináltok itt?” kérdi a főhadnagy, és felszólítja, hogy jöjjen már vissza; de a hadnagy kijelenti, hogy ők elhatározták a nélkül el nem vonulni, hogy meg ne rohanják a németet. „Legyen eszed — viszonzá Herczeg — ennyi erővel!” de ez mind nem használt. „Csináljátok hát hamar, az után gyertek!” modná a főhadnagy, s ekkor már Szénási Balázs kezdé rá „Man wird attaquiren! in Schritt marche!” és a kis csapat azonnal ügetve indult meg. De a németek most már nem viszhangozták a vezényszót mint előbb Szénási az övéket, hanem „Rechts um!” hangzik, és amint csak a gyalogság képes volt, oly gyorsan huzódnak be Prellenkirchenbe, a lovasságtól nyomban követve. Szénási pedig kis csapatkájával egész a faluba kergeté őket. Alig hiszem hogy Herczeg is a maga öt huszárával mozdulatlanul nézte . . . .

Kisszerü s az ügy kimenetelére ki nem ható csekély események voltak ezek; csak azért véltem még is feljegyzendőknek, mert képeződő hadseregünk szellemére jellemzetesek és tanui annak, hogy a schwechati csata vesztes a szellemet meg nem törte.

VI.

Visszavonulás a határszélről.

Nem vagyok már képes a fentebbi eseményeket napok szerint meghatározni, s azt sem, mennyi idő telt le még azután télelő (decemberhó) 16-áig, amely napon visszavonulásunk megkezdődött. Ezen idő alatt beállott a tél, s nem tagadom, hogy néha magam is igen óhajtva vártam az előőrsön a nap felkeltét, mert rendszerint reggel váltották fel egymást a századok. Lanyhább, de annál unalmasabb hosszú éjeken néha Stefanovics szakaszombeli közvitéz, zászlóaljunk legvénebb katonája, aki a 34. gyalogezredet nem mikor Benczur, de még Wiederunkel nevet viselt, szolgálta, elmés bakás meséivel tartott ébren, a melyeket hallgatni néha még a nógrádi önkéntesektől is eljött egy két tiszt az én őrtüzemhez; de voltak oly hideg éjszakák is, hogy ugyanezen öreg katonát szállására kellett küldenem, mert láttam, hogy ki nem állja reggelig. Megtörtént az is, hogy reggel magam állottam ki két vagy három őrszemem helyett is, őket rövid időre a tüzhöz küldvén melegedni.

Még egy- két eseményt említek meg ezen időszakból.

Egy este, midőn várszolgálaton voltunk, Szepesy Péter főhadnagyunk egy ujságlapot hozott közénk s abból felolvasta nekünk Fáy Gyula megyénk fiának, 9 ik zászlóaljbeli tisztnek hős halálát, egy a ráczok ellen vívott csatában. Elfordultam, hogy ne lássák hönnyeimet csillogni szemeimben, mert ki tudja, mire magyarázhatták volna. Szerencsétlenségeken siránkozni soha se tudna, érzékenyen elbeszél, bármi szép regényeken el nem érzékenyültem; az elesettet csak látásból ösmertem, barátságot kötnünk alkalmunk sem volt. Nem az ő szenvedései vagy elveszte saj-

tolta ki tehát könnyeimet. De már évekkel előbb, midőn még sejtelnem sem lehetett arról, hogy alkalmam lesz nemzetem szabadságáért ellenség előtt állanom, — ha dicső, véres ütközetről, hős tettekről olvastam, keblem feszült, lelkem emelkedett és szemembe könny tolult, „óh! miért nem lehettem én is ott?” gondolám magamban mindannyiszor . . . . . Egy neme az irigységnek . . . . Ily nemű érzés gerjedt bennem az említett hír hallatánál is.

Victor testvérem ezen idő alatt a Görgey Artur főparancsnok térképrajzolási-irodájába vétetvén fel, Pozsonyba ment; és ámbár még néhány nap mulva Győrött és később a kápolnai ütközet után T.-Füreden találkoztunk, egy táborban többé együtt nem voltunk.

Ugyanez időtájban egy vasárnap reggel a Duna felől — ami kissé szokatlanabb volt — lövések hangzottak. Nem sokára megszólalt a dob és trombita, s a riadóra — mint már annyiszor — kikeltünk. A Pozsonyba vivő orszugutnál voltunk felállítva, jobbra tőlünk Würtemberg huszáraink. Az apró fegyvertűz mind sűrűbb lett; nem sokára egyes ágyulövések is vegyültek a hangversenybe, amelyeknek füstét is láttuk, és tiszteinktől hallottuk, hogy a Pozsony felett hosszasan nyuló Pécs-Szigeten foly a csatározás. A huszártisztek — nyilván kíváncsiságból, hogy valamit láthassanak az ütközetből vagy talán kémszemlére, — ha jól emlékezem, dandár-parancsnokunkkal együtt Farkasfalva (Wolfsthal) austriai falu felé lovagoltak az ambergi hegytől éjszakra eső völgybe. Hirtelen nagy mozgás támad zászlóaljunkban, mondák, hogy ellenséges lovasok üzőbe vették őket és már-már meg is indultak sokan sorainkból segélyökre, akiket szinte mindannyian követni akaránk, midőn tiszteink utasítanak, hogy csak maradjunk helyeinken. A huszárok közül azonban már ekkorra sokan felkapván a nyeregbe, vágatva mentek vágatva menekülő tiszteik elébe, mire az ellenséges lovasok az üldözéssel felhagytak. A szigeten azonban tovább folyt a tüzelés még néhány óráig, míg végre megszünvén, mi a gyönyörű ragyogó napfény daczára jól megfázva tértünk szállásainkra.

A csatározásról csak annyit hallottunk, hogy az ellenség a szigetet akarta birtokába venni, de visszaveretett.

VII.

A határszéltől a fővárosig.

Fly fárasztó, de változatosságánál fogva nem mindig érdektelen határőrségi szolgálat közepette virradott reánk télelő 16-a. Ez napon délelőtti 10—11 óra tájban ismét riadót vertek, de ez már oly mindennapi dolog volt nálunk, hogy némelyikünk még nélkülözhetőbb ruhaneműit vagy egyéb tárgyakat is szállásán hagyva kelt ki. Zászlóaljunk előbb szokás szerint a falu előtt állíttatott fel. Most azonban a czirkáló gyalog- vagy lovas-csapatkák pisztoly- vagy puskalövéseik helyett még távolabb dél felől ágyuzást hallottunk; utóbb ismét sokkal közelebb hozzánk, végre néhány golyó felénk is repült, de nem talált. Dandárunk ágyui balra tőlünk voltak felállítva, és néhány lövést is tettek. Délután egy óra tájban zászlóaljunk fele a falu megé vonatott, vagy egy óra múlva a másik fele is oda jött s ekkor egész dandárunk — ebéd nélkül — elindíttatott s Oroszváron át, estére Rajkára értünk. Menetközben a Császár-huszárezreddel találoztunk. Azt mondák róla, hogy a Parndorfnál bekerített Zichy-dandár segítségére megyen. Későbbben hallottuk, hogy e dandár ott csakugyan szétveretett, sőt utóbb tiszt koromban nekem is oly kiszolgáló legényem volt, aki ottan tévedvén el zászlóaljától (a Rákócziaktól) azzal többé nem csatlakozott. Zászlóaljunkat Rajkán készletbe rendelték, s ezen szolgálatunkat akként teljesítettük, hogy egy üres magtárba telepítettvén, innen 2—2 óránként egy-egy század felváltva a falu (vagy mezőváros?) előtt néhány száz lépésnyire sorban rendben állott, várva, nem történik-e támadás előőrseinkre. Ez ugyan nem történt, de a nagyon hideg hosszú éj annál unalmasabb volt,

s embereink az üres magtárban sem melegedhettek meg, szerencsés volt, a ki az ugyanazon épületben lakó (magtári felügyelő vagy csürgazda) lakszobáiba férkezhetett egy kis időre, hogy megmelegedjék.

Reggel 17-én tovább menvén, még délelőtt M. Óvár és Mosony közt táborba szállítottunk; de azon szigorú napi-parancscsal, hogy aki a táborból, bár mily rövid időre eltávozik, főbe lövetik. Még alig helyezkedénk el, alig kezdetek egy kis szalmát osztogatni, ne hogy a hideg dérre kényszerüljünk pihenés végett lefeküdni, a fa, kenyér, hus, só még csak képzeletünk reményfestette ködfátyolképekben merült fel előttünk: midőn hirtelen ismét a „sorakozz!” hangzott, és — mondhatom magamnak sem nagy öröme — tovább indítottunk. Szakaszomnál, a midőn fegyvereinket kapdostuk fel a sorakozásnál, egy gazdátlanul maradt: végig tekintek soraimon és észreveszem, hogy éppen a vén Stefanovics hiányzik. Bármelyike lett volna is embereimnek nem lehettem volna oly szívtelen, hogy a szigorú parancs után feljelentsem, annál kevésbé az öreg katonát, akitől oly sokat tanultunk, s oly sok ragadt reánk. Vállamra vettem tehát fegyverét, a magaméhoz szorítva, hogy lehetőleg észrevehető ne legyen, hogy kettőt viszek, de alig bontakoztunk ki a táborból a utra, már ő jött és átvette fegyverét.

A Würtemberg-huszárok beszéltek utóbb, hogy alig mentünk el magyar-óvári táborunkból, midőn az ellenség előhada már oda érkezett. Görgei ekkor az ő ezredöket rendelte rohamra, amelyet ők oly szerencsével tettek meg, hogy az ellenséget visszaverték, és midőn onnan visszavertek, a többi huszár-ezredekől megéljeneztek. Mások ismét mondák, hogy Görgei ez alkalommal különös előrelátást és vezéri tehetséget tanusított: e felett itélni nem vagyok illetékes.

Görgeiről jut eszembe, hogy midőn Köpcsénytől megindultunk, a menet kezdetén figyelmeztettek reá, hogy nézem ott van Görgei. Már ekkorra ellovagolt mellettem, tehát csak hátulról láthatám.

Hátráló menetünket folytatva, estére Öttevénybe értünk az első magyar faluba, e vonalon temérdeken szállot-

tuk meg a kis helységet, úgy hogy például én mintegy tizedmagommal szállásoltam be egy szegény parasztházba, és már vagy öt huszárt ott találtam. Itt kaptunk hust, a miért két napi koplalás után természetesen nem haragudtunk meg, gazdánk konyháján jó tüz égett, a víz már fel volt téve, a hus felvagdálva, — már épen indult vele egyik bajtársunk a konyhára — midőn egyszerre dob és trombita veszetten hangoztatja a riadót! Meg sem pihenhattunk tehát — nem hogy jóllakhatnánk — de mit tehettünk? a főzésre vállalkozott társunk zsebkendőjébe kötven a felvagdalt hust, szuronyára kötötte és indultunk.

Már idejöttünknel észrevettük, hogy a lakosság igen levert. Most látván, hogy őket is védtelenül hagyva tovább hátrálunk, sirásuk valóban megható volt.

Alig hagytuk el a falut, oly erős álom nehezedett reám, hogy innen egész Győríg fél ébren fél álomban botorkáztam. Hallottam én már arról, hogy a katona menve is alhatik, de ezen alvásban nem volt köszönet, hiszem, hogy ha zárkózott rendbe mentünk volna, egészen is elaludtam volna és talán ki is aludtam volna magamat, de így ez csak folytonos szunyókálás és botorkázás volt, amelytől se megszabadulni, se felfrissülni nem lehetett. Csak midőn Győrött már a külvárosba értünk és egy bajtársam Szücs Józsi — akivel néhány héttel ez előtt együtt voltam egy hentesnél beszállásolva, megszólított, hogy keressük fel ami szives házigazdánkat — ébredtem fel egészen és minapi szállásunkat feltalálván, oda be is mentünk. Gazdánk ismét szivesen látott kolbászszal, hurkával és egyéb efféle fiatal magyar gyomorba való hentes-ételekkel, és jó borral. Jóval éjjél után lehetett az idő, mikor jóllakván elaludtunk és képzelhető, hogy másnap 18-án nem hajnalban keltünk fel.

E napon parancsot kaptunk délután kikelni, s egy bizonyos téren megjelenni. Tiszteinktől hallók, hogy az egész hadsereg ott lesz, szemle és uj beosztás végett. Nem igen késtünk, még is már minden megtörtént mire oda értünk, mert mondák, az ellenség közeledik, tehát sietni kellett. Zászlóaljunk is parancsot kapott, kimenni az ugynevezett disznószállási sánczokba, ahol helyünket metsző hideg szélben el is foglaltuk.

Az új beosztásról utóbb hallók, hogy megmaradtunk a Görgei Kornél őrnagy dandárában, és hogy a Württemberg-huszárok és Prinz v. Preussen-ezredbeli bakák — a 2-ik zászlóalj — (nem a schwechati ütközetben szerepelt 1-ső zászlóalj) nyilvánosan kérték, hogy minket velük egy dandárba oszszanak be. Ugy is lett.

A sánczokba érvén, azonnal előőrsi szolgálatra rendeltetett szakaszom s én a nagy hideg miatt óránként felváltottam és kiállítottam 9 őrszemet. Fáztunk iszonyuan, de fánk volt elég, mert nem csak meg volt engedve, de rendelkezve a püspöki erdő kivágatása, a miben a Preuss-bakákkal együtt fáradoztunk. Egy szép hosszú tölgyfát amint volt, lefektettünk és tüzet raktunk alá egész hosszában, de ha orrunkat majd leperzseltük is, hátunk fázott, s egész valónkban dideregtünk. Ha megfordultunk, semmivel se volt jobb. Nagy szélben a tűz csak ott melegít a hol perzselt is.

Egyszer elindulok a kilencz emberrel előbbi őrszemeimet felváltanom és az egyik a keskeny pallóról setétben a sánczba esett és karját fíczamította vagy törte el. Máskor felváltván embereimet, midőn vissza jöttem a sánczhoz, azt vettem észre, hogy eltévedtem. Mentünk balra előbb megszű, minden tüznél a zemplényi zászlóaljat kérdezvén, utóbb vissza jobbra, míg végre ráakadtunk, mire leültem a tüzhöz, és elbeszéltem századparancsnokomnak tévedésünket, már ismét kellett menni az őrszemeket felváltani.

Viradatkor már úgy átfáztam, hogy magam is megso-kaltam a dolgot, s amint ez társaim észrevették, egy közeli tanyára hívtak, ahol egy meglehetősen piszkos zsidó „matrona” felmelegített bort árult és tanácsolák, hogy ezt igyam. Meg is ittam egy csuporkával és mondhatom, hogy ily jótékony és rögtöni hatását soha semmi orvosszernek nem tapasztaltam. Ajánlom hasonló körülmények közt mindenkinek.

Másnap századparancsnokom valamely hivatalos ürtügy alatt beküldött a városba, hogy alkalmat adjon jobban felöltözni. Felvettem tehát még egy pár fehér-ruhát és ekkorra a szél lecsendesedvén, a tűz jobban égvén, már szinte melegem volt. De jobb volt mint sem fáznom.

Zászlóaljunk történetére vonatkozó egy fontos eseményt kell elmondanom, amely még az eddigi hátrálás alatt történt, — ha jól emlékezem — Rajka vagy Mosony és Öttevény közt, de csak már Győrött vitetett egészen keresztül. Nem tudom tisztán az okát, de alkalmasint csak azért, hogy se a mi zászlóaljunk, se a velünk egy dandárba osztott gömöri önkénteseké nem érte el a szabály vagy szokás szerinti számot: a kettőt Klementisz Gábor őrnagy parancsnoksága alatt egyesítették. Amde a kettő igen különböző elemekből állván, mennyiben a mienkben az értelmiség nagy tulsúlyyal birt, nálok pedig még altisztek is voltak, akikkel magyarul beszélni is alig lehetett, a két zászlóalj — legalább az első napokban — nem igen tudott összeszokni s a mieinknél ebből származott elkedvetlenedés a már előbb felmerült hazabocsájtatási vágyat még terjeszté.

A disznószállásoktól egy más helyre, gondolom a második sánczvonalba vontak vissza, ahol másnap egy utász küldöncz (ordonnance) keresett fel, s egy kis iratot nyújtott át századparancsnokomnak, a melyben meg volt hagyva, hogy engem a városban az 1-ső magyar utászezred irodájában leendő megjelenésre utasítson. Emez azonnal sejtette a dolgot, és örömét jelenté előléptetésemen, de én nem hittem, mert nem kértem semmit. El mentem a küldönczczel, s az említett irodában Lázár Vilmos — ekkor már utász százados — fogadott és mondá, hogy őrmesternek vagyok hozzájuk kinevezve, — ő ugyan hadnagynak akart kineveztetni, de mivel az utászokhoz még rendes csapattól is hasonrangban áttétetni annyi, — ugymond — mint előléptetetni, ez nem ment. Én e vigasztalást igen feleslegesnek találtam, mert egyrésről az ő jó akaratában nem kételkedtem, más résről nem rangért fogtam fegyvert. Valamely, talán nagyon is hideg köszönetet mondván, gondolkozni kezdék, elfogadjam-e ez előléptetést? valljon nem vagyok-e földieim — a zempléni önkéntes bajtársak iránt erkölcsileg némileg kötelezve, hogy míg ők az ellenség előtt állanak, soraikból ki ne lépjek? Azonban két körülmény csakhamar legyőzte ez aggályt; az egyik, hogy az imént említett hazamenési vágy elharapózása zászlóaljunkban elkedvetlenített; a másik, hogy az utászoknál némi oly dolgokat is remény-

lék tanulni, amelyeket más csapatoknál nem lehet. Nem tagadhatom, hogy ha e két ok nem lett volna, akkor állott volna elő egy harmadik, hogy Lázár Vilmost az elnem fogadással meg ne sértsem. Ezt valahogy ki kellett volna kerülnöm. Így azonban alig egy percnyi gondolkodás után elfogadtam az új állomást, és miután utasítást nyertem hol és mikor jelentsem magamat, eddigi századparancsnokomnak fegyveremet átadtam (egész ruházatom sajátom volt) és közel álló bajtársaimtól szívélyesen elbúcsuzván, másnap már elfoglaltam helyemet az I. magyar utász-ezred 2-ik zászlóaljánál, a 10-ik században, mint vezető őrmester.

Délután még csekély podgyászomért előbbi szállásomra menvén, megtudtam, hogy előbbi zászlóaljunk éppen most van ott közel valamely parancs meghallgattatása végett felállítva. Oda mentem tehát én is, de már utász-egyenruhában, hallgatni. A felolvasott parancs abból állott, hogy a zászlóalj most már a gömörivel egyesítettvén, a zempléni önkéntesek ismét csak három századot képezhetnek, s ennél fogva a 4-ik század a többi háromba beosztatik; ennek folytán a névszerinti beosztás is felolvastatván, midőn az én nevemre került a sor, őrmesternek voltam kinevezve, s a dandárparancsnokság irodájába vezényelve. A volt századparancsnok ekkor jelenté, hogy éppen tegnap helyeztek át őrmesternek az utászokhoz. „No fiuk! — mondtam volt negyedik századbeli pajtásaimnak — elvittem a szerencséteket, alig hogy elhagytam századunkat, már feloszlatták.” E tréfás kifejezésű észrevétel azonban bús hangon volt mondva és a fiuk is némi levertséggel fogadták, mert a katonának mindenkor fáj csapatának feloszlata, ha nem is büntetésből történik. Ugyanekkor vonultak el mellettünk a Würtenberg-huszárok, köztük Ujfalusy Lajos tizedes barátom is, aki kezét nyujtván nekem, ösmeretlen egyenruhámról kért felvilágosítást, és midőn mondtam neki, hogy utász-őrmester vagyok, katonai tisztelgéssel távozott.

Az utász-ezred II. zászlóalja még egészen ujonnan alakított csapat volt, ásókkal és egyéb utászi eszközökkel ugyan felszerelve, a melyekkel már nem csekély munkákat is végzett; de fegyvere még nem volt; sőt még fel sem volt esketve. Ugyan ezért e csapat — ha munkában nem volt —

nem a táborban, de a városban két kaszárnyában volt elhelyezve, és pedig éppen a mi századunk egy magában, a kis kaszárnyában, a többi mind a nagyban.

Parancsnokunk Kazinczy Lajos őrnagy volt. Az én századosom Krucsay, főhadnagyom Fromberg Róbert, egyik hadnagyom Siegel volt. A másikra, s a ki nem irt keresztnevekre — sajnálom — de már nem tudok visszaemlékezni. Kezelőörmmester társam Szilvási Márton.

Karácsony első napján nagy istentiszteletre voltunk rendelve — a püspöki templomba, — a melybe azonban zászlóaljunknak csak fele mehetett be, másik fele (velem együtt) kinn maradt. Nagy mise után az egész zászlóalj a közellevő nagy téren állíttatván fel, az ünnepélyes esküt letette; nem a zászló alá, mert utásznak nincsen zászlaja. Már féltem, hogy elfagy a három ujjom, mire az esküt elmondom, de csak nem fagyott el.

Az ellenség támadására minden perczen készen kelle lennünk, s azért a kapu alatt álló őrnök senkit se volt szabad engedelmünk nélkül a városra kibocsájtani. Történt egyszer, hogy főhadnagyunk század-iskolát tartván, egy német ujoncznak (nagyobb részint Pozsonyban alakíttatván csapatunk, sok ilyen Pozsonyvidéki német fiunk volt) egy ily ujoncznak mondom, azon kérdést tevő — mit csinálna, ha a kapu alatt őrt állana, és egy utász engedély nélkül ki akarna menni — „I ké halt hin unt mölts“ (hát oda megyek és bejelentem) mondá az őrmesteri szoba felé mutatva. A főhadnagy erre figyelmeztetvén őt, hogy ha helyét ott hagyja, nem csak az az egy, de valamennyi kimehet a kapun, azzal végzé: „Du bist ein Esel, weist?“ Ja, volt az együgyű fiu ártatlan felelete.

Egy valóban igen szép téli napon ha nem csalódom, vasárnap vagy ünnep másodnapján, Szabadhegyenél a harmadik sánczvonalat ástuk, midőn az ellenség csakugyan megkezdé a támadást. Az első ágyulövésre, nagyon természetesen, mindenki oda nézett, és mert ily szép napon az ágyuzás különösen szép látványt nyujt, még néhány lövést magunk is bevártunk, hogy nézhessük. Azután jelt adván a munka folytatására, utászaink többnyire mozgásba tették ásóikat, de néhány olyan német ujoncz, mint az imént em

tett, csak maga elébe bámult, mintha kővé vált volna, úgy hogy sorra kellett járnom őket és megráznom, hogy tovább dolgozzanak. Megjegyzem azonban ez alkalomból, hogy oly ügyesen és szaporán végezni hasonló munkát előbb csakugyan nem láttam, mint azt utászaink tették.

Estvére bejöttünk a kaszárnyába és szokott nyugodtsággal lefeküdtünk. Éjjel felverték álmunkból, gyertyavilágnál sorakoztunk a kapu előtt és a többi századokkal csatlakozván, elindultunk. Épen szürkületkor értünk ki a városból, néha megis állítottak és időnkint az utat elhagyva, valamely puszta gyepen, vagy ugaron is kanyarogtunk. Egyszer ágyuzni kezdenek szemben velünk és néhány fáradt golyót is láttunk, leginkább balról, de egy sem ütött közzénk.

Végre kiértünk a Budára vezető ugynevezett mészáros-utra és háborítatlanul folytattuk menetünket. Bábolnánál pihentünk, sőt ettünk is — és ha nem csalódom — e napon N.-Igmádon háltunk meg. Másnap Gála és Németegyházának folytattuk menetünket a Vértes hegyláncon, havas, ködös, zuzos időben, mindamellett annyira tetszett nekem e vidék, hogy igen óhajtottam azt még egyszer nyáron, vagy ősszel láthatnom. Óhajtasom nem teljesült. Estve már nem annyira a fáradtság, mint a hideg elcsigázott; úgy hogy csupa kimerültségből tántorogva, botorkázva mentem, mint a részeg és szemeim is csukódtak annyira, hogy helyemet a szakasz szélén — nehogy az ut melletti árokba essem — elhagyván, a két szakasz közt mentem az ut közepén, s hol az előttem menők hátába ütdtem, hol az utánam jövő sor lökött előre. Végre Bicskén (ha nem tévesztem) elszállásoltatván, egy sváb paraszt háznál, többed magammal a földön háltam igen puha párnák és dunnák közt. Reggel felébredvén, fejem kábult, szemeim betapadtak, egész testemben izzadt és lankadt voltam. Felkeltünk, tovább indultunk s a nap folytán érzém, hogy a baj torkomra vetődött. Torokfájásban különösen gyakran szenvedtem, s így meg sem lepett nagyon és szerencsére most nem lett belőle heves gyuladás és nem akadályoztattott a tovább menetelben, de a helyett oly soká tartott, hogy csak hetek múlva észrevétlenül enyészett el.

Mint már említém, leginkább a nagy hidegnek tulajdonítanám ezt. De ha szabad egy kissé magammal foglalkoznom, nem tartom érdektelennek erre visszatérni; hisz egyik célom, hogy fiatalabb olvasóim ösmerjék meg a katona életet lehetőleg minden oldalról, és barátkozzanak meg az eszmével:

„Angustam amice pauperiem pati

Robustus acri militia puer Condycat . . .“

Ha néha már a következett békés időkben (mert hisz az elnyomatás alatt békésen viseltük magunkat) néha kérdeztek, valjon a fáradság, álmatlanság, éhség vagy mely a n y a g i szenvedés vagy nélkülözés volt nekem legterheesebb: mindenkor ezen vértesi menetünket beszéltem el. Mert történt, hogy hosszabb ideig nem kaptunk élelmi szereket vagy italt, fát, szalmát; esős időben félvállal a vízben, vagy a kopasz fagyos földön kellett nyugodnom — hogy az álmatlanságtól gyalog vagy lóháton egész állomást tettem meg félálomban — élvezetes nem volt mindez; de végre csak elmúlt és az ilyent már másnap nevetve emlegettük egymásnak. Itt ez imént leirt meneten volt kenyerünk és borunk, ami más körülmények közt nemcsak kibékített hosszú menetünkkel, de jó kedvünket is helyreállította volna, most: szelni akarunk a cipóból, a kés kipattan belőle; újabb kísérletek után végre sikerül oly darabokat vagdalni vagy tördelni le, amiből haraphassunk; fogunk mintha jégbe nyomtuk volna, megfájul s ha végre már szánkban forgott egy harapás, mintha minden lyukacsa jéggel volna megtöltve, kemény, iszonyu hideg; teljesen izetlen, ehetetlen. Ekkor a kulacsokat vettük elő, amelyekben meglehetősen veres bort hoztunk magunkkal, ettől vártunk némi kártalanítást, vigasztalást. Többen embereink közt oly előre látók voltak, hogy kulacsukat a köpenyeg alá tették, nehogy a bor a nagy hidegben megfagyjon és ezért kellőleg megdicsérvén őket, a kulacsot szánkhoz emeljük, de egy csepp sem jön belőle! Borunk is megfagyott tehát, még pedig úgy, hogy a bádogkulacsokban áttörni sem birtuk azt, ez azonban sikerült a fakulacsoknál, csakhogy ilyen igen kevés volt, mert a legénység bádogokat kapott; a fakulacs csak magántulajdon volt. Ámde ezek-

ből is oly jégcsapocskákkal vegyes, izetlen, fagyos bor jött szánkba és roppant hidegségével annyira metszette torkunkat, hogy biz ebben sem volt köszönet . . . Így hát szinte rosszabb volt, mintha nem lett volna semmink. — —

Éjszakára Buda-Örsre jöttünk, ahol jobban pihentem ki magamat, mert fentnevezett századosom Krucsay és főhadnagyom Fromberg magokhoz vettek éjszálásra. Innen reggel bementünk Budára.

A napokat már nem tudom egész bizonyossággal meghatározni, de úgy gondolom, hogy 27., vagy 28-án indultunk meg Győrről és 30., vagy 31-én értünk Budára.

VIII

A fővárosban.

Budáról 1849. év ujév napján néhányad magammal átküldtettem Pestre szállást csinálni. Ekkor jöttem át először életemben a lánczhidon, de hidlása részben fel volt szedvé, s a teljes felszedéshez előkészítve. Jelentvén magamat a városházánál, ismételve is csak várakozásra utasítottak, ami az akkori nagy sürgés-forgás és tolongás mellett nem volt csuda. E várakozás közben időt vettem magamnak a szülőföldemről Pestre költözött Tomsics családot meglátogatni, szállásuk közel volt a városházához. Ajtójokat zárva találtam oly órában, hogy abból azonnal következtenem kellett, hogy Pestet mostanra elhagyták; az ajtón, a nap megjeleltése nélkül, de azon friss irással ez állott: „Matolay Gyula, itt voltam.“ Ez akkor 17 éves, de igen gyenge testalkatu testvér-öcsém volt. Sehogy se tudtam kitalálni, mikor és miért jöhetett Pestre, hol találkozhatnám vele . . . . s midőn ezen gondolkozom, a városháza előtt éppen onnan kijönni láttam Lázár Vilmos századost, akinek elmondám előbb, hogy nem tudok szállásmestert kapni és öcsém valószínű ittlétét. Ő az előbbire azt mondá, hogy szállásokra már nincs szükség, mert zászlóaljunk hidat ver a Dunán, de reám ott nincs nagy szükség, tehát ne menjek, de igyekezzem öcsémet valahol meglátni, majd ő is figyelmes lesz rá, helyet és órát mondott találkozásunkra, és eltávozott.

Mialatt az utczákon, főleg azon czélból, hogy valahol öcsémet meglássam, ácsorogtam, — találkoztam a szétvert Perczel-had egyes, egészen a fővárosig futott honvédeivel, a kiktől a móri szerencsétlen ütközetet megtudtam. Képz-

hető, hogy elbeszélések nem nagy örömet terjesztett a fővárosban.

A kijelent találkozásnál mondá Lázár Vilmos, hogy öcsémet megtalálta és egy bizonyos, velünk rokon-családhoz utasította, a hová én is elmenvén, ott öcsémmel találkoztam és ő kérdéseimre azon felvilágosítást adta, hogy ő is kívánczván a hadsereghez, szülőinkkel abban állapodtak meg, hogy a Ludoviceumba menjen katonai tanulmányok végett, tehát ezért jött most Pestre. „No úgy csak menj vissza haza” mondám, mert bár nem voltam tudományosan képzett katona, világos volt előttem, hogy ez alkalommal a fővárost kardcsapás nélkül elhagyjuk. Ismételve igyekeztem öcsémet rábeszélni, hogy menjen haza, neveztem neki ösmerősöket a zempléni zászlóaljából, akik elbocsájtást nyervén, éppen innen szándékoztak haza menni, — mind hiába! „Hát itt akarod Windischgrätzet bevárni és az ő kezébe kerülni?” „Épen nem.” Mit akarsz hát tenni?! kérdém. „Veletek menni” volt minden további okoskodásomra mindannyiszor ismételt felelete. Nem sokára eljövén Lázár Vilmos is, elmondám neki beszélgetésünket, a mire ő minden tétovázás nélkül mondá: „hát magunkkal viszzük!” Megnyugtatta ekként az ő részéről az öcsém zsenge kora és csekély ereje által igényelt pártolásról, én is belenyugodtam és sikerült is ezen öcsémet a hadjárat végéig mindenkor a magam körében megtartanom. Ő még az nap utász lett.

Ugyanez alkalommal hozá Lázár Vilmos azon hirt, hogy az országgyűlés egy alkudozó küldöttséget indított Windischgrätzhez. Távolról sem sejtven emennek rideg visszautasítását — attól tartottam, hogy megalázó feltételek alatt valamely béke jön létre és ez aggodalmamban annyira elkeseredtem, hogy kifakadtam — mondván — hogy „ezt a magyar hadsereg nem érdemelte, mert arról nem tehet, hogy a határszéltől a fővárosig ütközet nélkül hátráltatják; ezzel még nem adott arra okot, hogy az országgyűlés ne bizzék benne és elcsüggedjen, és én reménylem — mondám — kardomra ütven, hogy velem együtt a hadsereg nagyobb része le nem teszi fegyverét és megmutatja, hogy nem volt ok kétségbeesni!” Midőn később megtudtam a

Windischgrätz híres válaszát, hogy: lázadókkal nem alkudozik, mintha egy kő esett volna le szivemről, csak azt resteltem, hogy éppen Windischgrätz mentette meg a magyar nemzét becsületét.

Zászlóaljunk még egyszer állíttatott fel Budán a bomba-téren, ahol egy napi-parancs felolvastatásával tudunkra adatott, hogy zászlóaljunkból ezentul kettő lesz, az I. magyar utász ezred 2-ik és 3-ik zászlóalja 4 – 4 századdal; amaz a Calzada, emez a Kis Ferencz vezénylete alatt. Én a 10-ik századdal együtt a 3-ik zászlóaljba jutottam. Mielőtt még oszlani kezdénk, Lázár Vilmos százados engem előszólitván, Kis Ferencz százados és zászlóalj-parancsnokunknak akként mutatott be, hogy én vagyok, akit neki segédül ajánlott. Így lettem zászlóalj-segéd.

Még ugyan e napokban Pesten is kiállíttatott csapatunk a Magyar-Király fogadó előtt és annak kapujában osztották ki legénységünknek (közvitéz és tizedeseknek, mert az őrmesterek tisztí kardot viseltek) a fegyvert és így már a mi csapatunk is harczképessé lön.

IX.

A fővárostól a Tisza vonal megé.

Csakhamar bekövetkezett, amit előre láttunk, s a fővárost — ha nem csalódom — Télhó 4-én kardcsapás nélkül odahagytuk. A szolnoki országuton, de nem vasuton, az nap Üllőre, 5-én Monorra, 6-án Alberti és Irsára, 7-én Czeplédre értünk, ahol 8-án reggel Kazinczy Lajos őrnagy, a két zászlóalj közös parancsnoka magához rendelve, velem hadnagyi kineveztetésemet közlé. Még az nap Abonyba, innen 9-én Szolnakra mentünk. Itt a szokott napi-parancsban tudtukra adatott, hogy másnap nyugnapot tartunk. Még sem haragudtunk érette. Estvefelé azonban meglátogatván a dandár-parancsnoksági irodát, a hol éppen akkor készült egy újabb napi-parancs, megtudtam, hogy változik a rendelkezés és másnap 5 órakor reggel indulnunk kell. Nem várva ezen újabb parancs kezemhez jutását, rögtön kiadtam a parancsot az őrmestereknek, hogy azt századaikkal még lefekvés előtt tudassák. A parancscsal engem csak éjfél után költöttek fel, miért is elolvassván azt, nyugodtan tovább aludtam; másnap pedig a menet alatt gyönyörködtem benne, hogy míg minden más csapat legénysége zugolódott, hogy a napi-parancs szerint nyugnapnak kellett lenni és a helyett reggel váratlanul felverettek és indulniok kellett; az én zászlóaljambeliek csodálkoztak rajtok és mondák: hogy hisz ők azt már tegnap tudták.

Igy jöttünk rendkívül kemény hidegben Török-Szent-Miklóstra. Zászlóalj-parancsnokom szekeren mentem, mert lovat nem szerezhettem, orczám, lábom majd megfagyott. A parancsnok legénye a 34-ik ezredtől jött átt az utászok-

hoz vele együtt, s beszélte az uton, hogy a Bábolnánál körülfogott 2-ik zászlóaljából csak alig néhány ember menekült, a kikkel, mint volt pajtásaival beszélgetvén, bármely volt ösmerősét, tisztét, vagy altisztét kérdezte tőlök, mindig csak az volt a felelet „összement”. Egyszer az utfélen épen ezen volt pajtásai egyikét látván ballagni, a bodrogi közökhöz némileg hasonló kiejtéssel (borsodi szederkényi fi volt) rákiált „hauá migysz pajtás!” „Megyek tovább” felelt amaz, mert mit is tudott volna okosabbat felelni. . . .

Megemliténdőnek tartom itt, — habár az eseményekre semmi befolyást nem gyakorolt, — némelyek a többi közt Török János azon törekvését, hogy Perczel Mór dictatorrá kiáltassék ki. Engem ez iránt, ha nem csalódom, meg is szólított Török-Szent-Miklóson. Ez azonban viszhangra nem talált.

Török-Szent-Miklóson tisztikarunkban egy kis lázadás-féle adta elő magát. A napiparancsban, a nélkül, hogy ennek előre legkisebb nesztét vettük volna, azon rendelettel lepettünk meg, hogy csapatunk a 2-ik és 3-ik utász zászlóalj ezentúl egy utász és egy vadász zászlóaljat képezend. A tisztek azonnal névszerént voltak ki utásznak, ki vadásznak beosztva. A tisztek — úgy vettem észre — leginkább azt neheztelték, hogy őket Kazinczy Lajos őrnagy ez iránt előre meg sem kérdezte; s egy tanácskozássra hivattunk meg Calzada századoshoz a 2-ik zászlóalj parancsnokához. Midőn az én zászlóalj-parancsnokom oda ment, azt mondá, hogy csak folytassam dolgaimat otthon, (volt már ekkor is elég) majd elhivat ha szükség lesz rám. Egy-két óra mulva hivott is, és midőn közükbe léptem, egy németül fogalmazott nyilatkozatot adtak, magyarra forditanom. A fordítás csakhamar meg volt; a nyilatkozat pedig igen illedelmes hangon fejtegeté, hogy az utászkar tisztek, mint ilyenek ajánlották fel szolgálatukat, ezt értik, és némileg be is gyakorolták, de a vadász-tiszti szolgálatot nem; azért kéri magokat a csapatokkal együtt mostani állapotukban meghagyatni. Aláírta egy oldalon Calzada százados, a másikon, ha jól emlékszem, egyik főhadnagy, s nekem azt mondák, hogy közösen a legfiatalabb hadnagy szokta aláírni, amit meg is tettem. Szerepem ezzel még nem volt lejátszva; azt

mondák, hogy az ilyent benyújtani is a legfiatalabb hadnagy szokta. Azonnal megindultam. Kazinczy Lajos őrnagy egyedül fogadott a szobájában, s a mint az iratot asztalára tettem — meg sem nézte, — már értesülve kellett lennie mindenről, mert szinte orditva támadott rám: „tudja-e mit irt alá?! Csendesen, de határozottan feleltem „igen is tudom.“ „Tudja-e, hogy azért infam cassirozzák?!“ viszonzá. „Azt nem tudom“ feleltem ismét és mielőtt még valamit mondhattam volna, benyitja a másik szobába szolgáló ajtót, s ugyanazon dühös hangon kiáltja be segédét, és küldi, hogy azonnal vegye el Kiss Ferencz századosnak (az én zászlóalj-parancsnokomnak) a kardját, és állítson őrséget szállása elébe. Nekem pedig azt mondá, hogy elmehetek. Furcsa kis ember — gondolám — hogy dühöng, mert a tisztek őszintén megmondják, amit jó lett volna előre megkérdezni. Magamra nézve látván a több mint tisztességes őrizetet, amely alá zászlóalj-parancsnokom helyezve volt, nem tartám lehetetlennek az elbocsájtatást; de igazán mondom, cseppet se zavart meg, (hisz nem azért történnék, mintha helyemet az ellenség előtt oda hagytam volna) azonnal tisztában voltam magammal, hogy ha ma elbocsájt az utásztisztikarból; még ma jelentkezem Mándy őrnagynál közhuszárnak a Würtembergekhöz; — hisz nem rangért jöttem én ide, de harcolni a magyar alkotmányos szabadságért. Erre azonban nem került a dolog.

Parancsnokom igen kedvetlen és daczos volt a fogság alatt, többször zugolódott Lázár Vilmos ellen, akinek leginkább tulajdonítá a történeteket. Pár óra múlva azonban az őrség elment, parancsnokom kardja visszaadatott, s egy meghívást kaptunk közös vacsorára Calzada századoshoz, azon megjegyzéssel, hogy ott az őrnagy a tisztkarral ki akar békülni. El is jött a vacsorához segédei nélkül, hosszas nyilatkozattal mentette, magyarázta vagy igazolta eljárását; de rendelkezése megsemmisült, mi mindannyian utászok maradtunk; csak maga Kazinczy Lajos őrnagyunk ment el, aki már más nap mint huszár-alezredes az 1-ső számú császár huszár-ezred parancsnokságát vette át. Lázár Vilmos pedig az utász tisztikar létszámában maradt ugyan, de a Répásy Mihály tábornok karsegéde lett.

A vacsora alatt egy bohó kis jelenet történt, amely mai napig is sokszor eszembe jut. Valamelyik pajzán tisztársunk a mellékszobában működött zenekarnak megszugja, hogy huzzák rá az osztrák néphymnust a „Gott erhalté“-t, és még alig szólalt meg az első hang, azonnal ráösmertek, és lön füttyölés, ordítás, kacaj, dörömbözés, pohártörés, egyszóval iszonyu pokoli lárma. Természetes, hogy a zeneszek bele nem fáradtak a hymnusba. — —

Török-Szent-Miklósról 11-én Kis-Uj-Szállásra, 12-én Kardszagra, innen 13-án Nádudvarra, 14-én pedig Balmaz-Ujvárosra jutottunk.

Itt némely más ujonnan alakult, és a Móránál szétvert s újra szervezés végett ide rendelt csapatokkal együtt a Répásy Mihály parancsnoksága alatt a tartalékhadat képeztük. Egy napon — a mennyire emlékezem 1849. évi télhó 18-án — látván, hogy egy küldöncz ment be zászlóalj-parancsnokhoz, be mentem, hogy kéznél legyenek, ha valamely munka vár reám. Parancsnokom igen gunyos hangon mondá: „Ah főhadnagy ur! azt hittem, hogy máshoz beszél, szét néztem, de senkit se láttam a szobában. „Igen hamar főhadnagy ur!“ mondá ismét, s már csak azon haboztam, valljon magánkívül van-e, vagy hangosan gondolkozik egy valamely főhadnagyról, és rá bámultam. „Gratulálok főhadnagy ur!“ mondá ekkor már észrevehetőleg hozzám intézve megszólítását, és kezembe nyujt egy kis jegyzéket, a melyben valóban az állott, hogy Matolay Etele főhadnagy a tartalékparancsnoksági irodában jelentse magát. Mondhatom, hogy valóban zavarba jöttem. Még alig ösmerkedtem meg helyzetemmel, tisztársaimmal, még felszerelni rá nem értem magamat, és már ismét előléptetés? Egészen el sem hittem, míg csak az említett irodában (a Semsey-féle kastélyban) szóval nem erősítették Lázár Vilmos és Szabó Vincze őrnagy (ha jól emlékezem), hogy igen is, mert a Móránál szétvert csapatok itt kiegészítettnek, azokhoz sok tisztre van szükség, tehát engem is egy ilyen zászlóaljhoz a Hunyadi nevet viselő 50-ikhez főhadnagynul rendeltek s utasítottak, hogy magamat Trangusz őrnagynál jelentsem.

Még jelenlétemben mondá Szabó Vincze (ha jól emlékezem Radeckzy huszár-őrnagy és Répásy Mihály tbk. ve-

zérkarának főnöke volt), hogy engem nem kellene a csapathoz küldeni, de az irodába tartani meg; azonban ekkor Lázár Vilmos mondá, hogy jó lesz a sorban is a szolgálatot megtanulnom s a vezénylethez szoknom. Felkerestem tehát új őrnagyomat, ily eredeti s a többiektől annyira elütő alakot a magyar hadseregben nem láttam. Testes és koros — amilyen talán tábornokaink közt sem volt, — mert a mieink rangjukhoz képest majd mind feltűnően fiatalok voltak, egy régen elzúgott harcz edzett veteránját véltem benne látni. Később hallám, hogy még a francia háborúból hozott begyógyulatlan sebet is visel. Modora egy nyugodt lelkű hőshöz illő, nyájas és biztató, de az aggastyánoknál gyakran tapasztalható minden bőbeszédüség nélkül, valódi katonai volt. Mondá: engem az 1-ső századhoz osztott be, — jelentsem tehát magamat Agonász századosnál. Sajátságos, de soha többé nem láttam őrnagyomat. Utasítása folytán jelentkeztem Agonász századosnál — ez egy középkori szőke lengyel volt, — ő is szívesen fogadott, de benne épen harczias külsőt, arczkifejezést, modort nem tudtam felfedezni. A mint először tartottam gyakorlatot a századdal B.-Ujváros főterén, egy sajátságos meglepetésben részesültem. Iskolásgyerekek koromban a szünidőket édes atyám egy krajnyai (lengyel határszéli) kis birtokán, Homonna-Olykán töltöttem, — természetesen ezek voltak aránylag legboldogabb napjaim — s itt a gör. kath. lelkésznek számos családjában volt egy hozzám hasonló kora fia is, Adamkovics Antal, akivel még Pesten 1840. év táján az egyetemen egy iskolában találkoztam, de azóta ismét nem láttam. Most ugyan e századnál találtam, mint őrmesterből újonnan előléptetett hadnagyot. (1855. évben mint posta-kiadót találtam Sz.-Somlyón elváltoztatott névvel, (Luka Antalnak hívatta magát) — azóta semmit se tudok e barátom felől. Ezen zászlóaljnál még két megyémbeli fiut találtam. Geöcze Berti rokonomat és Herchenrötttert (gondolom Gyula volt.)

Alig tartottam kétszer gyakorlatot a századdal (századosom csak a végére jött ki) és ismét behittak a parancsnoksági irodába, azon utasítással, hogy vegyem át az irodavezetést.

E napokban — télhó 18—20-ka táján — érkezett hozzánk egy nevezetes ember, sokaknak közülünk nagy öröme, nagy reményeket ébresztve; a valóságban az én hitem és meggyőződéseim szerint legalább — fájdalom! — vesztünkre. Az első hír szerint Teleki László gróf, kormányunk párizsi képviselője, egy Dubois nevű francia tábornokot küldött onnan, hogy hadseregünket tudományával győzelemre vezesse; de én csakhamar megtudtam, hogy az Dembinski Henrik gróf lengyel tábornok. Egy rossz előjel is kíséerte megjelenését, mert Debreczen és Ujváros közt podgyászat s ebben állítólag kitűnő távcsövét is elvesztette. Megjelenése nem tett rám különös hatást; egy rút vén embert láttam benne. Adomákat beszéltek elmésségéről, mint például, hogy midőn Perczel tábornok a teendőkről akart vele értekezni, mindig csak önelégedett nevetéssel beszélt, hogy csalta meg Kassán Schlicket és hadait, a hol mint czukrász jött által. Későbbi viselete kitüntette, hogy ez nem a fővezérnél bizonyos határig szükséges titoktartás elmés kifejezése, de a magyar tábornokok lenézetése, és azon tévesztett makacsság volt, amelynél fogva terveibe annyira sem akarta beavatni alparancsnokait, amennyire szükséges lett volna avégre, hogy ezek, azok kivitelében neki kellő támaszul és segítségül lehessenek.

* * *

Ezen visszavonulásunk alatt egy este közlé velem Lázár Vilmos a Görgei Artur tábornok télhó 4-ki híressé lett váczai napiparancsát, rosszaló észrevételekkel. Őszintén megvallva, habár keblem érzetének hű tükrét nem találtam benne, de viszont annak sem jelét, hogy az ügynek, melyért fegyvert fogott, hátat akarna fordítani, és netalán megalázó vagy alkotmányos szabadságunkat elejtő feltételek alatt békét kötni. Egy erélyes hadvezér férfias nyilatkozatát láttam benne, aki azon álláspontjához ragaszkodik, amelyen kardját felkötötte; és bármi történiék is az ellenoldalon, szélsőségekre, vagy köztársasági álláspontra nem akarja magát ragadtatni. Ő különben, mint tudjuk, a szétágazó hátrálás (excentrischer Rückzug) kiviteléül nem a Tisza vo-

nal megé, de Vácznak a bánya-városok közzé vonult, és nézetem szerint ezen szétágazó hátrálás mentette meg akkor hadainket; s közvetlen következménye volt, hogy se őt nem üldözhette oly tulnyomó erő, amely meg is semmisíthesse: se minket nem háborgattak nagyon a Tisza vonalán. •

X.

A Tisza megeff.

Mialatt B.-Ujvároson körültem a fentebb elbeszéltek történtek, Török-Szent-Miklóson a harczképes had — amely ez időtájon kapta a II. hadtest nevezetét — a Perczel Mór tábornok vezénylete alatt állott. Némely csapatok már tőlünk is küldettek oda, ezek közt az utász-ezred 3-ik zászlóalja is, amelynél ezelőtt segédtiszt voltam. Hallottuk e hadtestről, hogy előnyomult, és Czeglédnél győzelmet is aratott az ellenségen, de azért ismét visszavonult a Tisza megé. Miért ment előre? — vagy, ha már ment, — miért jött vissza? mai napig sem tudom. A visszavonulás egyik okául azt is beszélték, hogy Kazinczy Lajos alezredes lovas dandára, vagy ezredével a Hortobágyon eltévedvén, az ütközettől elkésett. De ha nélküle is jól ment az ütközet, miért ne lehetett volna őt ottan várni be?! Beszélték azt is, hogy Dembinski már az ütközet alatt ért oda, fellelkesülve monda, hogy 18 év óta ismét hallja az ágyugolyókat füttyölni, s így már ekkor jelét adta azon személyes bátorság, sőt vitézségének, amelyet nála mindenkor elismerem, sőt tiszteltem is.

Zászlóaljam ezután Tisza-Füredre küldetett, a honnan valamely ellenséges mozgalom híre jött. Én már nem mehettem vele, mert az irodában kellett maradnom és a zászlóaljat ottan (előttem ösmeretlen okokból) nem Trangusz őrnagy, de Agonász százados vezényelte. Néhány nap múlva már Erdélybe küldetett e zászlóalj s én bár annak létszámában maradtam, soha többé nem láttam és néhány hónapig hírét sem hallottam.

Répásy tábornok a legközelebbi napokban a központi hadügyi hatósághoz, ha jól jut eszembe, főfelügyelő (General Inspector) czim alatt Debreczenbe tétetett által, a hová vele én is bementem. Ekkor történt, hogy Lázár Vilmos az ujságból közlé velem, hogy felső hadtestünk s a Schlické Zemplénmegye területére — a Hegyaljára tették át küzdelmököt — a mire én minden meggondolás nélkül, csupán ösztönszerűleg mondtam: „jól van, ott megverik a németet!” Nevettek gyermeteg önhittséggemen, hogy megyém területének oly varázserőt tulajdonítok, s én a történetre hivatkoztam, hogy ott a régibb szabadságharczokban is a magyar fegyverek voltak szerencsések az osztrákok ellenében. Képzeltető, mily örömöm volt, midőn csak alig egy-két nap múlva vettük a Klapka György ottani győzelmének hírét. . . .

Debreczenben, az akkori fővárosban, nem soká hevertünk. Perczel Mór tábornok előttem tudva nem levő okokból lemondván az említett II. hadtest parancsnokságáról; annak átvételére Répásy tábornok rendeltetett Török-Sz.-Miklósrá; ő pedig engem saját és kísérete részére szállás-csinálólul előre küldvén, télhó 31-én Szoboszlóra értem. Egy nappal utóbb megérkezett tábornokunk is és átvette a hadtest vezényletét Hertelendy, Würtemberg huszárezredes-től, annak ideiglenes parancsnokától.

Hadtestünk egyik dandára Mesterházi alezredes alatt Czibakházát tartotta megszállva. Ezt az ellenség kétszer — télutó 4-én és 24-én — támadta meg, de mind a kétszer derekasán visszaveretett. Gondolom, az utóbbi alkalommal történt, hogy Leiningen Károly ekkor még őrnagy, s a Schwarzenberg 19-ik ezred 3-ik zászlóaljának parancsnoka a hátráló ellenséget nagy hévvel üldöztvén, az ellenség közé keveredett, a hol történetesen épen olyan hajtókás gyalogság állott vele szemben, mint az ő Schwarzenbergei. Fogságba esett tehát, de egyik hadnagya (ha nem csálódok Talinak mondák) legénységét felbuzdítván, előre rohant és kiszabadítá őt; s ezután a mieink fogtak el két tisztet és néhány közembert, akiket Török-Sz.-Miklóson láttam is, midőn őket tábornokunk jó reggelivel látta szívesen, s a megsebesült fogoly századosnak családjához irt

egy nyílt levelét az ellenség előörseihez leendő szállítás végett átvette.

Heteket töltöttünk itt a Tisza vonal megett, mialatt Görgei és Aulich a bánya-városok felé nevezetes és ha nem is mindenkor szerencsés, de érdekes és tanulságos oldalmozdulatukat vitték véghez; mi pedig az említett cibakházi két kis összecsapáson kívül ellenséget sem látva, mint az óra ingája mentünk, azaz hogy menettettünk fel s alá Madarásról Kenderesre, Kenderesről Madarásra és néha-néha változatosság kedvéért Kenderesről ismét Török-Sz.-Miklósról és Madarásról Tisza-Füredre, a nélkül, hogy e sok mozgásnak célját, vagy eredményét láthattuk volna.

Ezalatt két csekély fontosságu, de némileg érdekes esemény történt, amelyeket érdekesebbek hiányában elmondok.

Török-Szent-Miklóson voltunk; napját már nem tudnám megmondani, de emlékezem, hogy kemény téli idő volt. Rendeletet kaptam, egy haditörvényszékben mint tollvivő megjelenni. Elnöke Butler Sándor gróf őrnagy és dandárparancsnok volt, a hadbíró Andorffy Károly, akinek akkori rangjára s a törvényszék többi tagjaira már nem emlékezem. A vádlott egy pozsonyi születésű, a 20 évet alig meghaladott ifju százados volt a 2-ik számú Sándor nevű gyalogezredtől, neve Scharitzer. A tényt ez maga — nagy töredelmesen — következőleg beszélte el: Egy nála jóval idősebb, Doschen nevű százados társa rábeszélte, hogy szökjenek át az osztrák sereghez; állomási helyökön (elfeledtem hol volt ez) szekeret fogadtak, de ezt T.-Püspökiben elkellett bocsájtaniok. A faluba hajtani és míg friss szekeret kapnak beszállani nem mervén, a kertek alatt rakták le podgyászuakat, ahol őt társa annak őrizetére hátrahagyván, eltűnt, s helyette jött a községi jegyző vasvillás emberekkel, s az ifju vádlottat foglyul ejtván, hozzánk kísértette. Ifju kora, önmegadó szelíd viselete és azon körülmény, hogy anyanyelve inkább a német, mintsem a magyar volt, általános szánakozást ébresztett iránta, a melyet csak némileg ellensúlyozott az, hogy pozsonyi születésű letére mégis magyar polgárnak kellett volna lennie. Ítéletet nem mondott felette a haditörvényszék, de

felvevén vallomását, kihallgatván a tanukat, az összes iratokkal együtt Debreczenbe szállíttatta a vádlottat. További sorsáról ellenkező híreket hallván, nem tudom mi történt vele.

Egy más alkalommal Spányik főhadnagyot egy kis gyalog portyász-csapat parancsnokát láttam Lázár Vilmos szobájából kimenni; az utóbbi azonnal bizalmasan elmondá nekem, hogy bizonyos hiradás folytán Spányik a Tisza jobb partján T.-Püspökivel átellenben levő Szórá csárdánál álló ellenséges előőrs elfogatása, vagy megsemmisítésére küldetett ki. Másnap reggel már udvarunkon állott — a török-sz.-miklósi tiszttartói lakban — mintegy tíz fogoly egy osztrák nehéz lovasezredtől, a Johann-Dragoner-ektől, néhány lóval, fegyverrel, sisakkal, s egyéb onnan elhozott tárgyakkal. Amennyire visszatudok emlékezni, a portyászat lefolyását körülbelől így adták elő: T.-Püspökiben, Körner százados parancsnoksága alatt egy század 6-ik ezredbeli Würtemberg-husár őrizte a Tisza vonalat. Midőn mintegy 60 emberből álló portyász-csapatunk az előőrsi lánczon átment és küldetése célját megmondotta: többen a huszárok közül is csatlakozni akartak hozzá; de mivel a Tisza gyengén volt befagyva, Körner százados azt meg nem engedte, nehogy a lovasok alatt a jég beszakadván, oda veszszenek. Ekkor néhányan engedelmet kértek és nyertek gyalog mehetni a kiküldött csapattal. A csárda és a Tisza közt egy kis erdő van (ha ugyan most is megvan) amely a kilátást a csárdából a Tisza felé akadályoztatván, a legszélső őrszem ezen erdőnek a Tisza felőli szélén állott. Egy vagy kettő már nem tudom. A legelső feladat tehát az volt, ezen szélső őrszemet vagy lövés nélkül leteríteni, vagy akként elfogni, hogy jelt ne adhasson. Ez nem sikerült, de a mieink épen ezért roham lépésben mentek át a kis erdőn egészen a csárdához, amelyből már szemök láttára a két leggyorsabb ember kiszökött, de ők a csárdába rohanván, a többieket a parancsnokló tiszttel együtt, akik ellent állottak leverték, a többieket foglyul ejték, s egyebek közt a tisztnak szép lovát, kardját és gyönyörű egy pár pisztolyát magokkal hozták. A főhadnagy ezen pisztolyok egyikét Körner huszárszázadosnak, másikat

Lázár Vilmosnak adta, akik aztán pisztolyuk párját folyvást kérték egymástól, de sikertelenül. Az elhozott kardok egyike későbben Lázár Vilmostól — aki az enyémet kívánta megszerezni — csereképen az én birtokomba jutott, s a hadjárat végéig meg is maradt... Most már könnyebbet választanék!

Ezen időtájban neveztetett ki Lázár Vilmos őrnagygyá, meghagyatván az I. magyar utász-ezred létszámában.

A fentebb említett, már-már unalmassá vált fel s alá menetel közt, amelynél egyfelől a veszélyek felvillanyozó hatását, másfelől azonban a nyugalom jótékonyását is nélkülöztük. Télutó (febr. hó) vége felé T.-Füredre jöttünk, a honnan hadtestünk egy része, féldandár, Szekulics alezredes vezérlete alatt a Tiszán átküldetett. Ha nem csalódom 27-én, szép, enyhe, tavaszias napon, délnyugot felől ágyuzást hallánk, amely mindinkább erősödve, nagyobb mérvű és legalább is nem könnyen győzelmes ütközet folyását sejtők és perczenkint vártuk, — a mit kétségtelennek is tartánk — hogy minket is előre indítanak. Huszáraink — az elősmerten legjobbak közé sorozott Würtembergiek (köztük volt a Lenkey-féle század is) — már zugolódni kezdek, ha megláttak valamely tisztet, kérdezik: „mikor megyünk már?” „még sem megyünk?” magunk pedig a toronyba is felmentünk az ágyulüstöt nézni, izgalmasan kémelve, valljon előnyomul-e, vagy hátrál seregünk, de sem az egyiket, sem a másikat határozottan meg nem állapíthatván, annál inkább gondoltuk, hogy ránk is szükség lenne ott, míg végre ránk setétedett és már csak tüzet láttunk hosszú vonalon pirosolni, amelyet nagy részben a tábor tüzének, de némi részben égő falvakkal is néztünk.

Este, egy a csatáról jött tisztet temérdek kérdéssel halmoztunk el: feleleteiből határozott veszteségre ugyan nem, de győzelemre sem következtethetvén, annál érthetlenebb volt előttünk, hogy nem mozdítanak...

A következő nap is hasonló izgalomban telt le; a melyet este fájdalmasan igazoltnak tapasztaltunk; mert ekkor már tudtuk, hogy hadaink hátrálnak...

Harmadnap, tavaszelő 1-én reggel Répásy Mihály tábornok hadtest-parancsnokunk, segéde Lázár Vilmos

Őrnagy és többi kísérete lóra ülven, a Tisza, illetőleg Poroszló felé indultak, csapataink némi csekély részével, állítólag, hogy hátráló seregünk oltalmául a Tisza hídfőjénél kiálljanak, s az üldöző ellenséget feltartóztassák. Nekem lovam nem lévén, az irodában kellett maradnom, ami annyira elkedvetlenített, hogy Lázár Vilmos őrnagy még az nap kieszközölt részemre 120 pengő frt előleget lóra és én már más nap meg is vettem egy kis pej lovat Rakovszkytól, a szabolcsi 48-ik vitéz zászlóalj, vitéz őrnagyától.

Az ekkor történeteket tehát nem mint szemtanu beszélhetem ugyan el, de mint aki azokat a szemtanuktól azon melegében hallám.

Tábornokunk utközben a többi közt Klapka tábornokkal találkozáván, ez elbeszélé a két napi ütközet lefolyását, keserűen kikelvén a Dembinski fonák intézkedései ellen és a mint Lázár Vilmos akkor nekem monda, azzal végezte: „Entweder er: oder ich!” (ő vagy én.) Néhány óra mulva megtudtuk, hogy korántsem egyedül Klapka gondolkozott így.

E közben a kápolnai szerencsétlen ütközetet vívott hadtesteink a Tiszán átjövén, Tisza-Fürednél keletre, vagy is a Tisza felőli oldalánál szállottak táborba; Dembinski kíséretével együtt, ugyanazon házba szállásolt be, amelyben mi voltunk szállva.

A mieinket üldöző ellenség — ugylátszik, a nagy sarak miatt csak csekély erővel — Poroszlóhoz érvén, a hídfői sánczokból jól irányzott néhány ágyulövés s röppentyű és a Zrinyi zászlóalj (35-ik) lovasság ellen intézett vitéz szuronyrohama által visszariasztatott.

Másnap — tavaszelő 2-án ha jól emlékezem — a mint az irodában dolgozom, előttem ösmeretlen két törzstiszt belép és Lázár Vilmos őrnagyot felszólítja, kössön kardot és menjen be velök Dembinskihez. Néhány percz mulva az öreg Dembinski heves kifakadásait hallván, és nem sejtven, miről van ott szó: nemcsak nem hallgatóztam, de illőnek láttam elvonulni és jelen nem lenni ily kellemetlen jelene-ten. Az udvarra kimenvén, istállóinkat kezdém vizsgálni, szerencsére, mert a mint azon istállóba akarok bemenni, amelyben a Dembinski lovai állottak, az ajtót belülről elre-

teszelve találván, és felszólításomra senki nem felelvén, benéztek a résen, s füstöt és gerjedező tüzet látok. Azonnal egy cseber vizet hozattam a konyhából, az ajtót betörettem, a tűz ekkor több levegőt kapván, fellobbant, de csakhamar elfojtatott. Az alvó — nyilván lerészegedett ordonnance — huszárok csak ekkor ébredtek fel, a tűz nemcsak szénát emésztett fel, de már a nyereg-szerszámokban is tetemes kárt tett; a lovakban szerencsére még nem. Amint e szerencsés tettemmel feldicsekedendő, a szobába vissza akarok menni, már az udvar közepéről látom, hogy azon említett ösmeretlen törzstisztek egyike a ház előtti tornácra kilép, és nagy hangon kiáltja „Grenadiere!“ a mire a kapun rögtön bevonul dobszóval, gyors lépésben egy csapat (talán fél század) gránátos, és minden ajtónál kettő-kettő örül állittatik fel. Az idegen törzstiszt és Lázár Vilmos a tornáczon állanak, épen azon pitvarajtónál, amelyen néhány percz előtt kijöttem. Avatatlan létemre még most sem sejtván a dolog értelmét, egész bátran és nyugodtan megyek az ajtó felé, de az ösmeretlen törzstiszt mellemen ragad és visszalök. Keresztbe tett karokkal, ránczba szedett homlokkal állók elébe (kardom a szobában volt, de az övé sem volt kivonva), midőn Lázár Vilmos egy ugrással közzénk terem, és engem „mein Adjutant“ (segédem) szóval amannak bemutatott, amazt pedig nekem, hogy „Bayer ezredes“; az ezredes pedig ekkor magát udvariasan meghajtván, jobbját nyújtá nekem, amit természetesen viszonztam, és mellette állva maradtam. Néhány percz múlva, miután a gránátosokat az ajtóknál elhelyezte, mindannyian bementünk a szobákba, és csak ekkor tudtam meg, hogy a kápolnai ütközetben részt vett hadtestek által a Szemere Bertalan teljhatalmu kormánybiztos elnöklete alatt tartott haditanács határozatának alapján — miután annak Dembinski magát alávetni nem akarta — Bayer ezredes Dembinski Henrik altábornagyot fogolylyá tette... Természetes, hogy ekkor azonnal eszembe jutottak a Klapka szavai: „entweder er, oder ich“...

Dembinski tehát főparancsnokságától, egész csendben és kardcsapás nélkül végbe ment katonai lázadás által — a II-ik hadtest részvétele nélkül, de teljes tétlensége mellett — tényleg megfosztatott.

Gondolom, az ez után való napon hire terjedt, hogy Kossuth Lajos Debreczenből kijön; és valóban, midőn épen az ebédnél ültünk, belép egy Würtemberg-huszár-káplár és Répásy Mihály tábornok felé fordulva, kardját megcsörrentvén, katonásan mondja: „Jelentem aláson, vitéz tábornok uram! Kossuth Lajos az elnök ur berukkolt.”

Mily tárgyalások folytak előtte, nem tudom. De az eredmény az lett, hogy Dembinski Henrik altábornagy és Répásy Mihály tábornok Debreczenbe mentek, — ez utóbbi lovassági főfelügyelő (General-Inspector der Cavallerie) czim-mel — s vele ment hadsegéde Lázár Vilmos őrnagy is. A II. hadtest parancsnokságát Répásy Mihálytól Aulich Lajos tábornok vette át. Ekkor én és Gyula testvéröcsém elakar-tuk hagyni a törzsöt s a sorban és rendben szolgálni; s azon ellenvetésre, hogy ki tudja oda is juthatnék-e messze Erdélyben küzdő zászlóaljамhoz, készen valék a felelettel, hogy szívesen szolgálók bármely más csapatnál, amelyhez beosztanak; de végre is rábeszéltek, — főleg gyenge öcsémre való tekintettel — hogy maradjak a törzsnél. Parancsnokom tehát Aulich Lajos tábornok lett, az ő hadtest-segéde Mednyánszky Sándor őrnagy, a Lázár Vilmos régi testi-lelki barátja; és én maradtam szárny-segéd és iroda-igazgató.

Ismét bekövetkezett a fel s alá sétálás, az óra-inga szerepe, T.-Füredről Madarasra, Madarasról Kenderesre, Kenderesről Madarasra, meg vissza . . . mig egyszer végre Kenderesről nem vissza, de Török-Szent-Miklósrá és negyed-nap — ha jól emlékezem épen tavaszeli 15-én — nagy meglepetésünkre nem Kenderesre, de Tisza-Földvárnak — a hol csak déli pihenőt tartottunk — még az nap Czibakházára. Későn este értünk ide, és itt találtuk Damjanics tábornokot hadtestével.

Épen a legutóbbi napokban futáruł küldetvén vissza T.-Füredre, oda és vissza éjjel is utazván, torokfájást kap-tam, amely itt kezdett jelentkezni. De látván, hogy előre töreksznők, a világért sem szóltam róla. Reggel 16-án a Czibakházi hidon átkeltünk a Tiszán, egy iszonyu magas fa-alkotványon, amelynek a balparttól mintegy harmadrész-nyi távolában és mintegy 10—12 ölnyi hosszaságban pa-

lánkjai fel voltak szedve, és ezen hézag ismét egy még magosabb, igen keskeny alkotvánnyal áthidalva, amelyen csak épen elérhetett egy-egy fogat, és szinte borzadva kellett átlovagolnunk. Ugy hallottam, hogy az utász-tisztek lehetetlennek nyilvánítván a hézagnak a kiszabott rövid idő alatti kipótoltatását, arra Albert Ignác vezérkari főhadnagy tisztvárosa II. hadtest törzsénél vállalkozott, és szerencsésen végre is hajtotta.

Az idő eddig borus, nedves, de fagy nélküli volt, most hidegebbre vált, és többnyire havas esőben mindenkor csatarendbe fejlődni kész hadoszlopokban nyomultunk elő, egész napon át egy helységet sem látva, kevés tért hagyva hátra, csak igen lassan, vagy azért, hogy vezéreink az ellenséget közel sejtették, vagy hogy az itt levő három hadtest — az 1-ső Klapka György, a 2-ik Aulich Lajos és a 3-ik Damjanics János tábornok parancsnoksága alatt — egymástól el ne szakadjon. Estére hives szél is támadt, és én az itteni táborban töltöttem a hadjárat alatti egyik legrosszabb éjszakámat, minthogy torokfájásom oly heves lett, hogy legényem kénytelen volt azt folyton meleg hamuval csillapítgatni, mert mihelyt a hamu meghült rajta, szinte henteregtem fájdalomban.

17-én reggel néhány darabka szalonnát nyelve, — ami még legkönnyebben csuszott le torkomon — ismét lovamra ültem és folytattuk tegnapi óvatos előnyomulásunkat egy vagy két órán át — folytonos sűrű havazásban, — a midőn a csapatok egy csárdánál megállítatván: vezéreink oda be mentek, és talán egy órán át is tanácskoztak. Végre Aulich tábornok kijövé, engem utasított, hogy minden a hadsereg után jött szekeret azonnal indítsak el, hogy ismét a hidon át visszamenjenek. Hiába örültem tehát, hogy ájtövé a Tiszán, valahára ellenséget látok meg, hiába szenvedtem dermesztő fagyon a szabad ég alatt metsző torokfájást: ismét a Tisza megé buvunk, a nélkül, hogy csak egy ágyu szótt is hallanék!..

Eljártam feladatomban serényen, s mikor visszajöttem, a tábornok már a hadak visszafelé indításáról rendelkezett, és én azonnal betegnek jelentettem magamat, mondván, hogy Czibakházán kell maradnom míg jobban leszek.

„Ne maradjon e nyomorult faluban, a hol se orvosi segélyt, se kényelmes szállást nem kaphat, — viszonzá tábornokom — de menjen holnap szállás-csinálóimmal előre szekeren Kun-Sz.-Miklósra — az város, — ott inkább maradhat.“ Másnapig azonban megváltozott a rendelkezés, és én egy tökéletes kemény téli napon, 19-én József-napján, szekeren a szállás-csinálókkal nem Kun-Szent-Miklósra, de Mező-Turra kerültem. Itt orvost hivatván, ennek tanácsára ágyba fektüdtem, és torokfájásom enyhült. Még az nap megjött hadtestünk is, de másnap reggel már indulni készült. Gyula öcsém által kérettem tábornokomat, izenje meg, merre tartsak a hadtest után ha jobban leszek, de azon választ nyertem, hogy csak az elindulás perczében és csak a legközelebbi állomást izenheti meg. Ugy is történt, s én azon egy szót kaptam utasításul: „Kis-Ujszállás.“

XI.

Átkelés a Tiszán, előnyomulás a főváros felé.

Déltájban (huszonegyedikén) más csapatok érkeztek; a Hannover-huszárokról ösmertem rá a Damjanich hadtestére. Másnap ez is Kis-Ujszállás felé ment. Most már úgy okoskodtam magamban, hogy ha ezen hadtest is, amely eddig tőlünk távol volt, hozzánk felvonatva, a mi hadtestünk nyomában megyen éjszak felé: alig hiszem, hogy most már ne történék elő ismét más ponton a Tiszán, — talán Tokajnál — a merre Görgei is ment, vagy Fürednél . . . egy szóval — habár orvosom tanácsa szerint még feküdnöm kellene, és a háznál igen szép leány és gyönyörű szép menyecske volt, — elhatároztam magamat menni, sietni a hadtest után, és nyakra-főre alkalmat kerestettem.

Rosz két lovacskám 22-én a felengedett sáros alföldi uton — sűrű havazásban, amely a sarat folyton növelte — csak igen lassan haladt, és meglehetősen későn este ért velem Kis-Ujszállásra. Itt az iskolamesterhez szállásoltak be, aki egyszerű, de őszinte magyar vendégszeretettel látott el, s mondá, hogy az idejött csapatok Madaras felé folytatták útjukat, ami engem fentebbi okoskodásomban teljesen megerősített. Másnap 23-án délre más szekeren Madarasra értem, de azt a Damjanich hadteste által annyira ellepve találtam, hogy se enni nem kaphattam, se szobát, ahol egy kissé megpihenjek, se alkalmat, amelyen T.-Füred felé tovább menjek. A szekeres fiu, aki Kis-Ujszállásról ide hozott, megosztá velem kenyerét és szalonnáját, és késznek nyilatkozott engem, étetés után a következő állomásra, Szalókra elvinni.

A városházán is megakarván kísérteni az alkalomszerzést, egy tisztársam megszólít, s kérdi ráösmerek-e? Poldrugács főhadnagy volt — ha jól emlékezem — temesmegyei fi, az utolsó pozsonyi orsz.-gyűlésen együtt voltunk megyei irnokok; de rá nem ösmertem, mert sokkal satnyább lett azóta, amit egy ütközetben kapott sebeinek tulajdonított, amelyekből csak épen hogy felüdült. Jellemző volt azon törhetlen bizalom, amelylyel a Damjanich hadtestebeli honvédek vezérökhöz és önmagokhoz viseltettek; annak még csak lehetőségét sem tudták felvenni, hogy megveressenek. „Megyünk! — mondá örömtől sugárzó arcczal — és ütünk! Pedig ahol mi ütünk az öreggel, nem hiába ütünk! Valjon tul élte-e jóslatának fényes teljesültét Tápió-Bicske, Izsaszeg, Vác, Nagy-Sarlónál . . . . ? ? ?

Kisújszállási fium csakugyan elszállított éjszakára Szalókra, onnan másnap 24-én déltájban T.-Füredre értem, de hadtestünkből már csak a Butler Sándor gróf dandárát találtam itt, aki fogcsikorgatva dühöngött, hogy midőn a hadtest előre megyen és maholnap az ellenséggel találkozik, épen őt hagyják T.-Füred őrizetére, heverni. Hadtestünkről mondá, hogy már Poroszlón van, és ott még alkalmasint utólérhetem. Még az ebédnél ülve találtam Poroszlón Aulich tábornokot és hozzátartozó segéd társaimat, midőn magamat jelentém, a tábornok nyájasan kérdezősködött hogylétemről, és mondá, hogy kár volt annyira sietnem.

Most már az idő szép meleg volt. Mi másnap 25-én Erdő-Telekre értünk, a hol a plebánián voltunk elszállásolva, és három napot kellett vesztegelnünk — hadtestünk helyben, Bodon és Zsadányban volt elhelyezve — míg a felengedett füred-poroszlói rosztöltésen a Damjanich hadteste a 3-ik 12 fontos ágyuival átkelhetett, anélkül, hogy összeköttetése velünk megszakadjon. Azt is beszéltek, hogy a 12 fontosokba 22 ökröt kellett fogatni. Egy kis eső is esett ezalatt.

Másnap az ebédnél ültünk, midőn egy felbontatlan véres levelet hoztak, azon jelentéssel, hogy Erdő-Telek és Bod közt egy huszárt találtak az ut árkában megölve, lovát is mellette élve ugyan, de ketté tört gerincz-csonttal, és e levelet a huszár dolmányába dugva. Saját levelünk volt,

amelyet egy Württemberg-huszárral küldöttünk Bodra, az ottani állomás-parancsnokhoz. A tábornok azonnal elküldé a törzssorvost, kíséretül hozzá rendelve Sárkány József hadbíró és engem, a huszár bonczoltatása végett. Félbehagyván ebédünket, a bonczoláshoz mentünk. A hullán, fején kívül, érintésnek nyoma sem mutatkozván, az orvos csak fejét fűrészelte körül, s a vizsgálat eredményeként azt tüntette ki, hogy fején néhány ütést kapott tompa eszközzel, — valószínűleg bunkókkal, — amelyektől meghalt. Hogy nem ellenséges czirkáló-csapat ejtette el, azon alig lehetett kétség, mert az a levelet bizonyosan legbecsesebb zsákmányul vitte volna el. Káplárja bizonyítá, hogy igen józan és jámbor viseletű fiu volt, s így sehogy se tudtuk mire vélni a dolgot; de mivel másnap már tovább indultunk, a polgári hatóságra bíztuk a nyomozást. Nem hallottam hírét, hogy gyilkosai kitudódtak volna.

Aulich tábornok jellemzéseül érdekesnek tartom felhozni, hogy ezen Erdő-Teleken töltött mintegy három nap alatt volt alkalmam észlelni, mennyi nemcsak katonai, de általános tudományos műveltséggel birt ő. Alig hiszem, hogy párja volt azon hadseregben, amelyben 1848-ig szolgált. Ebéd után — ha sok dolgunk nem volt — szeretett pár óráig az asztalnál ülve maradni és beszélgetni, mindenkor komoly tárgyak felett. Ezen, a főváros felé irányzott menetünkben némely onnan menekült polgári egyén is csatlakozott a hadsereghez, így épen velünk jött most Horárik, különcz de művelt renegát, azaz protestans vallásra áttért volt r. kath. pap, valószínűleg hadtestünk pénztárnoka Zerfi Gusztáv nemzetőri-százados, a „Der Ungar“ című lapnak volt szerkesztőjével lehetett baráti viszonyánál fogva. Egyszer egy ezekkel folytatott beszélgetésünk közben tábornokunk felhozván, hogy a magasabb tanfolyamban a német iskola a többi tudományokat is a szorosabb értelemben vett philosophiára (bölcészetre), ellenben a francia iskola még ezt is a mathematicára alapítja: azon kérdést tette, valjon melyiket tartjuk helyesebbnek. „Kétségkívül a francziát, — sietett válaszolni Horárik — mert a mathesis biztos és valódi tényeket nyújt, a bölcészet ellenben csak eszméket.“ „Mondja meg tehát nekem — viszonzá Aulich — valjon micsoda hát egy

mathematicai pont? .... Természetesen Horáriknak is el kellett ösmernie, hogy biz ez is csak eszme.

Érdekesnek tartom azt is felemlíteni, hogy ez idő tájban egyszer azon hirre, hogy Kápolna vidékén osztrák csapatokat láttak, valamelyik azt mondván, hogy alkalmassint ismét ottan ütközzünk velök össze, tábornokunk egész határozottsággal mondá: „Nem; — mostan tovább délnek kerül arra a dolog” (jetzt wird sich die Sache weiter unten entscheiden.)

Végre megindultunk s Kált és Detket érintve Adácsra mentünk.

Eközben egy délután Debrőre lovagoltunk a főhadiszállásra, a hol tábornokom Görgei Arturt látogatta meg, s vele a szobában huzamosabban értekezett; én az udvaron maradtam és más tisztársakkal beszélgettem. Midőn tábornokom kijött, Görgei Artur is kikísérte és még a szabadban is beszélgettek együtt, miglen este felé ismét lóra ülven, állomásunkra visszatértünk, Ekkor láttam Görgeit negyedszer, de most is csak néhány pillanatra és a nélkül, hogy beszédét hallanám.

Adácsnál Damjanich tábornokkal találkoztunk, aki egy két segéde kíséretében lovagolt, és csak alig néhány perc mulva Kis Ernő altábornagy is megérkezett egy huszárezred élén. Az ezred gyönyörű látvány volt, világos buza- virág kék öltözetben, fehér szíjjal, élénk veres csákókkal. Aulich tábornok valószínűleg nagyon jól ösmerte ugyan ezen huszárezredet, de alkalmasint azt is tudta, hogy Kis Ernő hiu ezen általa saját költségén finomabb kelmékből készített ruházattal ellátott ezredre, és megkérdezte őt, melyik ez a gyönyörű szép huszárezred? „Meine Hannovers” (az én Hannovereim), felelé Kis Ernő büszkeséggel, mert ő volt már a háboru kitörése előtt annak ezredese és másodtulajdonosa.

Ugyanez nap, tavasz hó 2-án, gyönyörű szép tavaszi időben a hatvani ütközet ágyuzását hallgattuk, perczenként várva az indulási parancsot, de az nem jött; az ágyuzás pedig folyvást gyengült, a miből azonnal tudtuk, hogy a mieink győznek, az ellenség hátrál. Képzeltető örömünk, habár más részről igen sajnáltuk, hogy részt nem vehettünk benne.

XII.

Áttétetésem a főhadseregtől hadmegye- parancsnoksági segédül.

Adácson tavaszhoz 2-án délután, a hatvani ütközet napján, tábornokom egy hivatalos levelet kap a hadügy-minisztériumtól, amelyben értesítettett, hogy Lázár Vilmos utász-őrnagy Bereg-, Ungvár- és Zemplénmegyékre hadmegyei parancsnokul neveztetvén ki, én pedig segédül rendeltetvén mellé: utasítson engem, hogy azonnal utra indulván, a nevezett őrnagynál Debreczenben jelentkezsem. Kinevezési, illetőleg áttételi okiratomhoz csatolva egy magánlevelet is kaptam Lázár Vilmostól, amelyben tudósít (amit különben is kitaláltam), hogy áttételem az ő kívánságára rendeltetett meg; felszólít, hogy csak siessek, mert lesz dolgunk a hadmegyében, és reményli — úgymond — hogy Gyulát is (testvéröcsémet) magammal hozom. Azonnal közöltem ezt tábornokommal, kérvén őt, engedje meg, hogy öcsémet magammal vihessem, akiért — zsenge koránál fogva — szülőim irányában az erkölcsi felelősség egy nemét érzem magamra hárulni: mire ő — félretéve a szigorú katonai szabályszerűséget — azonnal beleegyezett kérelmembe, méltányolván indokaimat és nyájas jó kívánságokat adván hozzá.

Ezután a tábornok néhány óráig távol volt, nyilván a főhadiszálláson; és midőn visszajött, este — mai napig sem tudom tisztán mi okból — a hadtest-parancsnokságot Szekulics alezredesnek adta át. Ugy hallottuk, vagy sejtettük akkor, hogy ő valamely más hadtestet vesz át. Ekkor végig hallgattam a legközelebbi napokra szóló rendelkezéseket a hadtest számára Adácstól Fényszaruig.

Másnap 3-án reggel utnak indultam Gyula öcsémmel együtt, akit már Szekulics alezredes csak akkor akart elbocsájtani, midőn igen komolyan mondtam, hogy a tábornok már megengedte őt magammal vinnem; továbbá egy szolgalégyenymmel, aki a parndorfi ütközet alkalmával eltévedt zászlóaljától, és hátilovammal. Első nap Füzes-Abonyig értünk, itt meghálván, 4-én folytattuk utunkat, s a Tiszánál a Poroszló és T.-Füred közti töltésen találkoztam Csúzy Pál őrnagygyal, aki rám ösmervén, új parancsnokom azon izenetét adta át, hogy már ne Debreczenbe, de egyenesen Ungvárra menjek, mert már ő is elment oda. Ehhez képest már T.-Füreden megváltoztattam az irányt, és mivel S.-a. Ujhelynek vagy még egyenesebb uton menni Ungvárra ugysem nagy különbség, és mivel még táborba menetelem óta különben sem láttam szülőimet és kisebb testvéreimet: elhatároztam, hogy Ujhelynek megyek.

T.-Füredről megindulván, oly hamar értem Egyekre, s a nap még oly magasán állott, hogy szekeresem igen könnyen ráállott azon kívánságomra, hogy itt meg sem állva, egész Polgárig menjünk. Megbántuk mindakezten, de én megmondtam neki, hogy soha se jártam erre; neki, mint e vidéki embernek, jobban kellett volna tudnia, hogy oly meszsze van. Ránk setétedett, csinált utnak azon vidéken hire sem levén, nem tudtuk jól megyünk-e? Utólértünk egy magánosan menő és majdnem siránkozó kis fiut, kérdeztük jól megyünk-e Polgárra, igenlő felelete után kérdeztük hová igyekszik ő, és miután azt felelte, hogy egy az utnál eső tanyára, felvettük a szekérre. Nagyon megörült, a tanyánál leszállott, és azt mondotta, hogy csak menjünk ezen a nyomon tovább. Jósokára egy másik tanyához érvén, megtudtuk, hogy nagyon is eltévedtünk. Kifogattunk tehát és megháltunk a szabad ég alatt, hideg nem volt. Jó későn lehetett mikor ide értünk, mert rövid idő alatt beállott a hajnal, amikor is a lovakat megétetvén, ismét megindultunk, és csak 9—10 óra tájban értünk Polgárra. Innen más alkalmon Lökre menvén, s ott ismét alkalmat váltván, Tokajon már éjjel mentem át, és másnap nagypénteken reggel érkezünk Ujhelybe.

Érdektelen lenne olvasóim előtt a szülői háznál a meg-

lepetést, fogadtatást, viszontlátást ecsetelnem, de egyet el kell mondanom. Érkezésemkor atyám éppen otthon nem volt, s midőn haza jövé, engem és öcsémet meglátott, oly kétkedő, sőt gyanakodó tekinteteket vetett rám, hogy jónak láttam sietni megjelenésem magyarázatával, sőt kinevezési rendeletem előmutatásával is, és csak ezután láttam arczán teljes megnyugvását és örömét, váratlanul megjelent két fia látásán.

Ekkor azután nagy érdekeltséggel kérdezősködött a hadjárat folyamáról, a seregek állásáról, a legujabb eseményekről; — és én elmondván a már történeteket, az Adácson hallott rendelkezésekből vont következtetéseim szerint mondtam: »a seregek talán éppen ma találkozhatnak Gödöllőnél; alig hiszem azonban, hogy a mieink ezen erős állásban homlokba támadják meg az ellenséget; de jobbra, vagy még inkább hiszem, hogy balra délnek megkerüni kísértik meg.« Estefelé azon hirt vettük, hogy a szőlőmunkások a hegyeken ágyuzást hallottak. Elszomorodtam, mert nem képzeltem, hogy oly messziről lehessen az ágyuzást hallani, tehát azt hittem, hogy seregünk visszahúzódott, és ismét valahol Kápolna körül vagy még közelebb csatázik, és ez esetben természetesen az azon napi csata kimenetelére nézve is rossz sejtelmeim voltak. Pedig bár minden csatája így ütött volna ki seregünknek: ez az izsaszegi ütközet volt!

— — Későbbben egy barátom (Csengeri József) beszélt, hogy a pataki réteken vadászván, ő is hallotta az ágyuzást.

Már egyszer itthon levén, megengedtem magamnak a husvét első napját is szülőimnél tölteni, és csak másodnapján hétfőn mentem el, atyám is velünk jövé egy darabon, Vécsnél váltunk el tőle, ő Varannó-, mi pedig Nagy-Mihály felé menvén.

XIII.

A hadmegyében.

Husvét hétfőjén, tavasz hó 10-én este Nagy-Mihályba érvén, a vendéglőben talált tiszteltől tudtam meg, hogy parancsnokom a kastélyban van szállva. Ott találtam Orosdi főhadnagy ideiglenes segédével, örömmel fogadott, egyik legelső kérdése volt, van-e jó, engedelmes lovam, amely mindenüvé elmegyén, és monda, hogy egy osztálylyal a Zrinyi 35-ik zászlóajtól, és egy fél üteg 3 fontos ágyúval jött ide, és másnap megyünk tovább, mert jelentést vett, hogy az ellenség Eperjes felől Varannónak nyomul. Megtudván azonban, hogy Varannónak nem jön semmi ellenség, de felszólíttatván Benyiczki Lajostól, aki az általa nem régen bevett Eperjest odahagyva — Lemesnél táborozott — másnap az ő segítségére indult Kassa felé.

Nagy-Mihályból tehát másnap reggel szekereken elindulván, Vécsén deleltünk, és váltott fogatokon még az nap a Besze János őrnagy szerencsétlen megveretése által nevezetessé lett Pető-Szinyére értünk; a honnan másnap ismét oly gyorsasággal folytattuk menetünket Kassa felé.

A bödi erdőben egy kassai lovas-hajdu ismét levelet hozott Benyiczki Lajos őrnagytól, amelyben értesít, hogy már lemesi állását is feladván, Kassára vonult vissza, s azért oda menjünk segítségére.

A rossz utak daczára (ifjabb olvasóim kedvéért meg kell jegyezmem, hogy még akkor a dargói hegyről Abaújvármegye felé csak annyi ut volt, amennyit Zemplénmegye csináltatott meg Abaújvármegye területén, annak belegyezésével, mintegy Kelecsenyig; azontul csak Kassa-Ujfalutól Kassáig), — mondom — a rossz utak daczára még jókor dél-

előtt oda értünk. A kassa-ujfalusi hegyről a Hernád völgyére leérvén, kis csapatunkat a szekérről leszállítottuk, magunk is lovainkra ültünk, és csapatunkat a fogadtatásunkra Madarasi Miklós kassai térparancsnok kíséretében kilovagolt Benyiczky Lajos őrnagy előtt elléptettük, és azután Kassára bevágtattunk. A kassaiak nem tudtak jövetelünkről, de akik még is megláttak, lelkesen üdvözöltek.

A Löderer fogadóban ebédelvén, kellemesen lepett meg találkozásom Bujanovics Rudolf barátommal, aki ekkor a Benyiczky Lajos őrnagy törzsénél tett szolgálatot.

Délután haditanács tartatott, amely után a magunkkal hozott kis csapatot hátra hagyván, parancsnokkal szeke-ren saját hadmegyénk felé visszaindultunk, s még az nap ismét P.-Szinyén háltunk.

Másnap folytatván utunkat, egy század vadászszal találkoztunk, az Ormai nevet viselt 1-ső m. vadász-ezredből. Ezek is Kassára voltak rendelve az oda vitt segédcsapat erősítéséül; de parancsnokom azonnal visszarendelte azokat Ungvár felé.

Utközben elbeszélte nekem, hogy a haditanácsban javaslatot, vagyis működési tervet adott az Eperjest elfoglalt ellenség megtámadtatására, amelyet a haditanács egyhangulag elfogadott, de midőn kiviteléről volt szó, Benyiczky L. már nem őt kínálta meg a vezérlettel mint levelében, de azt mondá: „no tudod, majd úgy közösen végrehajtjuk azt.” Parancsnokom erre azt felelte, hogy közös parancsnokságot és közös felelőiséget nem ösmer, s azért azt ráhagyja, a segédcsapatot ezen hadműveletre meghagyja nála, de úgy, hogy azután küldje vissza; maga pedig saját hadmegyéjébe visszatér. Ezért megyünk vissza.

A hadmegyei parancsnokság ekkor épen nem volt azon helyhez kötött hivatal, mint béke időben; névszerint Ungvár volt ugyan székhelyünk, de hol Bereg hol Zemplén felől vevén nyugtalanító híreket: a mozgósítható csapatkák-kal hol egy hol más irányban mozgottunk. Alig pihentünk meg Ungvártt, ismét hírét vettük, hogy egy osztrák csapat Eperjestől Hanusfalvának Varannó felé akar betörni: elébe indultunk tehát.

Ungvártt alkalmam volt Ötvös Tamás ottani kormánybiztosnak bemutatgatni. Minden szavából a régi, becsületes magyar táblabíró*) hazafi látszott ki: de tevékenységet és erélyt nem tudtam arczáról leolvasni, szavaiból, lassu vonatott beszédéből következtetni. Megújítottam ösmeretségemet Pribék Miklós nemzetőri őrnagy rokonommal is, aki éppen ez időtájban lépett át a honvédi állományba, a parancsnoksága alatt alakult 106-ik honvéd-zászlóaljal. Ugyanekkor egy század önkénytes lovasság (guerilla) is alakulóban volt Ungvártt.

Mint emlitém, rövid idő mulva — de napját meghatározni nem tudom — ismét Zemplénbe jöttünk; N.-Mihály- és Őrmezőnek Varannóra, ahol azonban megtudtuk, hogy a hír vak lárma volt. Ugyan ez időtájban felszólítottuk Benyiczki Lajost, hogy segédcsatunkat küldje vissza (mert az egész támadás Eperjes felé elmaradt), ő viszont értesítvén, hogy az Eperjes elleni támadás most már visszavonhatatlanul a folyó hó (tavasz hó) 19-ére levén elhatározva: kért, hogy csatunkat addig hagyjuk nála, és a támadást mi is támogassuk. Parancsnokom erre Burián János századost és id. zászlóalj-parancsnokot a Zrinyi zászlóalj három századával hegyi utakon — a merre szekér alig jár, nem hogy hadsereg — Kakasfalvának Sóvár felé indította, akként, hogy 19-én reggel Sóvárnál álljon, de ütközetbe ne bocsátkozzék, csak akkor, ha ágyu- vagy puskaszó jelzi, hogy Benyiczki már támadott. Az említett zászlóalj 3-ik századát pedig Eberhardt Károly hadnagy**) vezérlete alatt Hanusfalva felé indította tüntetni. Ugyanakkor, midőn Burián János százados csatájával Sóvárnál már farkasszemet nézett az ellenség előőrseivel: vettük a Benyiczki L. értesítését, hogy a támadás ismét elmaradt. Elborzadtunk a veszedelmen, amelynek csatunk itt ki volt téve; de az szerencsésen, minden lövés nélkül vissza tudott húzódni.

Mig itten Benyiczki L. ekként járatta velünk az áprilist: azalatt kelet felől tört ki a zivatar. Beregmegyében Martini Frigyes őrnagy alatt a 21-ik zászlóalj őrizte a hazát, aki

*) Egyszermindenkorra megjegyzem, hogy én e szót sohase gunyos, de mindenkor jó értelemben veszem.

**) Most olasz királyi tábornok.

ugyan el nem hagyta zászlóalját, mint Bangya őrnagy*), a 35-et azért, hogy Lázár Vilmos és nem ő nevezetett ki hadmegyei parancsnokká, de annyiban ő is duzzugott, hogy a Barko dandár betörését Vereczkénél Lázár Vilmosnak nem ő, de csak egy őrmestere jelentette fel. Sejtván azonban a valót, Ungvárra siettünk, ahol minden mozgósítható erőnköt parancsnokom két csapatra osztván, az egyiket Pribék Miklós őrnagy vezérlete alatt hegyi utakon a munkács-vereczeki uton fekvő Polenára indította: a másikkal magunk a rendes uton Szerednyének Munkács felé mentünk.

Már szinte a vár ágyuinak lőtávlatába értünk, midőn megtudtuk, hogy már az előtt való napon Podheringnél ütközetre került a dolog, és a mieink 5 század gyalogság, három 3 fontos, és 2 hatfontos ágyu — a 2. zászlóalj Hartmann, 1. zászlóalj Deutschmeister gyalogságból — szokott tüzéség és lovassággal ellátott Barko-féle osztrák dandárt szerencsésen lútasra kényszeríték. Az öröm annál nagyobb volt, mert az öt század közül 4 a Beregben ujonnan alakított 21-ik zászlóaljhoz tartozott — nagyrészt az ottani orosz községekből való fiukból — egy a Zrinyi zászlóaljtól. A részt szemtanu, részt tényezőként abban szerepeltek e kis ütközet történetét ekként adták elő:

Midőn az ellenség a határon ájtött, Martini Frigyes őrnagy — bár a Zrinyi százados (Szömjas József) többször indítványozta az ütközet elfogadását — lassan hátrálva Munkács alá huzódott. Itt már erélyesebben követelték, hogy szálljon szembe az ellennel; Bangya őrnagyot is felszólították, hogy vesse magát közbe, vegye át a vezényletet, és ütközzék meg; de ő jobbnak látta Beregszászon . . . mulatni. Végre Munkács és Podhering közt megállott Martini.

A Latorcza völgye itt annyira keskeny, hogy azt Podhering s az itteni vasgyár és hámorhoz tartozó épületek és kertek a folyó balpartjától a kelet felőli dombokig szinte egészen elfogják. A jobbpart pedig oly közel van a nyugot felőli dombhoz, amelyen egy gör. kath. zárda van, hogy éppen csak az országutnak ad helyet. Szerencsénkre a Latorcza éppen megáradt, s így az osztrák katonák csatárláncz-

*) Későbbben Mehemet bey, a Samil bey árulója.

ban át nem gázolhatták. A mieink a Podheringi udvar- és kert-sövények és fák fedezete alatt állottak közel a Latorczához, és kényelmesen lövöldözhatték az országunton összeszorult ellenséget. Egy orosz*) közhonvéd meglátván egy osztrák törzstisztet, kérdé tisztétől szabad-e azt lelőni, a tiszt 5 frtot ígér neki, ha lelővi, a honvéd a fűzfához támasztja fegyverét s a törzstiszt elesik. Ugy hallottuk, hogy Bubna vagy Wrbna ezredes a Barko tábornok vezérkari főnöke volt, és utóbb valahol a határszélnél ezen sebében el is halt.

Az ütközetet azonban leginkább Andrejkovics Endre tüzmaster**) döntötte el, aki a munkácsi várból 2 hatfontos ágyuval a Martini támogatására kiküldetvén, — a Podhering felett keletre levő gömbölyü kopár dombra vontatván fel ágyuit — onnan igen hathatósan működött. Barko állítólag akkor határozta el magát a visszavonulásra, midőn egyike ezen hatfontosoknak lovát is kilőtte alóla.

Önként felmerül itt a kérdés, mi célja lehetett Barkó tábornoknak e betöréssel, ha oly könnyen meghátrált; mert az említett vezérkari ezredest leszámítva, a veszteség emberekben nála is igen csekély volt. Ha nem volt szándéka tért nyerni és magát Magyarországon megfészkelni, akkor nehéz megérteni, miért tett oly hosszú utat, amelyről előre tudnia kellett, hogy visszafelé — még vereség nélkül is — kétszeresen fárasztó lesz. Ha pedig komoly szándékkal jött: majdnem megfoghatatlan, hogy szinte négyszeres tulerővel oly könnyen lemondhatott a győzelem reményéről és nem lassan harczolva, de üldöztetés nélkül is erőltetett menetekben — ugyszólván a határig meg sem állva — vonult vissza . . . Kettő közül egy esetet kell feltennünk. Vagy való, amit akkor beszéltek felőle, hogy kémei nem lévén, itteni zsidók elhitették vele, hogy egy nagy tüzéséggel (40 ágyut mondtak, de annyit csak el nem hitt?) ellátott erős hadtest áll vele szemben, vagy neszét vette a mi közeledésünknek, a mi ugyan nem annyira csapatunk számereje vagy gyakorlottsága, de a Pribék Miklós általi megkerülés miatt válhatott volna rá nézve veszélyessé.

*) Az „Orosz“ alatt, természetes, nem muszkát, de beregi magyarorszt értek.

**) Utóbb Ungvármegye tiszteletbeli főmérnöke.

Magát az ütközetet csupa harcászati szempontból véve (tactice) nem volt elég oka feladni; mert ha szinte még néhány embere a szoroson elesik, keresztül törhetett volna azon edzett katonáival, s ekkor még feltéve, hogy felőlünk is volt tudomása, Martinit úgy elvágja tőlünk, hogy az ő segítségére nem egy hamar számolhatunk. Pribék is távol volt. Ha pedig a szorosnak illetén erőszakolását nem tartá az áldozatokra érdemesnek, amelyekbe az kerülne: huzódott volna vissza vagy egy mértföldnyire, és vagy oda csalta volna ki fedett állásaikból a mieinket, vagy várta volna be a Latorcza árjának lefolyását és akkor tulerejét kellőleg felhasználhatta volna a mieink ellen. Ez utóbbi műtétet azonban már természetesen nem volt szabad kockáztatnia, mihelyt a Pribék közeledéséről csak kétes értesülése is volt.

Munkács alá érkezvén, győzelmes kis hadunkat nemzetőri csapatokkal megszorodva találtuk; természetesen diadalmámban és boldogságban. Épen oly természetes bosszuságunk a felett, hogy előbb nem tudtuk a betörést és részt nem vehettünk e kis győzelemben. Parancsnokom a nemzetőrséget hátrahagyva — a honvéd- és önkéntes-csapatokat azonnal az ellenség után indította — jelentést tévén az ez idő tájban felső-magyarországi határszéli főparancsnokká kinevezett Dembinskének, hogy Stry-felé Gácsországba betörni és Duklának visszajönni szándékozik. Fel is mentünk Polenáig, a hová Pribék Miklós 6 órával későbbben érkezett csapatjával, mintsem az osztrákok nagy sietséggel átvonultak.

Az itteni táborban parancsnokom (mint emlékiratában állítja, a fegyelmetlenség jeleit vélvén észrevenni*) a hadi törvényeket kihirdette; de a főparancsnokságtól azon utasítást vevén, hogy a határt át ne lépje, mert azt a kormány szigorúan megtiltotta, vissza indítá táborát Munkács felé.

Polenán ösmerkedtem meg az ekkor 19 éves Szomjas József 35. honvéd-zászlóalj századossal, aki a podheringi csetepatéban részt vett Zrinyi századot vezényelte, s akit nemsokára csapatunk egyik legderekabb tisztének ösmer-

*) Ez nem a legénység, de a tisztekre vonatkozott.

tem és akihez az óta a becsülésen alapuló őszinte barátság csatol.

Egy kis adoma a polenai táborból. Egy század beregi önkéntes huszár volt itt velünk Desko Péter főhadnagy vezénylete alatt. Ez jelenti egyszer, hogy legénysége láb-beli dolgában a lehető legrosszabb állapotban van. Szemle alá vettük csapatát és meglátunk egy huszárt, aki egy pár bocskorára úgy oda tudta illeszteni sarkanytyuját, amint csak kell. A huszár jó borraivalót kapott parancsnokomtól; nemsokára pedig csizmák is érkeztek.

Alkalmat veszek itt magamnak a kerületünket alkotott három megye kormánybiztosát, vagy inkább saját álláspon-tunkat azokkal szemben röviden ecsetelni. Az ungvárit már említettem és alig mondhatok róla most is egyebet. Viszo-nyunk és érintkezésünk vele mindenkor szívélyes, bizal-mas volt.

A beregivel Szintay Jánossal, szinte ellenkezőleg állot-tunk. Feszés udvariasság és bizalmatlanság; ami az ügynek — ha nem is ártott — bizonyára hasznára nem lehetett. Lázár Vilmos emlékiratában vádról és feladásról is tesz említést, amelyeket ellene Szintay a kormánynál emelt.

A zemplénivel — minthogy S.-a.-Ujhely nem esett hadászati utunkba — alig volt személyes érintkezésünk. Ez Boronkay Albert volt. De ha bármi felszerelési czikkben szükség támadt, csak neki irtunk és mesés gyorsasággal ott termett minden amit kívántunk.

Ez időtájban Ungvártt egy csinos, barna főhadnagy Riczkó Lőrincz jelent meg parancsnokomnál, akitől is igen kemény dorgálást kapott, hogy egy csapattal a határt átlépven, Gácsországból marhát hajtott át. A marhát, a mennyiben még megvolt, visszaküldötte: a főhadnaggyal pedig lemondatot.

Midőn az értesítést kaptuk Dembinski altábornagytól, hogy a Felső-Magyarországon elhelyezett csapatok felett ő neveztetett ki főparancsnokul: megvallom, hogy inkább lehűtött, mintsem lelkesített e tudósítás; mert mindenestre rossz fogásnak találtam egy oly vezért bizni meg ily fontos parancsnoksággal, aki már egy alkalommal (Kápolnánál) a magyar hadsereg bizalmát — még ha netalán önhibája

nélkül is — elvesztette. Másrészt azt gondolám magamban, hogy jó gyomra lehet az öregnek, miután eljött egy idegen nemzet szabadságáért harcolni, azon nemzet pedig oly hálás iránta, hogy egy veszített ütközet után fogolylyá teszi (ha szinte nem ok nélkül is), és ő nemhogy sértett büszkeséggel magára hagyná, de ugyanannál még újra parancsnokságot vállal. A legnagyobb szerencsétlenség pedig ezen kinevezésnél nekem ekkor fel nem tűnt, mert a Dembinski t.-füredi esetét megszoktam nem Görgeinek, hanem inkább Szemere Bertalannak s a sereg közvéleményének tulajdonítani; de a kormányon ülő férfiaknak tudniok kellett, hogy ő Görgei tábornok iránt viseltetik ezért bosszuérzettel, s így nem volt szabad semmi áron a kettőt egy időben bizni meg a két legnagyobb hadsereg vezényletével. Legnagyobb részben e körülmény szegte nyakunkat . . .

XIV.

Bádmegyeből ismét táborba és vissza.

Ujonnan kinevezett főparancsnokunknak Dembinskinek egy rendeletére a használhatóbb csapatokkal Hanusfalvára és onnan Eperjesre mentünk. Itt akkor nem volt ellenség. Eperjes a hazafiságnak rossz hírében állott előttünk: fogadtatásunk feltűnőleg hideg volt, mintha észre sem vennék érkezünket. Azonban, mint Sárosban általában és később a Bánságban tapasztaltam, már e városban is észrevettem, hogy az egyes jó hazafiak annál buzgóbbak voltak, mintha polgártársaik közönyösségét akarnák helyre ütni.

Ilyen buzgó hive volt ügyünknek Zuan czukrász is, a kinél parancsnokommal szállva voltam.

Mínthogy főparancsnokunk hada zömével ekkor még Kassán állott és előttünk éjszakra más magyar csapat nem volt elhelyezve, nekünk kellett az előőrsi szolgálatot ellátunk. Tudomásunk szerint azonban ellenség nem állván közel hozzánk, nem láttuk szükségesnek csapatainkkal a szabad ég alatt táborozni; s megelégedtünk azzal, hogy az előőrseket gondosan kiállítván — a város főutcáján is — szállásunk és a fekete sas fogadó közt, ahol különben is 3 fontos félütegünk állott, a Zrínyi zászlóalj 1-ső osztályát készletben hagytuk éjszakára. Az éji csend beálltával, midőn épen leakartunk feküdni, távol ágyuszót véltünk hallani és csakhamar jelentést is kaptunk ugyanarról. Leszaladtam készletünkhöz, hogy ott hallgassam míg lovainkat megnyergelik, kérdeztem, honnan és merről hallik az ágyuzás? Kassa felé mutattak. Lehetetlen, mondtam, hisz ott nem lehet ellenség. Kevés vártatva azonban magam is meggyő-

zöldtem, hogy a hang onnan jön. Azonban a Zrinyieknek, akik már fegyvereikhez akartak kapni és kérdeék: megýünk-e mindjárt? azt modám, hogy „csak feküdjenek nyugodtan, majd szólok én, ha kell;“ mert a lövések jó távol és csak hosszabb időközönkint egyesével hangzottak. Elöttem a dolog még is nagy talány volt; hát mikor és merre juthattott ellenség Kassához anélkül, hogy előbb belénk ütközzék? Vagy ha másfelől jött, Zemplénnek sem jöhetett ami hírünk nélkül. És ha talán Gömör- és Tornán jött át, hogyan jöhetett a Dembinski tudta nélkül? De mind e kérdések mellett is teljes nyugalommal vártam czirkálásra kiküldött Ibrányi Zsigmond huszárhadnagyunk visszajövetelét, aki majd csak felvilágosít; midőn egyszer Gulácsy Imre vadász-százados jön parancsnokomhoz és mondja, hogy már ő tudja hol szól az ágyu, ami nem is volt egyéb, mint a fekete sas vendéglő egyik ajtaja, amiről minket azonnal meg is győzött. Nemsokára megérkeztek czirkáló huszáraink is, azon jelentéssel, hogy jó darabra eljártak, figyelemmel hallgatóztak, de az egész idő alatt egy lövést sem hallottak. Embereinket tehát nyugalomra utasítva, magunk is lefeküdtünk.

Másnap még Eperjesen maradtunk. Estve szinte összes tisztikarunkkal a fekete sas vendéglőben vacsoráltunk, kocczingatás, köszöntések, végre a pezsgő is járta. (A bor ugyan soha se hiányzott a hadjárat alatt, de a kocczingatás nem volt mindennapi dolog.) Végre aludni mentünk és csakhamar szállásunk előtt termett zenekarunk tiszteinkkel, akik fáklyásmenetet rögtönöztek parancsnokomnak, és midőn elvonultak, én is csatlakoztam velök, s ekkor Pribék Miklós és Freyeisen Gyula őrnagyoknál tettünk hasonló tisztelgést.*)

Nem tudom, tulajdonképen minek tulajdonítsam, de harmadnapra már szívesebb arcokat mutattak felénk az eperjesiek. Parancsnokom névtelen levélke kíséretében egy szép kis koszorut kapott „az eperjesi honleányok“ nevében és midőn jókor délután Raszlavicza felé megindul-

---

*) Parancsnokom, aradi jegyzetei szerint csak egy éjet töltöttünk Eperjesen és már másnap mentünk Raszlaviczára.

tunk, a lakosság egy kis része szívélyesen bucsuzott tőlünk, sőt némelyek Sebesig el is kísérték. „Mi megtérítendőket az eperjesieket — mondók azután — ha itt hagyának minket egy pár hétre.”

Menetünknek szép tavaszi nap kedvezett. Midőn Demétén vonultunk át, egy kastély kerítése mellől néhány uri hölgy nézett minket, akiknek láttára parancsnokom szándékosan oly hangon, hogy ők is hallhassák, mondá: „ezeknek a férjeik gyalázatosan megszöknek és nejeiket itt hagyják, vélt ellenségeik hatalmában védtelenül; lovagias emberek!” És mint utóbb hallottam, azon hölgyek éppen ezen lovagias megjegyzésért nehezteltek reá!

Tót-Raszlaviczára már erős alkonyatkor értünk. Egy uri inas várt reánk az országuton és az öreg Hedry. *) Magyar-Raszlaviczai birtokos nevében felkérte parancsnokomat, hogy ittléte alatti szállásra magát urához szíveskedjék „megalázni.” Az egyébként illedelmes meghívásban a különben is szokásos „megalázni” szót félreértvén parancsnokom, a cselédnek bosszus hangon és különbeni udvarias és nyájas modorától egy kissé eltérőleg válaszolt. Ez okozhatta, hogy az öreg ur egész ottlétünk alatt nem találta magát (no, meg az is, hogy fia Hedry Ernő jónak látta előlünk a külföldre menekülni) nemcsak hogy nem úgy fogadott, mint egy tisztos öreg magyar házi urnak hazája harczosait magánál szívesen látnia illenék, de úgy mint ellenségeit, akiknek kezeik közt minden perczen életéért retteg; asztalához sem akart velünk együtt leülni, de cselédekén tul tett az alázatos kiszolgálásban. Mondhatom, hogy nem télt benne kedvünk.

Más nap utunkat Bártfa felé folytatván, mintegy fél uton előnkbe jött az itt tanyázott szabolcsi önkéntes (guerilla) huszár osztály, inges, gatyás, zölddel szegett feje szűrös, kalapos csapat, kalapján zöld szalaggal. Jelenték, hogy előttünk ellenség van, hogy tegnap Maurer Károly százados-parancsnokukat Komjáti hadnagygyal együtt Zborón elfogták, midőn oda bekocsiztak és hogy most is erre felé nyomulnak, amiért is ők azok elől hátrálnak. Parancs-

*) Id. Hedry Ernőnek atyja.

nokom azonnal csatarendbe osztatván fel kis hadát ütköztetve készen, sőt — nem tagadom — ütköztetvagygyal nyomultunk előre. Közönségesen, ugynevezett „komisz“ pisztolyomat megtöltöttem, de szerencse, hogy valamint előbb szuronyomban, úgy most sulyos kardomban jobban bízam, mint golyómban, mert midőn későbben pisztolyomat megnéztem, azt találtam, hogy az ide-oda nyargalásban a töltés a cső végére kirázódott. No azzal ugyan löhettem volna Deutsch-meistert!

Azonban vak lárma volt az egész, vagy képzelődés: ellenséget a bártfaiak sem láttak.

Midőn még jó darabra voltunk a városhoz, egy küldöttség fogadott minket; ez azonban még nem is sejtette velünk azon nagyszerű örömet és szíves ünnepélyességet, amelylyel a városban minket fogadtak. Az ablakokból kendők, zászlók lobogtak, örömtől ragyogó arcok üdvözöltek, a virág és koszoru záporoként hullott ránk, hogy a kövezetet majd ellepte, az éljenzés harsogott. Egy egyszerűen öltözött leányka, szótlanul és szerényen oda lép parancsnokomhoz és karjára tűz egy kis nemzeti színű szalagra illesztett, mintegy hüvelyknyi átmérőjű koszorucskát és ismét eltűnik. Egyszóval fogadtatásunk alkalmával, bár én — a talán kissé tulkomoly harcos — csak a város lakossága hazaszeretetének örvendetes jelét vettem tudomásul, de különben hidegen maradtam; most — midőn majd egy negyed század múlva leírásához kezdék — az elérzékenyülés könnye tolult szemembe.

Mint legkényelmesebb épületbe, a r. k. plebániára szállásoltak el parancsnokommal; ahol azonban házi urat nem találtunk, mert a plebánost (Andráscsikot) hazafias viselete vagy nyilatkozatai miatt rövid idővel az előtt Krakkóra fogásba hurczoltak el. Csak egy szőke kispap fogadott.

Estve a várost kivilágították. Még szinte vacsora idő előtt jelentés jött előőrseinktől, hogy puskalövésekkel megtámadtattak. Parancsnokom rendeletére riadót fuvattam s verettem és csapataink néhány percz alatt mind készen állottak a főtéren az indulásra. Ekkorra azonban már megtudtuk, hogy a támadás ismét csak a szabolcsi huszárok képzelődő tehetségének szüleménye volt, s így a legutóbb

kikelt csapatot még vagy két óráig készletben tartván, a többieket parancsnokunk nyugalomra bocsájtá.

Legénységünk beszállásolva kinyugodván magát, másnap táborba szállítottuk. Csapatainkat azonban két külön táborra kellett osztanunk, aminek okát Bártfa helyrajzi viszonyaiban kell keresnünk. A város a Tapoly völgyén fekszik, amelynek általános iránya délnek tart ugyan, kivált midőn már Zemplénbe jön, ahol a Bodrog főalkotó elemét képezi, de itt Bártfánál nyugottól keletnek foly; egyik ága azonban a lengyel határtól Fricska, Pitrova falvaknál és Gáboltó kis mezővároskánál átfolyva, Tarnóig éjszak-déli irányban foly, Tarnónál egy nyugottól jövő más ággal egyesülvén, keleti irányban jön Sárpataknak Bártfához.

Ellenben Bártfától néhány száz ölnyire keletnek egy másik völgy nyílik és patak foly a Tapolyba, a Becheró patak, amely a lengyel határtól Zborónak és Hosszurétnek a bártfai fürdőbe vezető ut mentében jön le déli irányban, s az imént említett helyen a Tapolylyal egyesül.

Világos tehát, hogy ha táborunkat egészen ezen utóbbi ut mellett helyezzük el, egy ügyes ellenség Izby és Fricska közt a határon átvén, Gáboltónak egy kis menettel (mert az egész mintegy $1\frac{1}{2}$ mértföld) Sárpataknál előőrseinket támadhatja meg, mielőtt csak meg is tudjuk közeledését, és Bártfára benyomulván, elvághatja táborunkat visszavonulási vonalától. Viszont ugyanez történhetik, ha táborunk Sárpataknál áll, és az ellenség jön be Zborónak, habár ezen vonalon valamivel hosszabb utat kell tennie.

Csapatunkat tehát kétfelé osztottuk, s egyik részét az egyik, másikat a másik völgyön helyeztük táborba; aminek ismét csak úgy volt értelme, hogy a sereg zöme hátrább tanyázzván; mi összesen is csak annak előőrseiül tekinthetjük magunkat.

Néhány szép tavaszi napot töltöttünk el így, midőn ismét hire jött, hogy az ellenség Munkács felé tört be. Parancsnokom küldetett ellene, mint aki legjobban ösmeri a vidéket és körülményeket, vagy, ha jól emlékezem, ő kérte ki magának e küldetést. Elég az ahhoz, hogy megindultunk és éjszakára ismét Raszlaviczára jöttünk, ahol azonban most már nem az öreg, de a Hedry Ernő kastélyában voltunk

szállva. Másnap Kapi-Váraljának Hanusfalvára, onnan harmadnap Varannóra mentünk.

Itt Inglikhofer járási orvosnál szállottunk meg, aki csinos nejét igen féltvén, nevetséges viseletével nagy mulatásunkra vált.

Az ellenség betörésének hire ismét vak lárma volt; és Varannóról nem mentünk tovább.

Varannón azonban kicserélgettük némely csapatainkat, s nevezetesen lehetőleg a régibb és gyakorlottabbakat vettük magunkhoz, az újabbak és kivált hadmegyénkben alakultakat pedig a szükséghez képest helyőrségül megyéikbe bocsájtottuk. Így történt, hogy Pribék Miklós és Freyseisen Gyula őrnagyok csapataikkal visszatértek megyéikbe s hogy a 20-ik zászlóaljnak dárdás legénységét Kazinczy Bálint százados vezénylete alatt a hadmegyében hagytuk: ellenben magunkhoz vettük a Zrinyi-zászlóalj összes legénységét és a vadászokat.

Ez alatt czéllövési gyakorlatokat is tartottunk, úgy a gyalogság mint a tüzérséggel. Az utóbbi gyengén viselte magát. A gyalogság közt volt a 16-ik zászlóalj 1-ső százada, többnyire máramarosi orosz ujonczok, akiknél nagy hatása volt, hogy saját nyelvökön tudtam őket taníttatni, parancsnokom pedig a jó lövéseket egy-egy ezüst tizzessel*) jutalmazta.

Néhány napunk jól telt el itten; különösen nekem is, mint e megyebelinek s a vidéken ösmeretesnek; leközelebbi rokonaim is szomszéd faluban lakván, egyszer vagy kétszer őket is meglátogattam.

Végre ismét megjött a rendelet Hanusfalvára mennünk, azon megjegyzéssel, hogy további rendeltetésünket ott kapjuk meg. Így is történt. Hanusfalván éjjel — hajnal felé — hozta egy Bocskai-huszár — 13-ik ezred — a parancsot, hogy Gírálnak Sztropkóra menjünk.

Menetünk, annyiban legalább, hogy szinte járatlan utakon, azaz csinált ut nélkül mentünk, szegény krajnyai orosz

*) Nem mostani 10 osztr. ért., de régi 10 pengő krajczáros.

falvakon, ahol művelt embert ritkán láttak, most gyalogság, vadászok, huszárok, ágyuk, gyakran nagy darabon a patak medrén, mint ez azon vidéken kivált épen a falukon végig történni szokott, ennyiben, mondom, szinte regényes volt. Utunk Györgyös-, P.-Tarbaj- és Micsáknak vezetett Gíraltra, ahol a velünk itt találkozott Jaszvicz-dandárral együtt deleltünk, amely távollétünk alatt az előőrsi, vagy arczvédi szolgálatot teljesítette. Mind a két dandár tisztikara a Szulyovszky-féle kastélyban, és pedig itt már nem mint Raszlaviczán első ízben, de a birtokos öreg urral és családjával együtt ülve és kedélyesen beszélgetve ebédelt.

Déli pihenés után mind a két dandár elindult ellenkező irányban. A Jaszviczé Eperjes, a mienk Sztropkó felé. Most Fiasnak és Orosz-Krucsonak kijöttünk az Ondava völgyére, amelyen átkellett gázolnunk Minyóczra. Parancsnokom kissé bosszankodott, hogy a főparancsnokság nem figyelmeztette arra, hogy itt hid nincsen, és sarkantyuba vevén lovainkat, előre ügeténk az itt még csekély folyóhoz. Kissé szétnézvén, meglát egy kétökrös szekeret, s rajta rövid de szélesre vágott, talán hordódongáknak kinagyolt fákat; „nem azért vagyok utász — mondá — hogy ne tudjak magamon segíteni,“ s azonnal a szekérhez ugratánk, midőn ez épen a szélesen folyó, de különben alig 1—2' mély víz közepe táján volt. Megállítá azt, az ökröket kifogatá, a fákat pedig a szekértől előre és hátrafelé véggel egymáshoz illesztve, úgy rakatá, hogy pallót képezzenek, amelyen azután vadászaink egymásután át is jöttek; de midőn a Zrinyiek a parthoz értek, jobban sajnálták az időt mintsem bakkancsaikat, és egyszerűen átgázoltak. Estére borral jutalmaztattak meg.

N.-Breznyiczétől parancsnokom utasításából vagy négy huszárral előre lovagoltam Sztropkóhoz, hogy ott a tábor s abban az egyes csapatok helyét kitűzzem. Legalkalmasabbnak láttam a város alvégénél az országut feletti domboldalt, amely szerencsére épen ugarban volt, s a tábort akként helyeztem el itten, hogy első sorban, közvetlenül egy mély vízmosáshoz telepítém a gyalogsapatokat, ezek megé második vonalba a tüzéséget és lovasságot. Ezen rendelkezés mellett sokkal könnyebb volt a legénységet a városba futosástól megőriztetni, tehát a külső rendet feltartani. Előőr-

seinket, igen természetesen, a városon túl éjszak felé állítottam ki. Eközben teljesen bealkonyodott.

Az itteni táborban ösmerkedtem meg Jékelfalussy Sándor barátommal, aki ekkor sztropkói kerületi szolgabíró volt, és nemsokára elvonulásunk után erélye következtében muszka fogságra hurczoltatott.

XI.

A hadmegyei parancsnokságot dandárparancsnoksággal cseréljük fel.

Sztropkón ismét egy huszár czirkálócsapat (patrouille) által a főparancsnok azon rendelkezését kaptuk, hogy Szvidnyikre menjünk, s ottan a főparancsnok közvetlen vezénylete alatt álló táborhoz csatlakozzunk. Oda érkezvén, a főparancsnok szállása után tudakozódtunk, és F.-Szvidnyiken egy gazdasági épület szénás padján találtuk őt. Nekünk az alsó-szvidnyiki kastélyban rendelte meg a szállást, és ezt ő maga mondá parancsnokomnak, amidőn magunkat nála jelentettük, miért is eleinte gondolkozóba estem, valljon nem akar-e ez valamely gunyos figyelmeztetés lenni parancsnokomnak, hogy talán tulságos kényelem keresőnek vagy fényüzőnek tartja őt az altábornagy; de egy percz elég volt arra, hogy minden ily gondolatról végképen letegyek; mert hisz épen Lázár Vilmos tudtommal ilyenre soha legkisebb okot nem adott. És elhatároztam magamban, hogy az öreg ur eljárását csak egy kis „affectatio”-nak lehet elkeresztelni.

Ugyan ez alkalommal jelentkezett nála polgári öltözetben egy hozzánk átszökött Bollzer nevezetű lengyel, állítólag osztrák hadnagy, miért őt Dembinski is hadnagyul osztotta be hozzánk a Zrinyi-zászlóaljhoz. Derék tiszt lett belőle. Ez beszélte már akkor a muszka hadak jövetelét; városról-városra el tudá mondani, hol mennyi marha és egyéb élelmi szer van részökre megrendelve; mi hittük, de kormányunk úgy akarta, hogy a nép ne higgye, és ami népünk engedelmes . . . a nagy többség nem is hitte.

Csapataink tehát beolvasztattak itten az éjszaki hadseregbe, mint annak egyik dandára; és azonnal az első

napon megtörtént, ami még eddig soha, élelmökről nem volt gondoskodva, és másnapig fél adag kenyérrel kellett embereinknek beérniök.

Magunk elfoglalván a kastélyban megrendelt kényelmes szállásunkat, vacsoránál ültünk, midőn a főparancsnoktól egy küldöncz (ordonnance) megjelen, azon jelentéssel, hogy az altábornagy hivatja parancsnokomat. Ez tehát vacsora után el is ment a főhadiszállásra, de oly sokáig maradt oda, hogy én már majd elaludtam íróasztalomnál. Midőn végre 11 óra tájban megjött, sápadtan, arczából kikelve, nagy barna szemeit még nagyobbra kimeresztve, indulatosan fujva ment vagy kétszer fel s alá a szobán, végre megállván mellettem, mondá: „No Etel! ez az öreg vagy bolond, vagy — én nem tudom mi, de ezzel rosszul járunk.” Beszélgetésökből csak annyit mondott el nekem, hogy a muszka beavatkozásról és arról levén szó, miként kellene az ellen a lehető legsikeresebben védekezni, parancsnokom a többek közt azt mondá, hogy igen kívánatos lenne ami itteni ujoncz-hadtestünket nem hagyni magára, de a Görgei hadseregét is, vagy legalább annak egyrészét a mienkkel való egyesítés végett ide hozni, mert azok képezik mégis ami hadseregünk lelkét, (denn das sind unsere Kerntruppen); amire az öreg Dembinski kezével és arczával gunyos mozdulatot s mókát vágva, gunyos megvető hangon mondá: „Ach Kerntuppen!”

Ekkor láttam csak, hogy T.-Füredi esetéért csakugyan Görgeit okozza és gyűlöli, de ami még ennél sokkal több, ezen gyűlöletét annak hadseregére is átviszi; már pedig tagadhatatlan, hogy parancsnokomnak igaza volt, mert ami hadtestünk egy ujonczcsapat volt, nem mondom, hogy egyénenként csupa ujonczokból állott, de akkori szervezetében csakugyan annak volt mondható, mert a régibb csapatok is olyanok voltak, mint p. o. a 35-ik zászlóalj, amelyek soraikban nagy fogyatkozást szenvedvén, tulnyomó részben ujonczokkal egészítették ki; és magok a fő- és törzstisztek, midőn ez előtt állottak szemben az ellenséggel, még kisebb rangot, kisebb szerepet viseltek. A mienkhez képest a Görgei hadserege, vagy legalább is annak VII. hadteste már valódi rendes katonaságnak volt mondható; a III. hadtest

pedig már győzelemhez szokott sereg volt. De még ha nem így lett volna is, oly gondolkozás az egyik hadsereg főparancsnokánál a másik hadsereg és vezére iránt, csak sajnálatos, sőt aggasztó és vészjósló lehetett. A jóslat — fájdalom! — teljesült . . .

A szvidnyiki táborból másnap az egész kis hadtest együtt indult el Orlik, Mirosó, Alsó-Polyánka és Szmilnónak Zboróra. Hadtestünkben egy kis csapat Nádor- és egy osztály Bocskai-husár volt. Az utóbbiaknál ekkor már főhadnagy volt Ujfalusi Lajos barátom, akivel Köpcsényben mint altisztek ösmerkedtünk meg. Csapata a mienknél hátrább lévén, hozzám üget, midőn Orlikhoz közeledünk, és felszólít, menjek vele előre Orlikra reggelizni, „mert az ottani korcsmárosnak jó bora van.” (Gyomrunk akkor hozzá volt szokva, hogy éjfélkor, hajnalban, reggel, bármikor bevette a bort.) Elmosolyodva kértem, hogy tudhatja ő azt? mikor járt arra? „mintegy 15 évvel ezelőtt, — felelé — midőn mint regruta Lengyelországba masiroztam, igen jó bort találtam itt, és azt mondák, hogy itt mindig ilyen jó bor van.” Kételkedtem benne, de azért megeresztém lovamat, és nem-sokára megelőzván csapatainkat, alkalmam volt meggyőződni róla, hogy Lajos barátomnak igaza volt. Mialatt reggeliztünk, megérkezett előcsapatunk a Nádor-husárszázad, akiket itten Abancourt százados pálinkával vendégtelt meg.

Délfelé Alsó-Polyánkára értünk, s ekkora nagyon be-esősödött. A falu közepe táján egy hosszasabb épület vonta magára figyelmemet, amelynek ablaktábláit, ráamáit, s nem tudom még mi egyéb felszerelését vadászaink nagy szorgalommal rombolták. Kellemetlenül lepett meg e pusztítás, és csodáltam, hogy tiszteink azt nem akadályoztatják; de feltűnt nekem az, hogy a falubeliek közül teljességgel senki se mutatja magát. Csakhamar megtudtuk, hogy e pusztítás a Demkinski altábornagy rendeletére történik, mert a lakosság a falut közeledésünk hírére elhagyta, csak két embert találtak abban vadászaink, és ezek egyike baltával karjába vágott egy vadászunknak. Parancsnokommal a falu tulsó végén egy csűr vagy pajta alá vontuk meg magunkat a folyton ömlő szapora eső elől, és saját embereinket magunk körül tartóztattuk el a rombolástól, amely bár szükség-

ges fenyték lehetett, de reánk mégis oly fájdalmas hatása volt, hogy alig vártuk az indulót. Végre a főparancsnok egy házat gyujtatván fel — gondolom a bírót — jelt adott az indulásra.

Zborón az Erdödy gróf egyik gazdatiszténél szállásoltunk; s a hadtest zöme másnap Bártfára huzódván: mi még egy-két napig itt tanyáztunk.

Itt csatlakozott hozzánk Tahy hadnagy vezénylete alatt egy szakasz ungvármegyei önkéntes-husár (guerilla), és mint friss csapat, azonnal az első napi előőrsi szolgálatra rendeltetett. Másnap éppen ebédeltünk, midőn Tahy hadnagy bevágat, és jelenti őrnagyomnak, hogy valami fejéret látnak a hegyeken, de nem tudják ellenség-e, vagy pedig marhák. „Patról” sugtam neki, de meg nem értett; parancsnokom azonban sejtven az egy napos harczosban oly könnyen támadható aggodolmat, egész nyugodtan oktató, hogy arra való a czirkáló csapat — egy kis patrouille — hogy az addig közeledjék hozzá, míg a valóról meggyőződik, és jelentést tesz. Még fel sem keltünk az ebédől, midőn a hadnagy ismét bevágatott jelenteni, hogy „csakugyan marhák voltak.” („Voltunk” sugá nekem tréfásan parancsnokom.)

Ugyan itt csatlakozott törzsünkhöz mint nyargonc Tomka Károly huszárfőhadnagy, volt testőr is. Ő a Radetzki huszárezredben szolgálván Olaszországban, csak nagynehezen tudott — betegség ürügye alatt — szabadságot nyerni, amellyel haza jöven, itt azután magát szolgálattételre ajánlotta fel. Dembinski a szabolcsi önkéntes lovas-osztály parancsnokságának átvétele végett osztotta be hozzánk; de sajátsága a magyarnak, hogy akinek kiejtésén észreveszi a tót vidéket: az ugyan nem egy könnyen szerez magának tekintélyt, ragaszkodást. Ezt kellett Tomka Károly barátomnak is tapasztalnia; minek folytán parancsnokom jobbnak látta őt a maga oldala mellett megtartani, mintsem a szabolcsi önkénteseknek kedvét szegni, vagy őket valamely oly dologra ingerelni, amely erélyesebb fellépést vett volna igénybe.

Itt időzésünk alatt Erdödy grófnak, az uradalom akkori tulajdonosának, vagy valamely főbb tisztének levelei estek parancsnokom kezébe, amelyek folytán valamely elkobzá-

sok is történtek, amiből azután parancsnokomnak kellemetlenségei támadtak. Ő ez ügyet igen röviden ugyan, de még is tüzetesebben érinti Aradi emlékirataiban; én nem tehetek azokról részletesebb tanuságot, mert habár ezekben sem volt irántam bizalmatlan, de az ily politikai feladatoktól engem megkimélt.

Zboróról pár nap múlva Bártfára huzódtunk le, a honnan Dembinski a had zömével Demétére vonult le.

Zboróról érdekesnek tartom megemlíteni, hogy az hajdan a Rákóczy Ferencz birtoka volt, és Erdödy gróf itteni uradalmát — mint Aspremontnének — Rákóczy testvérének utódja bírja. Az itteni kertben látható az L alakba ültetett híres 100 hársfa is, — némelyike már nagyon elvénülve — amelyek alatt az I. Lipót ellen megindítandó hadjárata iránt az európai hatalmasságokhoz intézett nyilatkozata, manifestuma kelt. „Datum sub Centum tiliis in dominio nostro Makovica.“

Bártfán igen rövid időzés után parancsot kaptunk a várost elhagyva, a Deméténél táborzó hadtest arczévéül alkalmas helyen táborba szállani. A tábort Lófalutól éjszakra a Klussó, illetőleg Bártfára vivő országút felett egy meredek domboldalon helyeztük el; két ágyut néhány száz lépéssel előbb az országúthoz, erős fedezettel; — még előbbre — Zabava táján az előőrsöket.

Dandárunk állott a 35-ik — vagyis Zrinyi — most már egész zászlóaljából Burián János százados, a 20-ik zászlóalj 1-ső századából Körmei százados, az 1-ső magyar vadászrezred 1-ső osztályából O'Naghten Vilmos százados, egy 8 lövegből álló 3 fontos ütegből Szinési főhadnagy, és 3 század önkéntes huszárból Lőrinczi Ferencz százados és Béresi Pál főhadnagy vezénylete alatt.*)

Legényeink fenyő- és bikkfaágak- és galyakból sátrakat építvén magoknak, az ezekből képzett utcákat a pestiek után nevezték el. A vadászok építettek legügyesebben, ki-

*) A „Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen im Sommer des Jahres 1849. (Pesth 1850.)“ a 172. lapon összes erőnket 2400 főre teszi. Tehát legfeljebb ennyien lehetünk.

Ezen idézett mű különben — habár osztrák szerzemény — türethetően részrehajlatlan, azaz nem oly gyűlöletes, és meglehetősen helyesek adatai és elbeszélése.

vált századosunknak egy csinos kis házacskát állítottak. Sze­ gény öreg ur — O'Naghten százados, — hogy kinlódott a magyar vezényszóval és magyarázattal, Debreczenben ala­ kitott tiszta magyar csapatával...! »Nem kel ojan készül meni a csátorláncz« — mondá — mikor a segédcsapat na­ gyon közel nyomult a csatárlánczhoz. Gyakorlatok előtt ad­ dig járt körültem míg magához csalt, és aztán a német vezényszavakat mondogattam neki magyarul, amelyekről gondolta, hogy majd előjönnek, vagy inkább amelyeket ő gondolt felhasználni a gyakorlaton; az után kérdezte, mely ezrednél szolgáltam a háboru előtt, és nekem elhinni sem akarta, hogy egynél sem.

Ebédre, vacsorára mindenkor belovagoltunk Lófalura Kaminski*) uradalmi tiszttartóhoz, aki minket igen szívesen látott. Nem csuda: tudhatta, hogy ha mi kivívjuk szabadsá­ gunkat, az ő hazájára is kell a sornak kerülnie. Fájdalom! a »h a« elmaradt.

Itt ösmerkedtem meg Kramolin Hugo orvostudorral — eddig a Zrinyi-zászlóalja, most már dandári törzsrvo­ sunkkal — jeles műveltségű szakférfiúval és kedves társal­ gásu baráttal.... 22 éve nem láttam: meglátom-e még ez életben...?**)

Itteni táborozásunk első napjaiban parancsnokom nagy ujsággal lepett meg. Egy nagy nyomtatványt adott a ke­ zembe — »a függetlenségi nyilatkozatot« ... El­ olvastam figyelemmel, felfognom, értenem könnyű volt: hiszen küzdelmem célját, amelyért életemet voltam kész perczenkint áldozatul hozni, — ugyszólván gyermekkorom óta — még midőn először beszélte el nekünk kegyesrendi tanítónk a 3. vagy 4-ik iskolában a Rakóczy Ferencz korát, azóta táplált leghőbb óhajtasomat láttam benne kifejezve, a nemzet képviselői és kormánya által, és — — szerettem volna örülni neki; nem tudtam.... Talán azért, mintha azt hittem volna, hogy ez hozza nyakunkra a muszka beavatko­ zást? Oh! teljességgel nem! hiszem, mielőtt csak álmodni is tudtam volna felőle, már megvoltam róla győződve, hogy

*) Most bártfai közbirtokos.

**) Azóta a hetvenes évek elején képviselő koromban Budapesten többször találkoztunk.

ha nem bír velünk az osztrák sereg, a muszka jön segítségére; nem a Habsburg-Lotharingi dynastia, de saját lengyelországi oształékának megmentetése végett!*) Tehát talán azért, mintha azt hinném, hogy mi az osztrák tartományoktól külön válva nem létezhetünk...? Óh nem! teljességgel nem, akkor is, most is ennek ellenkezőjét tartom. A függetlenségi nyilatkozat nem aggodalmakat, nem balsejtelmeket támasztott bennem, de szégyenérzetet. Igen, mert azt egyedül mint harcosos ítélvén meg, a Hatvan, Tápio-Bicske, Isaszeg, Czinkota és Vácznál kivivott győzelmek által előidézett diadalmámornak tulajdonítám, és ezért törpe kisszerűséget láttam a tényben. Nézetem szerint vagy be kellett volna várni ezzel, míg az osztrák császári sereg az egész országból mind egy lábíg kiszorítva, és a függetlenség ekként tettleg valósitva leendett; vagy pedig új év táján, ahelyett hogy könyörgő-küldöttség ment Windischgrätzhez, akkor kellett volna ezt kibocsájtani, mikor látszólag végünk volt; ez esetben ez egy nagyszerű elhatározás nyilvánulása lett volna, mint volt a németalföldieké, akik akkor bocsájtottak ki ily függetlenségi nyilatkozatot, midőn a spanyol királyi seregek a szabadság harcosait a szárazföldről néhány hajócskára szorították ki....

Igaz, ekkor a táborban nem olvastunk ujságot, nem politizáltunk, és én semmit se tudtam a márcz. 4-iki chartáról, amelyre — mint a függetlenségi nyilatkozat védői mondják — szükséges volt e viszonzás. Meglehet, de én most is akkori nézetemben vagyok. -- —

Időközben a dandárunkban levő önkéntes huszárcsapatokat a főparancsnokság rendes huszárezredbe óhajtván olvasztani, hogy erre nekik kedvet csináljon, a Bocskai huszárezredből egy altiszttel 12 legényt osztott be táborunkba.

*) Hogy a muszka beavatkozást nem a függetlenségi nyilatkozat okozta, az imént idézett „Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen“ is megerősíti. Ennek 163. lapján — ahol éppen a beavatkozás története kezdődik — ez áll: „Die zur schnellen Beendigung des Krieges.... nöthig gewordene Intervention Russlands sollte sich nachdem, **Anfangs April** 1849. gestellten Anträge.... Der Rückzug des österreichischen Heeres von Pesth gegen Pressburg hatte indessen zur Folge, dass der unverzügliche Einmarsch....“ stb. Itt a függetlenségi nyilatkozat rovására semmi sincs téve.

Ezen ezred különben is oly szépen volt felszerelve, hogy e tekintetben a Hannover-huszárokkal*) versenyezhetett. Ezek is egészen buza-virág színű kék egyenruhában, de fehér zsinórzattal, a tisztek ezüstre, és még a nyeregszerszám és kantáron a csatok is mind fehérek voltak.

Eközben tartottuk meg parancsnokunk nevenapját is, (tavasz hó 28-án — történetesen éppen azon napon írom e szavakat), bor jó kedv volt elég, zenekar kettő is — a dandár cigány-bandája — (az utóbb Ungvárt működött Góré Józsié) és a Zrinyiéké.

Jó kedvünket ez időtájtban kissé lehütötte egy sajnos csemény, az egyetlen agyonlövés, amely csapatunkban előfordult. Parancsnokkmal együtt a tiszttartó udvarában voltunk, és mivel nem nyargalhattam oda a fehér kendővel, felé sem mentem. Soha se néztem halálos büntetés végrehajtását, nem is akarom. No, de ha az ütközetben elesett kedves és jó bajtársunk halálát könnyen elfelejtjük, mit törődünk volna sokáig olyannal, aki pajtását volt képes megölni?! . . .

Napjaink különben kedélyesen, sőt vigan folytak; mert bár a komoly veszélyt nem csak sejtettük, de meggyőződve is voltunk közeledéséről: a tudat, hogy magunk részéről teljesítjük kötelességünket, s a bizalmas egyetértés és barátság parancsnokunk és egymás közti viszonyunkban, — végre legénységünk bizalma és ragaszkodása tiszteihez és dandár-parancsnokunkhoz, életünket — a körülményekhez képest — szinte boldoggá tette.

---

*) Lásd 68. lap.

XVI.

A muszka jön: én hiába keresem.

Néha-néha már híret is vettük az ellenségnek Bártfa felől, aminek annál inkább megkellett történnie, mert míg főparancsnokunk Demétén a sereg zömét és a közte és köztünk Raszlaviczán álló Mártonfi-dandárt a háta mögől élelmezette: mi Bártfára és az előttünk fekvő vidékre voltunk utalva. Már az is megtörtént, hogy a nekünk szánt élelmi szereket az ellenség vitte el; miért is a városi előjáróság óvatosabb lett és többnyire előre tudatta velünk, ha részünkre valamit elkészítettek.

Igy történt, hogy egy nap, azon jelentésre, miszerint bor és egyéb élelmiszerek vannak részünkre elkészítve, tőlünk egy altiszt vezetése alatt 12 szabolcsi önkéntes huszár küldetett el fedezetéül. Este felé azonban már ismét odanyargalt egy küldött — majdnem lóhalálában — azon értesítéssel, hogy nagyobb erővel közelednek a muszkák, küldjünk tehát mi is nagyobb csapatot. „Etel! van-e kedved patrolba menni?” kérdé parancsnokom. A feleletet felesleges ismételnem. Kirendelte ez után a 12. Bocskai huszárt és egy fél század vadászt Szalay József 17 éves ifju hadnaggyal vezényletem alá, akit is azon ígérettel, hogy „majd bevárom a hol szükségem lesz rá” hátrahagyván, magam a Bocskai huszárokkal gyorsabb lépésben előre siettem. Ekkorra már teljesen bealkonyodott.

Mintegy fél utján Bártfának találkoztam a szekerekkel és kísérő huszárokkal. Az altiszttól kérdeztem, megvan-e mind a 16 szekér (magam is számoltam azokat) és megvan-e minden embere. Előbbire igenlőleg, az utóbbira pedig azt felelte, hogy egy legénye hiányzik, mert kiküldötte „avisó-

nak* (azaz őrszemül, hogy hirt adhasson az ellenség jöveteléről) és már nem merte bevárni. Hiba! gondolám magamban, de nem szóltam neki mostan, csak nevét kérdeztem meg a hiányzónak. „Oláh György” mond a káplár. Amint a szekerek mellettünk kísérőikkel együtt elhaladtak. „Nem hagyjuk ott azt a legényt ugy-e?” mondám huszáraimhoz, mire lelkesen ígérték, hogy mindenre készek.

Már az alsó külvárosban voltunk, midőn egy lovas jött ki a város kapuján. „Állj! ki vagy!” kiálték; „jó barát” volt a válasz. „Hogy hinak?” „Oláh György.” No, hát ezt sem fogta el a muszka; sőt nem is látta, valamint ő sem a muszkákat; így hát nincs egyéb teendőm, mint a városban valamely meghitt embertől annyi értesítést szerezni az ellenség mozdulatairól amennyit lehet, hogy legalább ennyi eredménye legyen fáradságunknak. Szinte e pillanatban ért utól Szalay József vadász-hadnagy lóháton, kérdezvén, van-e még rájuk szükségem, miután a szekerek már ott vannak. „Nincs többé,” felelém s őt elbocsájtván, magam a városnak már említett főterén, érdekes régi nagy egyháza alatt megállítottam kis csapatomat, és két huszárt Sárpatak, kettőt a fürdő, helyesebben Hosszurét felé vezető uton figyelőül kiküldvén, azon utasítással, hogy egy fél óra múlva hívás nélkül is jöjjenek vissza; bementem Horvát orvoshoz, akinél utóbbi ottlétünk alatt szállásolva voltunk.

Már álmából költöttem fel, de azért nagyon szívesen látott, sódarral és borral megvendégelt, de az ellenségről kósza híreknél egyebet nem tudott. Midőn kijöttem, huszáraim a kövezeten, kiki a maga lóva előtt már jól aludtak. Megtudván, hogy a Hosszurét felé kiküldött figyelők még nem tértek vissza, sajnáltam legényeimet felköltöni, és ordonnance-ommal (egy Gáspár nevű régi derék Ferdinánd-husár volt) kilovagoltam érettek. Mielőtt az ut keleti irányból éjszának fordul, hallottam már egy-két lövést, a fordulathoz küldött két huszárt nem találtam helyén, de ahelyett ismét lövéseket hallék Hosszurét felől. Ekkor a velem volt Bocskai-káplárt visszaküldém a csapatért, magam Gáspárral ügetve mentem előre. Már a lövések villanását is láttam a setét éjben, de azok csak gyéren estek egyenkint, egyéb zaj pedig nem volt hallható. Az egész inkább érthetetlen

mint aggasztó volt. Végre már szükségesnek láttam csendesen haladni, hogy minden netaláni ellenség közeledtét hamarabb hallhassam, és ekkor a lövések egészen megszűntek. Már nem tudtam egyebet gondolni, mintsem hogy az én két huszárom ellenséget vett észre, azt vakmerően megtámadta, egész odaűzte; de ott a nagyobb számu ellenség az én két szál legényemet lelőtte vagy elfogta . . . No de már akármi történt is — gondolám — ily „combinatiókkal” nem elégszem meg; a világért sem tértem volna vissza anélkül, hogy vagy legényeimmel, vagy az ellenséggel ne találkozzam. Miután azonban már az utóbbit kellett valószínűbbnek tartanom: csak igen óvatosan, hallgatózva, lassan haladtam előre másodmagammal. Csapatomnak még hírért sem hallottam. Egyszer beszélgetést hallok, még pedig igen nyugodt hangut, tehát nem lehettek messze . . . de érteni még nem lehetett. Nem siettem az „állj ki vagy!” kérdésel, mert ha ellenség, úgy okosabb lesz csendesen elhúzódni míg csapatom megérkezik . . . A beszéd mind közelebb jön . . . végre már hallom, hogy magyarul beszélnek; ekkor meg is szólítottam őket és láttam, hogy az én két huszárom jön, néhány puskás gyalogló uri ember kíséretében. Ezek bártfai polgárok voltak, akik azalatt, míg az említett élelmszerekkel a szekereket készítették Bártfán, ide kísértáltak fegyvereikkel, hogy lövéseikkel az ellenséget ijeszszék; huszáraim pedig hallván e lövéseket, azt hitték hogy ott ellenség van, amely talán tudtuk nélkül, vagy más uton oda-került embereinkkel küzd, odamentek, hogy lássák mi történik.

Visszafordultam velök; utóbb a Bocskai-huszárcsapat-tal is találkozáván, ezt is visszafordítottam; és visszajöttem a lófalvi táborba, minden hőstett nélkül . . .

XVII.

A riadó.

Néhány nappal az elbeszéltek után — nyárhó 15-ike körül lehetett — nagy zápor áztatott meg a táborban át meg át, sátrainkat majd elvitte a víz, sehol egy száraz helyecske. Dandár-parancsnokom jobban féltette legénységét az innen származható betegségektől mintsem a muszkától, s azért a három legközelebbi faluba szállásolta el. Magunk a csapat nagyobbbrészével, különösen az egész üteg és vadász-osztálylyal, de magunkkal tartván a szabolcsi osztály egyik századát, is Balog József főhadnagygyal Lófaluba szállásoltunk be. A Zrinyi-zászlóalj a szabolcsi osztály másik századával Klussóra ment; végre az ungvári lovas-század a 20-ik zászlóalj 1-ső századával Hertnekre. Itt Lőrinczy Ferencz huszárszázados, Klussón Szomjas József Zrinyi-százados volt az állomás-parancsnok.

Ugy hallók, hogy a hátunk megett álló Mártonfi-dandárt Raszlaviczán, sőt a Deméténél táborozó derék hadat*) nem merték beszállásolni, de a sáros vizes földön kellett tanyáznik ekkor is. Sajnáltuk szegényeket.

Azonban meg kell jegyeznem, hogy ami beszállásolásunk sem az volt, mi rendszerint szokott lenni; mi sem osztottuk be legénységünket a lakossághoz az egyes házakba; de például Lófaluban az állásba helyeztük az egész lovas-századot, az összes tüzérséget az egyik, az egész vadász-csapatot egy másik nagy csűrbe. Csak épen hogy száraz helyen fekhessenek, és fedél alatt legyenek.

Egy estve végig lovagoltam előörsi láncunkat. Bal-szárnyunkon a 20-ik zászlóaljbeli mármarosi orosz és oláh

*) Régi, de talán jobb kifejezés a „gros“-ra, mintsem a „zöm“.

fiuk állottak. Midőn közeledni láttak, kiálták: „aj ki vaj, taburú!” (állj! ki vagy, mi a tábori hang), de azért csak megállották helyöket.

Talán még előbb kellett volna emlitenem, hogy főparancsnokunktól Dembinskitől megkaptuk az utasítást, mitévők legyünk azon esetre, ha a muszkák egész erővel megtámadnak. Ennek veleje az volt, hogy csak annyira álljunk ellent, hogy az ellenség kifejtse erejét, elhatározó ütközetbe ne bocsájtkozzunk, de a régi bártfa-eperjesi uton Bartosfalva, Osikó, Gerát*), Ádámföldre, Ternye és Fintának hátráljunk. Dandár-parancsnokunk ez után egy nagy gyakorlatot tartott, világosan figyelmeztetvén a tiszteket, hogy e gyakorlat akként lesz rendezve, mint ő a muszka-támadást fogadni szándékozik. Kis dandárunk ebben akként volt felállítva, hogy jobb szárnya a Lófalu és Klussó közti országuttól jobbra eső domboldalon az erdőre támaszkodott, bal szárnya pedig az említett országut és Hertnek közti dombtetőn állott, s onnan a nyugotra eső völgybe is lelátott, amelyen Sibától Hertnek felé a régi bártfai ut volt, de ezt is megszállani már nem volt erőnk.

Ezen gyakorlaton nem saját lovamon ültem. Lázár János szabolcsi huszárfőhadnagy pénztárnokunk igen lelkes hazafi és otthon népszerű ember lévén, beállott az önkéntes huszárokhoz, és példája szaporította is a csapatot; de maga gyengébb testalkatánál fogva sem lévén valamely kemény lovas, mióta dandárunk pénztárát kezelte, nagyon ritkán ült lóra. Ennek következtében lova egyrésztől elhizott, másrésztől annál tüzesebb és mozgékonyabb lett. Most tudván, hogy nagy dandár-gyakorlatunk lesz, hogy én olyankor igen sokat szoktam egyik csapattól a másikhoz nyargalozni: maga kért engem, hogy lovagoljam meg ez alkalommal az ő lovát. Én pedig szívesen tettem, mert az én két lovaskámnak (az egyik ugyan állami tulajdon volt) úgy sem ártott a pihenés. A „Madár” jól forgolódott alattam, de annyira megérezte a szokatlan fáradságot, hogy a pokrócz kétszer is kiesett nyergem alól.

---

*) Kérem megkülönböztetni az ősmertesebb, és már elbeszélésünkben is előfordult Girálttól.

Egy más napon ismét parancsnokom velem és a dandárbeli több tisztek kíséretében egy kis vizsgálódó lovaglást (recognoscirozást) tett a nekünk kijelölt visszavonulási vonalon. Ellovagoltunk Osikóig, és azt tapasztaltuk, hogy imitt-amott a patakátjárásokat és némely partoldalokat előre járhatóvá kell tétetnünk, nehogy az ágyukkal az ellenség szeme láttára elakadjunk; erről tehát gondoskodtunk is. Osikónál már belejöttünk a régi országútba, ahol ily veszélytől többé tartani nem igen volt okunk.

Nyárelő 17-én hajnalban a kis Szomjas Károly — Szomjas József százados 13 éves öcsce — önkéntes, rang nélküli, de komoly, megbízható nyargoncunk ébreszt fel álmomból, mondván, hogy fuvassak, veressem riadót, mert őket Klussón megtámadták a muszkák, előőrseinkből néhányat elfogtak, de bátyja már megyen eleikbe. Felakará költeni parancsnokunkat is a másik szobában, de nem engedtem, és megnyugtattam, hogy majd teszek én mindent. Azonnal gondoskodtam a Hertneki-csapat értesítéséről, és a tölem csak néhány lépésnyire levő állásban és csűrökben tanyázó csapatainkat bejárván, rendelkeztem, hogy csendesesen ugyan, minden riadó nélkül, de azonnal keljenek ki, megkérvén Gulácsi Imre vadászszázadosot, hogy mihelyt készen lesznek, költse fel parancsnokunkat; én pedig nyeregbe vetvén magamat, ismét másodmagammal, az öreg Gáspárral, Klussóra ügettem. Itt a hátrahagyott, s a sövényekhez a kertekbe jól elhelyezett Zrinyiektől megtudván, hogy az ellenség az előőrsöket ugyan megtámadta, de Szomjas József százados a huszárokkal üldözőbe vette őket: visszatértem helyemre parancsnokom oldalához, aki már Lófaluból csapataival megindult.

Csatarendbe állván csapatainkkal, egy idő múlva azon jelentést vettük, hogy a muszkák — hihetőleg ottani tót árulóktól vezetve — a hegyeken megkerülték előőrseinket, s így elvittek — ha jól emlékezem — 2 huszárt és 9 Zrinyit egy Kis nevezetű altiszttel. Hogy Szomjas József százados a huszárokkal szinte Bártfa város kapujáig üldözte őket, de el nem érhetette.

Beszélték az után, hogy látták őket, sőt az elfogottak kiáltását is hallották „szabadítsatok meg pajtások!” stb.

de amint Szomjas százados rohamra vezénylé a huszárokat, az ő osztály-parancsnokuk Béresi Pál főhadnagy kiáltván: „Szomjas! az Istenért, ne vidd veszélybe az embereimet!” úgy lehütötte legénységét, hogy a Szomjas vezényletére csak Kovács Károly tizedes és két közlegény vágott ki a sorból; s így a roham meghiusult.

Hogy azonban elfogott előőrsünk nem gyáván adta meg magát, arról tanuskodik Zabavánál az országutnál jobbra eltemetett két muszka sirhantja és az annak emlékeül emelt magas szép fészület. A sirhantnál álló kis keresztben cziryll betűkkel a következő felirat olvasható:

„1849. hodá Junjá 5-ho, Ubitőj Silkonohov kazák 32. Polká Judina a Urjádniká Szutulov.“*)

Ezen felirat a kis kereszt két szárán végig megyen s így a két sor egymást átmetszi. E szerint — az Engelhardt tábornok és Skariatín ezredes télutói betörését Erdélybe nem számítva — a magyar földön elesett két első áldozata a muszka seregnek nyugszik itten.

Mig csatarendben vártuk a törtéendőket, főparancsnokunk Dembinski altábornagy meglátogatott minket, s a történekekről részletesen kihallgatott. Az ennek folytán kibocsájtott napiparancsában megdicsérte dandárparancsnokságunkat, hogy riadó nélkül állítottuk ki csapatainkat, ekként embereinket szükség nélküli izgalomba nem hoztuk, de inkább arra szoktatjuk, hogy a váratlan támadást is hideg vérrel fogadják.

Egyébként az idő kedvezőbbre változván, csapatainkat ismét a táborba szállítottuk.

*) 1870. évben sajátkezűleg másoltam le.

Egy ösmerősöm pedig, akiről hinnem kellett, hogy az orosz felírást el tudja olvasni, kérésemre megküldé nekem a nagy keresztben volt felíratot is, úgy az eredeti cziryll, mint magyar betűkkel is írva.

Magyar betűkkel ekként írta le:

„Polka Nro 32. Ijudina ubitőj Urjádnik Szutulov i kazák Silkanohov. 1849. hodá Junjá 5. dnyá Donszkáho kácsjáho.“

Az „Ijudina“ és az utolsó szó értelmét senki se tudta nekem megfejteti. A többi könnyen érthető, kivéve, hogy nem tudom mily tisztí vagy altisztí fokozatot jelent az „Urjádnik“ szó. Valószínű, hogy őrmester.

Ezen felíratu keresztet 1870. év körül kétszeri bártfai utamban még helyőkn láttam: 1880. és 1881-ben nem többé.... Ha elpusztultak, talán illő lenne magyar emlékekkel jelezni meg a helyet....?

XVIII.

Dembinski lemondása. — Dandárunk a muszkákkal ösmerkedik.

Az elbeszéltek utáni napon — 18-án — későn este nevezetes napiparancsot kaptunk. Dembinski — eddigi főparancsnokunk tudatta abban lemondását, azon megjegyzéssel, hogy a muszkák ellen sorainkban önkéntes gyanánt óhajt küzdeni és hogy hadtestünk vezényletét Visocki József és Dessewffy Arisztid tábornokok vették át. Ugyanakkor ezeknek beköszöntő napiparancsukat is megkaptuk, amelyben egyszersmind tudósíttattunk, hogy az e vidéken elhelyezett, s a nevezett tábornokok vezénylete alatt álló csapatok a IX. hadtest nevét nyerték.

Az új hadtestparancsnokoknak dandárunk erejéről, vagyis létszámáról, helyzetéről és minden körülményeiről részletes kimutatásokat és jelentéseket kellett tennem; miért is másnap már hajnalkor bementem a tiszttartó lakába, megahagyván az öreg Gáspárnak, hogy ha valamely támadás nesztét venné, azonnal jöjjön be lovammal.

Még alig dolgozhattam egy fél órát, midőn Gáspár benyargal és vezetéken hozván egyik lovamat, bekiált a nyílt ablakon: »Lóra hamar főhadnagy ur, itt a muszka!« Azonnal összeraktam írásaimat, s nyeregbe vetvén magamat, kivágtaték a táborba, ahol csapatainkat még helyökön ugyan, de már fegyverben állva, parancsnokomat az első arcvonal bal szárnyán az országút mellett lóháton találtam. Elbeszélé, hogy egy kozák csapat előörseinket maga előtt üzve, már készletben álló ágyúinkat majd elérte, midőn az ellenök indult egy szakasz huszár láttára megszaladtak és egy fél század vadászt is — Szalai József hadnagy vezér-

lete alatt, aki összetett kezekkel kérte, hogy őt küldje — küldött ellenök azon utasítással, hogy embereit Klusson a kertekbe, fák, sövények megé csatárlánczba elhelyezvén, ha majd lovasainkat az ellenség visszaverni és üldözni találja, őket oltalma alá vegye (aufnehmen.) De utóbb észre vevén, hogy a mieink túl mentek utasításukon, Gulácsy Imre századost is kiküldé egy egész századdal, hogy az országtól jobbra eső domboldalokon előre nyomulva, — amazok jobb szárnyát támogassa és mihelyt becsülettel lehet — őket a tüzből visszavonja.

Már ottlétemben indult el egy egész század szabolcsi huszár ügetve, akiket parancsnokom azért küldött, mert a kozákok Zabaván túl hátrálván, az őket üldöző huszárainkat oda csalták, a hová tőlünk, a völgy fordulata miatt látni nem lehetett. A század parancsnoka Béresi Pál főhadnagy (ha jól sejtem, azon figyelmeztetés kíséretében, hogy itt az alkalom tegnapelőtti hibáját jóvá tennie) azon utasítást kapta, hogy előre ment csapataink — mihelyt a tüzből kihúzódhatnak — jöjjenek vissza és csalják a muszkát magok után. Természetesen a végett, hogy ott fogadjuk őket, ahol mi néztük ki lehetőleg kedvező állásunkat.

Ámde e csapat is eltűnik szemeink elől, a többiek sem jönnek ... ahelyett azonban puskaszót hallok. „Csatároznak” mondtam parancsnokomnak és elhatározám megkísérteni — ha parancsnokom vissza nem rendelne magához — oda lovagolni. Átugratok az országutra, megindulok lassan, parancsnokom nem szól; ekkor ügetve bocsájtom lovamat és egy kis idő múlva észre veszem, hogy parancsnokom követ. Midőn már együtt lovagoltunk, jön előnkbe hosszú kozák dárdával Forrai hadnagy huszárainktól, kissé tántorogva nyergében; midőn ránk ösmert, boldogságtól sugárzó, de kissé magán kívüli állapotot eláruló arczzal mondá: „Megvertük a muszkát, a ki Istene van!” de ugyanekkor már annyira kezdett lógni, hogy leugorván lovamról őt is leemeltem — ekkorra már elájult — és két előhívott honvédek átadván őt, hogy vigyék törzsorvosunkhoz, mert — bár vért nem láttunk — sebesülve kell lennie; magunk tovább lovagoltunk.

Majd egy másik huszártisztünk Balogh József — fő-

hadnagy — jön előnkbe kozák lovon, kissé szorult lélekzettel, csekély zuzással arcán, dolmánya mutatván, hogy megheverte a földet, kardja nem megfestve, de megfecskenedezve vérrel. Szakadozott előadásából annyit értettünk, hogy ismételve is összezsaptak a kozákokkal, az ütközet kemény volt, azok sem könnyen tágitottak, alatta épen a legsűrűbb vagdalkozás alatt lova elesett, és mivel nagyon jó lova volt, annak sebet kellett kapnia, őt lova egy kissé oda nyomván a földhöz, mire felkelhetett, lova elszaladt tőle, és nem tudja hová lett; pedig nagyon sajnálja, inkább akármi történt volna vele, csak lovát el ne vesztette volna — mondá. „De — mondom — te is meg vagy sérülve? hogy érzed magad?” „Igaz — mondá — míg én az előttem állókkal vagdalkóztam, addig egy másik, akinek már ketté vágtam dárdáját, a nyel kezében maradt vastagabb végével egykettőt ütött oldalról a mellemre, azért jöttem el, mert kicsit nehezen érzem a mellemet; de az mind semmi! — mondá — csak én a lovamat megkaphatnám.”

Ezt is az orvoshoz utasítván, ismét tovább lovagoltunk; nem sokára elhagyván az utat, jobbra a dombnak tartánk, ahol már Gulácsy vadászaival csatárláncban és háborítatlanul hátrálni kezdett.

»Visszavertük őket — kiáltá már messziről, amint minket megösmert, de szegény Szalay Jóska oda van. Már nem élt, mikor a szekérre tétettem! — Ott viszik⁶ ugymond, az országúton menő két szekér felé mutatva. „Menj, nézdd meg — mondá parancsnokom elérzékenyülve — én nem merek oda menni, mert nagyon sajnálom.” De midőn a szekerekhez értem, amelyeken csak véres katonaköpenyekben mozdulatlanul fekvő testeket láttam, azon vevém észre, hogy őrnagyom is mellettem van, sőt engem megelőzve kérdi: „Melyik Szalay hadnagy ur?” és mialatt a kíséő egyik vadászra mutatott, ő megszólal, kissé gyenge, de egyszerre felösmerhető hangon: „Oda vagyok őrnagy ur! de győzünk?” „Győzünk édes Jóskám! hogyne győznénk!”⁶ viszonzá parancsnokom, de szemébe könny jött és többet nem tudott szólni; „éljen a magyar!”⁶ mondá még egy gyenge mozdulattal Szalay hadnagy és ismét elhallgatott és mozdulatlaná lett. Mi pedig utjának bocsájtva őt, Gulá-

csy századoshoz lovagolánk, hogy tőle leghitelesebben megtudjuk a csetepaté részleteit.

Szegény ifju barátom — Szalay Jóska — mind e mai napig nem láttam őt többé — — akkor sem arczát, ugyszólván csak testét fedő véres köpenyegét. De talán még meglátom, hisz ő él és mint vidékiektől tudom, egészséges, jó kedvű — — egészséges? lehet-e egészséges, aki nem ép többé...?... És én, akinek akkor szemében soha senki könnyet nem látott, akinek arczáról csak az elfásult érzéketlenséget olvashatta mindenki (habár belül teljességgel nem voltam, aminek látszottam) most 23 év múlva, ismételve kénytelen voltam letenni tollamat, míg e lelkes ifju harczos esetét megírtam, mert a vér pezsgett ereimben, szemeim könnyel teltek meg...

De térjünk vissza elbeszélésünkre... Gulácsy századostól és a csatában résztvett embereinktől megtudtuk, hogy Szalay Jóska nem tartván magát a nyert utasításhoz — és nem látván ellenséget maga előtt — nem maradt meg Klussón, de félszázadával ment előre az országuton, Bártfa felé, miglen első huszárcsapatunkat a kozákok visszavervén és üldöztvén, reá bukkantak. Ő ekkor sem ugratta szét embereit, hogy mint vadászok árkokba, bokrok megé húzódva, minden tárgyat felhasználva, amely rejteket vagy fedezetet nyújt — csatározzanak az ellenségre — de tömegben fogadá őket, maga nem a sorok közt, de sorai előtt vevén fel a küzdelmet. Nem csuda hát, hogy elesett, csuda lett volna sértetlenül maradnia; de midőn azután Kis főhadnagy is megjelent az országuton azon század másik felével, Gulácsy a maga századával a dombról sortüzet adott, huszáraink az említett kemény összecsapásban megtörték a kozákokat, azok végre meghátráltak; a mieinknek alkalmat adván elesetteinket felszedniök és becsülettel teljesíteniök parancsnokom visszavonulási rendeletét.

Csapataink ezalatt a támadás esetére már előre kijelelt állást elfoglalván, csatarendben s ütközetre készen vártuk ellenségünket... Ez azonban késett...

Ezalatt törzsorvosunk elvégezvén teendőit a sebesültekkel, jelenté, hogy Szalay József hadnagyot, midőn a szekérről levették holtnak hitte, megvizsgálván azonban és

még élőknek találván; sebeit, úgy a hogy most lehetett kimosta, bekötözte, s ő azalatt annyira magához jött, hogy egyszer bort kért. Sebei alig megszámlálhatók — mondá tovább — tizen felül, lövés, kardvágás, dárdaszurás, mind előjön; ép ember soha se lesz, de csuda lesz ha megél.

Forray hadnagyon eret vágott; ő tompa eszközzel nagy ütést kapott feje lágyára, amitől orvosi segítség nélkül már azóta is meghalt volna; így azonban néhány óra múlva semmi baja se lesz.

Nagyobb baja van — folytatá — Balog József főhadnagynak, annak mellkasa szenvedett, annyira, hogy a legjobb esetben is egy pár hét kell neki, hogy ismét szolgálatot tehessen.

Egyébként vagy öt halottunk és néhány sebesültünk volt a legénységből is, az utóbbiak közt egy huszár súlyosabban sebesülve, mert mellén egészen átvolt szurva. Így láttam őt még az alföldön is pár hét múlva szekeren. Nem tudom kiépült-e. Két vagy három emberünk elveszett, nem tudtuk hová lett.

Törzskarunk azonban egy tiszttel megszaporodott, de nagyon rövid időre. Midőn a Lófalu, Klussó és Hertnek közti dombtetőn várjuk a muszkákat, oda jön egy magyar honvédszázados, a vezérkari zöld egyenruhában (General-Stäbler) bemutatja magát, hogy ő Löwinger százados és jelenti, hogy dandárunkhoz van vezérkari szolgálatra beosztva. Már előbb is akart parancsnokomnak Dembinski vezérkari tisztet adni; de ő mondván, hogy maga is „General-Stäbler“ el nem fogadta azt. Most az új hadtest-parancsnokság átvizsgálván a létszámkimutatásokat, látván, hogy a Lázár-dandárnál nincs vezérkari tiszt, siet Löwinger századost oda beosztani.

Ez — amint hozzánk jött — egyszersmind mondá, hogy nekünk a mostani rendelkezés — „Disposition“ — szerint még ma a kapi-váraljai sánczokba kell visszavonulnunk, mert az egész magyar hadseregnek oda kell összpontosulnia.

Örnagyunk viszonzá, hogy ez alig lehet, mert Kapi-Váralja ide nagyon messze van és ő az új hadtest-parancsnokságtól még nem kapott új rendelkezést, amely a

Dembinski utasítását megmásitaná, amelyzszerint pedig neki feladata itt az ellenséget ereje kifejtésére kényszeríteni; azután pedig, nem egyenesen az országuton Kapi-Váraljához, de a régi bártfa-eperjesi országuton hátrálnia. Löwinger vitatá, hogy az ő szóbeli utasítása minden előbbi rendelkezést megmásiit.

Ezalatt parancsnokom és környezete távcsövön néztek az alattunk balra levő völgybe és mutatták, hogy ott muszka csapatok nyomulnak lefelé. Én nem láthattam rövid látásu szemeimmal, legfeljebb képzeltem mintha látnám. Jobb szárnyunkról is jöttek czirkáló vadászaink azon jelentéssel, miszerint a hegygerinczről látták, hogy a tulsó völgyön Resótól huzódnak muszka-csapatok lefelé. Arczban pedig nem háborgattak minket. Erre parancsnokom is elhatározta magát a hátrálásra, nehogy a resói és hertneki völgyön nyomuló ellenséges csapatok minket a főseregtől elvágjanak, új vezérkari tisztünk azonban megjelenése első perczétől sürgetett, hogy huzódjunk azonnal és egyenesen a kapi-váraljai sánczokba, mert — állítá ő — „az egész hadtestnek még ma ott kell őszpontosulnia.“ Parancsnokom azonban nem kapván új rendelkezést az új hadtestparancsnokságtól: ahhoz tartá magát, amelyet még Dembinskitől nyert és annak értelmében megkezdé a hátrálást Bartosfalvának, Osikónak, Gerátnak.

Ezen utóbb nevezett falu igen különös fekvésü. Egy magas és épen éjszak felől meredek bércezen épült, hogy várnak is beillenék. Amint a nagy hőségben eltikkadva oda felértünk — a gyengébbek közül némelyek elmaradoztak, egy Zrinyi zászlóalji tiszt össze is rogyott — parancsnokunk a dandárt megállítá és rendelkezni kezde, hogy itten csatarendbe állva az ellenség újabb támadását bevárjuk. De Löwinger százados minden tehetségét összeszedi, hogy őt a tovább hátrálásra bírja, határozottan állítja, hogy a többi csapatok estére mind a kapi-váraljai sánczokban lesznek és ha parancsnokom itt akar maradni, kettős felelősségnek teszi ki magát: 1-ör annak, hogy dandárunk itt magában állván, az ellenség a többitől elvághatja; 2-or, hogy a főparancsnokság rendelkezésének nem engedelmeskedett.

Ily erélyes fellépésre nehéz volt nem hajtani, miért is őrnagyunk kinyilatkoztatá, hogy tovább húzódik, de ily nagy hőségben szükségesnek látja csapatait előbb jól kipihentetni.

Ekként tul voltunk az első összecsapáson a muszkákkal. Ütközetnek, csatának nem nevezhetem kisszerüségénél fogva inkább, mintsem azért, hogy egy ágyu szót sem hallottunk. Az apró fegyvertűz is aránylag igen csekély volt; de annál több szerep jutott a szurony, dárda és kardnak és itt is kitűnt, hogy a harcnak e neme kedvez leginkább a magyarnak. Hadászati credménye az egésznek természetesen nem volt, mert a nagy muszka sereget az ily kis csetepaté fel nem tartóztathatta és valóban már más nap délután ismét nyomunkban voltak. Harczászati eredménye annyi még is volt, hogy a harctétéről való elvonulásunkban nem háborgattak. Erkölcsei hatása azonban e kis tréfának aránylag nagy volt; mert a mi csapatkáinkba — természetesen — egy kis önbizalmat öntött; a muszka hadsereg ezen hadoszlopának kozákai ellenben az egész hadjárat alatt soha többé nem fogadták el a rohamot huszárainktól, de helyettök mindenkor a sárga lovas Olga huszárezred vette fel a küzdelmet.

Midőn e kis összecsapásról tüzetes jelentésünket készítettük, dandárparancsnokom megjegyzé: „lesz már belőlünk valami, mert **tiszteink** kezdik magokat jól viselni.”

Mialatt embereink jól kipihenték, sőt nagyrészből ki is aludták magokat; egymásnak reggeli vitéz tetteiket vagy élményeiket beszélték el, a magokkal hozott muszka lovakat, fegyvereket, pénzeket, ruhákat mutogatták. Az elfogott kozák lovak se nagyok, se szépek nem voltak; az elhozott ruhaneműek közt legérdekesebb volt egy kozáknak egész felső öltözete, amelyet egy Bárány Józsi nevű szabolcsi huszár-közvitéz — gyönyörű szép barna zsidólegény — mutatott be, vállától egészen a csípő hajlásáig menő vágással; a következő elbeszélés kíséretében:

„Midőn, ugymond, Balog főhadnagy ur rohamra vezényelt minket, neki rohantunk azonnal, de az ő lova sokkal jobb levén a mieinknél, jóval hamarabb közükbe vágott; nem tudom miképen, a ló elesett vele, és a főhadnagy ur

gyalog vagdalkózott velök. Mikorra már mi is oda értünk, én értem hozzá legelőbb, és egyet le is vágtam, de egy másik a dárdanyéllel verte a főhadnagy urat, hát én kiáltottam neki, hogy azt vágja le; akkor odafordult, és csakugyan le is vágta úgy, hogy a vállától kezdve egészen ketté hasította, így ni!* mutatván a végig vágott ruhát. Ugyanezen ruha zsebéből kivett három darab pénzt én váltottam magamhoz, és kettőt kénytelen levén másoknak átengedni, egyet még most is kegyeletes emlékezettel őrzök. Ez a mostani (1872-ki) osztrák krajczárnál valamivel kisebb rézpénz, „1. Grosz 1839.“ felirattal; tehát tulajdonképen nagy-lengyelországi pénz.*)

Voltak továbbá szép kettős csövű vadász-fegyverek, tövig élesített, minden kosár, sőt kereszt nélküli kardok, dárdák s egyéb fegyverek, amelyekből még jobban szerettem volna vagy egyet megszerezni . . . de hisz azt úgy sem lehetett volna a bekövetkezett béke idején megőriznem . . .

Midőn a nagy hőség már enyhülni kezdett, tovább indultunk Adámfölde és Ternyének, ahol ismét eltérve a régi országutról, a hegyeken át Fintára jöttünk.

Itt parancsnokom már határozottan és véglegesen ki nyilatkoztatá, hogy csapatait éjjeli menettel tovább nem fárasztja, mert az eddigi menet is nagyon elég volt; mire Löwinger vezérkari százados reá hárítván a felelőséget, maga igazolása végett minket duzzogva elhagyott.

---

*) Azóta elveszett.

XIX.

A 9-ik hadfest összpontosíttatása és második
összeütközés a muszkákkal.

Még alig adtuk át magunkat a nyugalomnak, fáradt csapataink félig sem pihenték ki magokat, midőn a főparancsnokságtól egy rendeletet kaptunk, hogy „igazolja magát” parancsnokom, miért hátrált meg, és miért épen Fintáig; és, hogy rögtön menjünk vissza Ternyéig. Összeszedvén csapatainkat, azonnal ismét átmentünk a hegyen, és Ternyénel egy fensziken táborba szállottunk.

Reggel — 20-án — bemenvén a Bornemisza Kálmán (azóta elhalt barátom) ottani közbirtokos lakába, leültem az íróasztalhoz, és elkészítém a részletes-, amennyire képes voltam, hű és kimerítő jelentést a Zabava melletti kis ütközetről, és annak okairól, miért hagytuk oda a tért, miért hátráltunk nem az országuton, de Gerát-, Ternye- és Fintának, és miért egészen Fintáig. Jelentésemmel általában parancsnokom is meg volt elégedve; s így azt el is küldé az akkor Kapi-Váralján levő hadtestparancsnoksághoz.

Déltájban ismét egy Hoszowski nevű lengyel dzsidászszados jelentkezett nálunk mint ami dandárunkhoz beosztott vezérkari tiszt, aki bizalmasan megmondá, hogy jelentésünknek reánk nézve meg volt kívánt hatása; Löwinger szadosnak pedig kardját vették el.

Ebéd után a tőlünk balra Gergelylakánál táborozó Idzikowski őrnagyhoz lovagoltunk át. Testes öreg ur volt, modorára nézve valódi lengyel. Bocsánat, miután megírtam ezen észrevételt, jutott csak eszembe, hogy e két szó eléggé jellemző lett volna azok előtt, kik akkori lengyel segédcsapatainkat és különösen tiszteiket ösmerték; de most már

egy kis magyarázatot igényel. Ez alatt értem, hogy becsületes, jó szívű, természetes, kissé lármás beszédűek, elbizkodottak voltak; és minket, mint valamely elpuhult nemzetet lenéztek, akiket ők jöttek megmenteni; de ezért meg is kívánták tőlünk a „respectust” mindenképen, s az elsőséget mindenben. Ezen gondolkozás meglátszott rajta is. Azonban annyival tartozom az igazságnak, hogy megjegyezzem, miszerint egyrésről köztők is voltak finomabb nevelésű, simább és szerényebb viseletű egyének: másrésről, hogy azért velök el lehetett élnünk a legjobb barátságban.

Idzikowskit dandárjával együtt táborban találtuk. Csapatái közt voltak dárdás új zászlóaljok: főerejét a lengyel csapatok képezték. Ezekről megtudtuk, hogy ők is csatáztak a muszkákkal Héthársnál*); és épen midőn legjobb beszélgetésben voltunk velök, ismét muszka-támadásnak jött híre, mire természetesen nyakra-főre lovagoltunk vissza saját táborunkhoz. Hoszowski elmaradt lovát vasaltatni. Erősen ügetve, részint görgedező kövekkel tele hintett hegyi utakon, részint utat sem keresve jöttünk vissza csapatainkhoz, amelyek az alatt már meg is indultak ismét Finta felé; egy huszárcsapatkával pedig már néhány száz lépéssel előbb találkoztunk, amelyet parancsnokom helyettese a mi védelmünkre indított előnkbe.

Későbbben Hoszowski százados is csatlakozott velünk, s azt állítá, hogy őt már üldözték is a kozákok.

Az éjen át Finta alatt tanyáztunk; 21-én reggel már csakugyan bevonultunk a kapi-váraljai sáncz megetti táborba.

Itt eleinte csak hátul tanyáztunk, de alig pihentünk meg, előre kellett mennünk a sánczokat elfoglalni. E sánczok A.-Sebes és Kapi-Váralja közt a völgyön és országúton keresztül voltak építve; és mindössze egy az országúttól balra, azaz éjszaknak 4 ágyura épített várdából — redoute — és ettől balra és jobbra a hegy tövéig nyúló vadász-árokból — Jäger-Schanze — állottak. Ezen egész vonalat tehát tüzéségünk és gyalogságunkkal könnyen megraktuk. Vonalunk balszárnya megett saját huszáraink,

*) A „Feldzug in Ungarn u. Siebenbürgen” ezen ellentállásról igen dicséretőleg nyilatkozik a 176. lapon.

jobb szárnyunk megett a lengyel-dzsidások egy osztálya volt elhelyezve: a hadtest többi csapatai táborban a hátunk megett.

Itt láttam először egyik új hadtest-parancsnokunkat, Vysocki József tábornokot. Megszemlélvén elhelyezkedésünket, parancsnokomat beszélgetés közben megköveté, hogy tegnapelőtti visszavonulásaért feleletre vonta, és magát a felelettel teljesen kielégítettnek nyilvánítá.

Nemsokára kozákok mutatkoztak a tőlünk jobbra eső dombokon; mire azon rendelettel küldtettem a jobb szárnyunk megett álló lengyel lovassághoz, hogy egy fél századot küldjenek ellenök. »Pirsi pul svadron kantarovac!« kiált mindjárt parancsnokuk; s a fél század felszaladván a dombra, a kozákok vad futással menekültek.

Rendkívül setét éj borult reánk, s ekkor kaptuk a parancsot, hogy csendesesen vonuljunk el a sánczból Sóvárnak Lemesre. Már hajnalodott, midőn Sz.-Péterre értünk, ahol rövid pihenést tartván, Somoson át Lemest elértük — 22-én reggel — fáradtan, álmatlanul. Az itt folyó Tárca hidja el volt bontva, és kis seregünk a patak megett, vagy is annak jobb partjánál táborozott. A mi csapataink az országut mellett jobbra.

Nagyon jól esett volna itt már két álmatlan éjet egy kis nappali alvással kipótolnom; de ebben nemcsak dandársegédi rendes foglalkozásaim akadályoztattak, hanem egy új esemény is. Nevezetesen Lázár Vilmos őrnagy dandárparancsnokom itt hadosztály-parancsnokká lett, s így a hozzá beosztott új csapatokat kellett a táborban összeszednem, s az eddigiekhez elhelyeznem.

Ekkor kaptuk hadosztályunkhoz a 13-ik honvéd-zászlóaljat Keresztes Lajos, a 89-et Szuper és a 16-nak két osztályát Rohrman Károly őrnagy alatt; tüzérségben pedig az eddig velünk volt 3 fontosok helyett egy $\frac{1}{2}$ üteg 12 fontos Kozma főhadnagy, az ugynevezett selmeczi $\frac{1}{2}$ üteget (e közt volt két 6 fontos és két 4 fontos ágyú, ilyen talán több sem volt e kettőnél az országban) Strobl főhadnagy, és $\frac{1}{2}$ üteg röppentyűt Lukászi főhadnagy vezénylete alatt. Lovasságunk maradt az eddigi.

Alig készültem el hadosztályunk összeállítatásával, midőn Somos felől a dombtetőn kozák-csapatot pillantottunk meg. Azonnal egy század Bocskai-huszárt ment ellenök. Közeledésükre a kozákok ismét hátat fordítottak, de mi történt Somoson tul, azt mi nem láthattuk. Vysocki tábornok a hídfele ült, és onnan küldözgeté — igaz osztrák modorban — a csapatokat mintegy cseppenként, aszerént, amint az előbb küldött csapatok már megverettek. Első huszárszázadunk után — sejtven, hogy annak tul a dombon nagyobb ellenséges erővel kell találkoznia — még egy század Bocskai-huszárt küldé két löveg röppentyüvel. Ezek is egyenesen átmentek Somoson, s a domb tuloldalán a sárga lovas Olga-huszárezreddel csaptak össze, és természetesen visszaverettek. Lukászi főhadnagy is csatlakozott a rohamhoz, egy Olga-huszárt levágott, ruháját lovát elhozta, de parancsnokom nem nagyon dicsérte meg e „bravour“-ért, mondván, hogy az ő helye röppentyüinél van.

Ezalatt Vysocki tábornok volt 3 fontos ütegünket és egy osztály vadászt indita előre; többi csapatainak pedig parancsot ada Kassa felé elindulni. Menetrendünk (ordre de bataille) szerint a Lázár hadosztálynak egy általam ösmertlen hadosztály után, a lengyel legio előtt kellett mennie. Vártam tehát hadosztályunk balszárnyán mindaddig, mig a lengyelek jöttek. Ekkor jelt adék az indulásra, a legelső lengyel csapatnál megpillantván egy koros tisztet, megszólítám, hogy állitsa meg csapatját és bocsásson minket maga elébe. „Verr zind Zi?“ kérdezé lengyel kiejtésével németül, „Division Lázár“ felelém; mire kivevén a napiparancsot, vagy menetrendet zsebéből és látván, hogy igazam van „Batalioooooon stoj!“ vezénylet, oly hosszan nyujtva az „o“-t, hogy azt kellett hinnem, legalább is két ezerből áll zászlóalja, pedig biz az alig ért fel akármely zászlóaljunk egy-egy osztályával.

Elindultunk tehát hátrafelé — pedig részemről is jobban szerettem volna a patakon tulra küldetni — és alig értünk az ide igen közel eső Bökibe, már megállítanak minket, de se arczot nem fordítánk, se csatarendbe nem állánk, csak ugy hallgattuk röppentyüinket és 3 fontosainkat, amint a muszka 12 fontosokkal feleselgettek.

Ezalatt az ellenség elébe küldött vadászosztályunk minden segéd- és tartalékcsoport nélkül egészen csatárlánczba oszolván fel, — miután huszáraink is visszaverettek — szinte védtelenül voltak az ellenséges lovasságnak áldozatul oda lökve, akként, hogy minden csapataink megveretvén: a Bocskai huszárok 2, a vadászok 3, összesen 5 tisztet vesztek.*)

Végre midőn már jól bealkonyodott, tovább indulánk. Amint a kassai hegyen kezdtünk felfelé menni, az álom is kezdett rám nehezegni. Midőn már a gerinczhez közeledtünk, parancsnokom és kis nyargoncunk Szomjas Károly is álmos volt. Parancsnokom biztatta, hogy feküdjék belé egy töltény-szekérbe és midőn nem akart, azzal vette rá, hogy maga is befeküdt, s így a mi hadosztály-törzsünktől egyedül maradtam lóháton, pedig hej! de jól esett volna nekem is befeküdni egy olyan szekérbe! Ugy is mentem én az egész hegyen és Kassán a városon át, hogy hol jobbra, hol balra bólintottam és midőn néha majd leestem lovamról, szinte megörültem, hogy most már kimegy az álom a szememből, de alig mentem néhány lépést, ismét aludtam. Csak a hajnali hűvös szellő frissített fel.

Ekkor már Enyiczkéhez közeledtünk. Parancsnokom ismét lóra ült és ekkor tájban hagyott el minket lóháton Dembinski is, akiről azt hittem, hogy már ki tudja hol van; parancsnokom is előre lovagolt egy darabon vele, míg végre Enyiczke és Szinna közt az u. n. Grajczár erdőben tábort ütöttek.

Itt már mégis találtam egy kis időt arra, hogy magamat egy fa árnyékában kissé kinyugodjam; úgy is nagy volt a hőség. Különben itt a legénység főzött — a somosi eseményekről beszélgetett — volt aki egy ott levágott muszka Olga-huszárt öltöztetése bujva, egy elfogott muszka lovon mutogatta magát a táborban, akinek példáját azonnal egy másik is követte. Az egyiknek öltözete egészen kék volt, a másiké egészen fehér, sűrű, fekete-sárga zsinórzat-

*) Az 5 tisztet kívül itt a Lázár Vilmos aradi emlékiratai szerint 40—50 ember, — a „Feldzug in Ungarn u. Siebenbürgen“ szerint 100 emberünk esett el.

tal. Távolból nagyon jól festett, de közelről megnézve, posztó és zsinór nagyon durva volt.

Délután felkerekedvén, hátrálásunkat folytattuk. Legelőbb is Szinnán menvén át, a mily jól esett egy részről, hogy annyi hetek óta először láttunk magyar népet és hallottunk a néptől magyar szót: úgy más részről némileg arra emlékeztetett ez, hogy már tetemes tért engedtünk az ellenségnek; azonban még ekkor meg sem álmodtam volna, hogy ezen túl még sokkal többet — mit mondok? — majd az egész országot átengedjük egy komoly ütközet nélkül...!...

Este felé Tornynos- és Hidas-Németi közt táborba szálltunk.

XX.

Egyenes és folytonos háfrálás az ország közepéig.

Hidas-Németi táborban volt csapatainknak negyednap óta első nyugalmas éjszakájok, de ekkor meg egész éjen át áztak. Nyárelő 24-én reggelre kiderült és mi nagy hőségben mentünk Forróra.

Itt kimutattatván hadosztályunk helye a táborban, alig vártam, hogy csapatainkat elrendezzem, annyira szomjuhoztam, hogy szinte irigy szemmel kísértem minden egyes közhonvédet, aki előbb ihatott a közel levő kutnál, mint én; míg végre dolgomat elvégezvén, lovamról sem szálltam le, egyenesen a kuthoz lovagoltam, örülve, hogy valahára egy ital vízhez juthatok és — — már ekkor sarat húztak fel a vederrel.!. . . Leszálltam tehát lovamról, hogy legalább rajta könnyitsek és bemenvén a város szélső házába Lázár Kálmán gróf főhadnagyhoz (ha nem csalódom a 43-ik zászlóaljtól) borral öltem, amint lehetett, szomjamat.

Csapatainkban itt egy kis csorba támadt. Hadosztályparancsnokom azon felhívást vevén a főparancsnokságtól, hogy bizonyos küldetésre szemeljen ki egy megbízható századost egy osztály gyalogsággal, akihez még két ágyu is lesz adandó, feladatát majd utóbb tudja meg: parancsnokom előbb Szomjas József 35-ik zászlóalji századost gondolta kiküldeni, — sőt már meg is monda neki, hogy erre készen legyen — de utóbb megtudván, hogy annak feladata lesz Tokajt megszállani, azonnal sejté, hogy azt nem egy könnyen látjuk meg ismét és Szomjas Józsit sajnálván

elveszteni, Zöldy Antal*) 89-ik zászlóalji századost szemelék a két 4 fontos selmeczi ágyuval.

Sejtelve helyes volt, mert nem is láttuk többé e csapatkát. Ennek története nem tartozik elbeszélésemhez, mert azt saját tudomásom után nem írhatom; azonban képzelve, hogy némely olvasóm kíváncsi lehet rá, elbeszélem úgy, ahogy későbbben részint másoktól, részint magától Zöldy Antal barátomtól hallottam.

Feladata volt a Scseodajeff muszka hadtestét a IV-iket a tokaji átkelésben, a meddig lehet akadályoztatni. Emez Nyárelő 28-án ért oda. A mi kis csapatunk természetesen, nem Tokajt, de a Tiszát volt hivatva védeni, vagyis a muszka hadtestet az átkelésben akadályoztatni. Egy osztály gyalogság két ágyuval, egy orosz hadtestet!...**) Honvédeink vitézül állották az ágyuzást, parancsnokuk Zöldy Antal barátom a két ágyuval oly sűrűn lövetett, amint csak győzték a tüzekek és midőn az ágyuk megmelegedtek, hideg vízzel öntette, hogy folytathassa a tüzelést és így sikerült az ellenséget néhány órán át feltartóztatnia; de midőn végre egy kozák csapat a Tiszába ugratott, hogy azt átussza, kénytelen volt hátrálni, nehogy mindenestől muszka fogságba kerüljön. Az is nagyon természetes, hogy most már hozzánk nem huzódhatott vissza, de utóbb a dunai hadsereghez csatlakozván, az I. hadtestbe osztatott be, részt vett a debreczeni ütközetben és azon hadseregnél maradt egész végig.

Térjünk most vissza saját hadtestünkhöz.

Itt egy másik csorbát is szenvedett seregünk, amelyen a harczt jobban megszorítja, mintsem, amelyet az ellenség fegyvere üt. Az esőzésre hirtelen következett hőség, vagy a muszka táborban átlengő levegő hozta-e, de táborunkra ütött az epe-mirigykór, (cholera) amely még itt csak vadászainkat látogatta ugyan meg, de későbbben más csapatainkat is háborgatta.

*) Azóta elhalt s.-a.-ujhelyi ügyvéd barátomat.

**) A már többször idézett „Feldzug in Ungarn u Siebenbürgen“ a mi ottani erőnket 3—400, (181 lap) a IV. muszka hadtestét pedig (a 186. lapon) 48500 emberre teszi 176 ágyuval.

Forrótól más nap — 25-én — Szikszónak Felső-Zsolczáig mentünk, ahol a mi csapatunk az előőrsi szolgálatot látta el. Többi hadaink Miskolcznál táboroztak.

Ismét esőzés állván be, hadosztály-parancsnokom saját csapatait Zsolczán a faluban helyezé el, az előőrseket, úgy a szikszói, mint gesztelyi utnál én állítám ki és a napiparancsban azon nem kellemetlen ujsággal lepöttünk meg, hogy itt nyugnapunk lesz.

Más nap délelőtt parancsnokom beküldvén engem a napiparancsért, vagy esetleg valamely utasításokért, belovagoltam Miskolczra. Utközben láttam, hogy főparancsnokságunk nem merte az általunk fedezett hadtestet beszállásoltatni, de az ott tanyázott az esőben a Sajó jobb partján. Hadtest-parancsnokunk Dessewffy Arisztid tábornok nagyon szívesen fogadott és azt mondá, hogy parancsnokom engem felterjesztett századosi kinevezésre, de ehhez szükséges kimutatni, hogy már a sorban „tour“-ban következem; kérdé tehát, hol a zászlóaljám, mit tudok rangtársaimról és több ilyeneket; melyre én azt felelém, hogy zászlóaljám — az 50-ik — Erdélyben van és mióta még a télen — tehát mintegy öt hónapja oda küldetett — rangtársaimnak hírét sem hallottam. Azzal bocsájtott el tehát magától, hogy igen szívesen felterjeszt előléptetés végett, csak szerezzek arról adatot, hogy az előttem volt főhadnagy a zászlóaljnál már előlépett. Illően megköszöntem jó indulatát, de — gondoltam magamban — ha csak akkor leszek századossá, ha én járok utána, úgy akár örökös főhadnagy is maradhatok.

Amint e nyájas, szelid tábornoktól kijöttem, az előszobában Tomka Károly barátom szólított meg, aki ekkor a tábornoknál tett nyargonc szolgálatot és négy szem közt bizalmasan azon ujsággal örvendeztetett meg, hogy más nap reggel előre megyünk, támadólag lépünk fel és a mi hadosztályunk lesz az arcvéd, vagyis előcsapat (avantgarde). Némi valószínűséggel birt előttem e dolog, mert a muszkák minket Somos óta annyira nem háborgattak, hogy szinte híroket sem hallottuk és mert természetesnek tartottam, hogy védelmi háboruban minden hadseregnek

feladata, hogy az ország belseje felé nyomuló ellenséget addig tartóztassa, a meddig csak lehet a nélkül, hogy magát eldöntő ütközet általi megveretésnek tenné ki; minden nap és minden mértföldnyi tér kiszámíthatatlan nyereség vagy — ha feladjuk — veszteséget vonhat maga után.

Reményem azonban meghiúsult. Ránk virradván 27-ke, megindultunk, nem arcz-, de hátvédként, tehát tovább hátráltunk, ez nap Harsányig.

Itt egyik zászlóaljunknak, állítólag betegségből felüdült egy századosa jelenté magát, akit a zabavai csetepaté óta nem láttunk. Hadosztály-parancsnokom szinte nyers kerekdedséggel kimondván neki, hogy: „mivel akkor nem látta helyén, midőn a puská szolt, helye most már be van töltve, nincs rá többé szüksége,* — ismét nem láttuk többé. Legyen szabad nevét elhallgatnom, mert ő ekkor Komáromba menván, és ott magát — tudomásom szerint — jól viselvé: igazolta.*)

28-án Mező-Kövesdnél, 29-én Kápolnánál szálltunk táborba. Itt a téli kápolnai ütközet okozta romok igen keletlen hatással voltak rám, bizonyosan, mert nem diadalra emlékeztettek.

Másnap — 30-án — letértünk a pesti országutról, és szinte szakadatlan esőben, nagy sárban Árokszállásra mentünk.**)

Itt ismét nyugnapot tartottuk, ami az átázott és sáros uton kifáradt emberek és lovakra nézve egyaránt kívánatos volt. Az ellenségnek ismét semmi hire.

Nyárhó 2-án Jász-Berénybe mentünk. Itt már látván parancsnokom, hogy nem Pest felé huzódunk, s így Pestet fel is adjuk, családját Pestről kihozatta, amely is ezentul, miután sehol biztos helyet nem találhatott, részint táborunkkal, részint előtte járt.

Jász-Berényből 3-án a Tápióság felé indultunk el, és hadtestünk Tápió-Szelénél és T.-Györgyénél szállt táborba.

T.-Györgyén alkalmam volt a kormányzó egyik test-

*) Most m. kir. nyug. honvédőrnagy.

**) E részben hibás a „Feldzug in Ungarn u. Siebenbürgen“ állítása, amely szerint (180. l.) Kápolnáról Gyöngyösre és innen Hatvanba mentünk volna.

vérét Rutkainé Luizát (akit valaha S.-a.-Ujhelyben laktukban „Viki“-nek hittak) tisztelhetni. Mióta volt itt, mikor és merre szándékozott, kik környezték — nem tudom: nekem a táborban volt dolgom.

Másnap 4-én Czezléd mellett ütöttünk tábort, ahol a Perczel Mór tábornok parancsnoksága alatt az általa alakított új csapatokkal egyesültünk. Ezek képezték a X. hadtestet Gál László ezredes parancsnoksága alatt.

Az ellenség mindeddig nem üldözött, és itt folytonos egyenes hátrálásunkban egy kis szünet állott be.

XXI.

Ha a muszka nem támad, mi támadjuk meg,
de nincs köszönet benne.

Az ellenség hátrálásunkban Lemestől egész eddig nem háborgatott. Zavartalanul folytattuk hátrálásunkat; és most nem egyenes vonalban délnek többé, de a vidéken ide s tova, látszólag céltalanul mozogtunk. Czegléd, Abony, Szolnok, Uj-Szász, N.-Körös, Törtel és Tápió-Szele volt felváltva, némelyik kétszer is tanyánk, mint a télen Madaras — Kenderes, Kenderes—Madaras stb. Annyi év múlva már lehetetlen visszaemlékezni, hol, mely nap, és hányszor fordultunk meg; de ez nem is lényeges. Az ez alatt történeteket — ha nem is a legpontosabb rendben — röviden elbeszélem.

Czegléden hadosztályparancsnokom bemutatván magát ezidő szerinti főparancsnokunknál, Perczel Mór tábornoknál, ennek jellemzéséül beszélt nekem utóbb, hogy tábornokunk a többi közt azt mondá magáról, hogy ő már több ágyut vett el az ellenségtől, mint ahányat a többi magyar tábornok összesen látott.

Szolnokon egy kis kápolna melletti fensikon egész hadseregünk felett szemlét tartott Perczel Mór tábornok, amely alkalommal különösen feltűnt nekem ismét a lengyel legió vezényleténél azon furcsa és látszólag feltűnésre számított szokás, amely a gyors mozgásnak éppen ellenkezőjét eredményezte. Három osztály dzsidás-lovasság élén állott annak parancsnoka Thorzniczki alezredes. Midőn „indulj!”-t akart vezényelni, nagy lassan kiáltá „Columna stupaj!” (olv. „Kolumna sztempaj!”) A csapat nem mozdul, de a három osztályparancsnok átvevén a vezényszót, egyszerre ismétli;

a csapat ekkor sem indul, de a 6. századparancsnok kiáltja ugyanazon vezényszót, a csapat még sem mozdul; de ekkor a 24-ik szakaszparancsnok mintegy kardalban éneklő „Kolyumna sztempaaaaaj!” és csak ekkor indult meg a csapat.

Némileg hasonló volt ehhez az is, hogy ámbár a mi csapatainknál, úgy a tűzérségnél mint gyalogságnál, a fejlődés ezen egyszerű vezényszóra „jobbra fejlődj” vagy „balra fejlődj!” már meg is történt; a lengyel gyalogságnál ezt így vezényelték: „Formuj se na pravo (vagy na levo) directia na levo (illetőleg na pravo) marche!” a tűzérségnél pedig: „formuj batterie na levo, directia na pravo (vagy megfordítva) marche!”

A forrói táborban vadászainkat zaklatott epemirigy időnkint más csapatainkat is meg-meglátogatta, és épen oly csudálatosan mint ott, az ugyanazon csapattól 18 lépésnyire táborozó másik zászlóaljat már megkimélte. Szolnokon azonban majd igen nevezetes áldozatot vett rajtunk, hadosztályparancsnokunk esett belé, de vagy Kramolin Hugó törzsorvosunk ügyessége, vagy az ő saját erős természete és ifju kora (34-ik évében volt), vagy a Szomjas József barátom szülői házában élvezett kényelem és neje ápolása, vagy mindez okok közrehatása megtartották.

Midőn e közben N.-Kőrösön, a népdalban is híressé lett n.-kőrösi szép temető mellett táboroztunk, jött ki Lázár Vilmos hadosztályparancsnokunk kineveztetése alezrederessé, a hozzá őszintén ragaszkodó tisztjei és legénységének öröme.

Ugyanez idő tájban lettem én is százados „julius hó 16-ától számított rang s illetményen.”

Ezen a Tápióságon látszólag céltalan ide s tova mozgásunk, amely alatt a főparancsnokságot Mészáros Lázár és Dembinski Henrik altábornagyok vették által, nyárhó 21-én Tápió-Szelén szomorú véget ért. 20-án összes lovaságunk (a mi hadosztályunkéit kivéve) és lovas ütegeink a t.-szelei táborból elindult, minket a táborban heverni hagyván. Azt hittük, hogy csak nyomozódni megyen, s az ellenség hollétéről tudomást szerezni. És másnap 21-én este mint vert had tért vissza. } Elbeszélések és a 22-ki napi-

parancs nyomán a történeteket körülbelül a következőkbe foglalhatom:

Lovasságunk szinte összes tábornokainktól vezetve (talán csakis Vysocki maradt velünk Szelén) N.-Kátának elindult a pest-szolnoki vasut felé. Tura és Hévíz közt találta az orosz előőrseket, s azonnal meg is támadta. A támadást ismét régi ösmerősünk, a sárga lovas Olga-huszárezred fogadta, amelyet huszáraink keresztül is törtek, hátulról is megrohantak, de az — daczára annak, hogy 8 tisztet és 32 embert vesztett — bámulatos elszántsággal védte a csatatér, mindaddig, míg a nagyobb erő megérkezett, amely azután mintegy 3000-re menő kis csapatunkat teljesen megverte.

A mindenkor hős Dessewffy Arisztid tábornok itt is kitüntette vitézségét, mindannyiszor saját kíséretével is bevágott a rohamoknál, és egy alkalommal az ellenségtől körülvelt törzskürtösét (Stabs-Trompeterét) saját élte kockáztatásával vágta ki. A 22-iki nevezetes napiparancsban kitűnő viseletökért némely egyesek és csapatok megvoltak dicsérve; mások ellenben — különösen a Károlyi-huszárok és a lengyel üteg — idő előtti futásukért megróva.

Most már méltán kérjük, — kérdeztük akkor is — mi célja volt e szerencsétlen vállalatnak?! Ha csupán saját tiszai hadseregünket tekintjük, azaz nem vesszük figyelembe a dunai hadsereggel való közreműködést, úgy azon körülményből, miszerint vezéreink hadseregünk zömét T.-Szelénél hagyták heverni, és csupán a lovas-hadosztálylyal ke-resték fel az ellenséget, bátran következtethetjük, hogy komoly ütközetre nem gondoltak, és a cél legfellebbebb az lehetett, hogy az ellenség hollétéről szerezzenek tudomást. De ez esetben, igénytelen nézetem szerint, nem volt szabad a magokkal vitt csapatot megveretésnek kitenni, annyira, hogy annak következtében bátorságából, önbizalmából veszítsen, és hogy másnap már folytonos hátrálásunkat dél felé ismét megkezdjük. Pedig mind a kettő megtörtént. Vagy, ha csak az volt a cél, hogy a hatalmas ellenséget színlett támadásokkal előnyomulásában késleltessük: akkor miért nem tettük ezt Lemestől Pestmegyéig sehoh? de két nyug-

nap kivételével hátráltunk mintha kergettek volna, holott az ellenségnek színét sem láttuk.

De ha a dunai hadsereggel való közreműködést is figyelembe vesszük, — pedig vennünk kell — akkor még kevésbé mondhatunk e tényről kedvező ítéletet. Görgei Artur a dunai hadsereggel 16. és 17-én Vácznál küzdött az orosz haddal. Mi már akkor is ugyanazon vidéken voltunk, és alig hiszem, hogy fővezéreink ne birtak volna arról tudomással. Pedig nagyon-nagyon valószínű, hogy ha mi egész erőnkkel ugyanakkor támadunk: Aszód és Vác közt kezdet nyújtunk egymásnak, és az orosz hadsereg vonul úgy vissza Eperjesig nyakra-főre, mint azelőtt mi jöttünk onnan Tápió-Szeléig.

Utólagosan hallottam már a hadjárat után, s így ezért semmi kezességet nem vállalhatok, miszerint Perczel Mór tábornok sürgette is Dembinski altábornagyot, hogy támogassa egész erővel a dunai hadsereg ütközetét, mondván, hogy ha egy ellensége van Görgeinek, úgy ő az; de itt nem a Görgei, hanem a haza szent ügyéről van szó. Dembinski azonban állítólag egészen szárazon azt felelte rá: „ich thue das nicht“ (én nem teszem). Ismétlem, hogy nem saját tudomásomból meritem ez adomát, sőt hajlandó vagyok azt valótlannak tartani; de ha igaz — úgy Dembinskit már ezen egyért *l e g a l á b b i s* oly joggal lehetne árulónak mondani, mint Görgeit mondják Buda ostromáért!

Ha pedig vagy semmi tudomással nem birtak vezéreink a váci ütközetről, vagy későn tudták azt meg: akkor ugyan mit akartak az egész mozdulattal? Vagy azt lehetne talán mondani, hogy sejtették, de nem tudták bizonyosan a dunai hadsereg mozdulatait, a váci ütközet napját, kimenetelét; tehát azért mentek, hogy ha a dunai hadsereg még ott volna, ott küzdene valahol, azt támogatásák, annak az egyesülésre alkalmat nyujtsanak; de miután az egész napi csatázás alatt annak semmi neszét nem vették, — látták, hogy az már elvonult másfelé — tehát magok is visszavonultak.

Ezen feltevés némi valószínűséggel látszik birni, sőt birna is, ha egész erejüket, minket is magokkal vittek volna, hogy azon esetre, ha a tulsó oldalon csakugyan ott

lett volna a dunai hadsereg, egész erővel lépjenek fel a muszka hátában; nem pedig úgy, hogy csupán a lovas hadosztályal kalandra menvén, fő erejüket 5—6 mértföldnyire hagyják a hátuk megett! — — — Egyszóval az egésznek nem volt értelme, s az elesettek oktalán áldozatul estek.

Következménye pedig az lett, hogy most már egyeseken 22-én Czégléd vagy Abony, 23-án N.-Kőrös, 24-én Kecskemét, 25-én Félegyháza és 26-án Kis-Teleken át 27-én Szegedhez hátráltunk, a nevezett állomásokról mindennap reggeli 3 órakor indulván meg.

Utolsó menetünk Kis-Telek és Szeged közt épen az alföldi homokos vidéken és igen forró napon volt. Nem vagyok elkényeztetve se a hideg, se a melegre nézve és különösen a hőség szinte soha sincs terhemre; de már itt megsokaltam. Megkísértettem előre ügetni, hogy majd talán sebesebben menet a levegőbe ütközés egy kis szelet támaszt és ez majd hűsít; igaz! de másrésről a sebesebb lovaglás ismét annyival inkább melegített. Elhaladván így egy jó darabon — ahol egy tárgyat nem találtak szemeim, amely valami kis árnyékot adna — leszálltam lovamról és árnyékába feküdtem (mind a két lovam úgy volt szokva, hogy ha elbocsájtottam, mellettem maradt vagy velem jött), de már a homok oly forróra volt a naptól átmelegítve, hogy szinte süttött. Lemondván tehát minden ily kísérletről, elhatároztam a hőséget egyszerűen, zugolódás nélkül tűrni.

Ezen menet alatt azonban találtunk egy fiatal nyirjes cserjét; amint ezt elértük, a törzs-kürtös pihenőt fujt, csapataink azonnal megállottak és minden ember sietett a bokor árnyába heveredni. Pár pillanat múlva ezer, meg ezer alvó ember közt egyedül járkáltam ébren ide s tova...

XXII.

A vég kezdete: a szőregi ütközet.

Nyárhó 24-én érkeztünk Szegedhez... Találtunk itt nagyszerű sáncokat, számos csapatokat, de amelyeken meglátszott, hogy még nálunk is ujonczabbak. A mi hadosztályunk a város éjszaki végénél ütött tábornok, ahol egyik szélső kis házban volt a Dembinski és Mészáros Lázár főhadiszállása. Amint csapatainkat elhelyeztük, rögtön a főhadiszálláshoz lovagolánk, amely előtt fel s alá sétálva találtuk Mészáros Lázár altábornagyot. Hadosztályparancsnokom leugorván lováról; bemutatja magát neki, mire az öreg ur ösmert lassu és csendes modorában körülbelől ezeket mondá: „Hát csak menjen be kedves öcsém az öreghez (Dembinskit értvén) tudja, mi azt oly testvériesen visszük; ezelőtt én voltam a parancsnok: ő az „adlatus“-om; most pedig ő a parancsnok: én vagyok az „adlatus“-a“. Lázár Vilmos erre bement a kis házba, én kint maradtam. Mészáros Lázár az „adlatus“ pedig azzal tölté idejét, hogy egy huszár altiszt lovának s az enyémnek „Adjustirung“-ját (ezalatt a nyereg és kantár minden felszerelésével együtt, s egyszersmind a nyergelés és kantározás módja értendő) vizsgálgatta és bírálgatta.

Én pedig azt gondoltam magamban, hogy igen szép a testvéri egyetértés a két öreg közt, de nagy bizalmat a fővezérlet iránt még sem tudtam belőle meríteni...

Ha nem csalódom az első éjet táborunkban töltöttük. Másnap megtudván, hogy Répásy Mihály tábornok a városban cholerában meghalt, s az nap lesz temetése, hadosztály-

parancsnokom iránta viseltető tiszteleténél fogva, csapatai nagy részével a temetési szertartásban részt akart venni, de ebben a parancsnokság által megakadályoztatott, amely nem akarta engedni, hogy a táborból, ha rövid időre is eltávozzunk.

Itt azon hírt találtuk elterjedve, hogy az ellenséget itten döntő ütközetre várjuk be és ez csapatainkat felvillanyozta. Ugyanekkor a napiparancsban az jött ki, hogy esteli takarodóra hat ágyulövés ad jelt. A mi hadosztályunk pedig esetleg éppen ezen nap estén kapta a rendeletet táborhelyét itt hagyva, a sánczokat szállani meg; én tehát minden késedelem mellőztetése végett készen tartott lovamra pattanva, csapatainkat belovagoltam és mindegyiknél személyesen, szóval mondtam meg, hogy sorakozzanak, előre megyünk a sánczokba. Legelőbb jobb szárnyunkon tanyázó vadászainknál jelenvén meg, amint e rendelkezést tudtukra adtam és a takarodó jeléül elsütött 6 ágyu szó is történetesen éppen akkor hangzott, roppant éljenzésben tört ki lelkesedésök, mert azt hitték, hogy ott már kezdődik a harcz, amelyben azonnal részt veszünk.

Elhelyezkedvén a sánczokban, jól aludtam, mint nyári meleg éjszakán a szabad ég alatt mindenkor, midőn hajnalban Korda Endre 35-ik zászlóalji főhadnagy barátom felkölt, hogy „kész a paprikás hal.” Már néhány nappal előbb meghitta hadosztályunk összes tiszteit azon esetre — ha Szegedre jövünk — paprikás halra, mert ő ide való volt. — Midőn az embert álmából felköltik hajnalban, nem szokott nagyon jó étvágya lenni; sőt megis ijedtem, ugyyszólván, amint a roppant üsthöz állitanak, óriási nagy kanalat adnak kezembe és megkínálnak a paprikától oly veres étellel, amelyről azt hittem, hogy lehetetlen vele meg nem fulni. Korda Endre barátom biztatására azonban csak megízleltem és nagyon jónak találtam. Ezután többi tisztársaim is belefogtak, jól is laktunk és még az altiszteknek is jutott belőle.

Kiküldött czirkáló lovascsapataink — bár meddig barangoltak is éjszak felé, hírét sem hozták az ellenségnek és még is 31-én parancsot kaptunk utnak indulni. A vá-

roson, a Tiszán, Uj-Szegeden át a rácok*) elleni hadjárat alkalmával elpusztult Szőreghez menénk, s itt szállánk táborba.

Hadseregünk egy része Guyon tábornok alatt tovább ment, mint utóbb megtudtuk, Török-Kanizsára.

Hátrálásunk oka — különösen, hogy a szegedi sánczokat ott hagytuk — nagyon csudálatos volt előttünk. Akkor azon magyarázatot hallottuk, hogy Jellacsics jön a Bácska felől; pedig nagyobb volt a baj, mert az egyesült osztrák-orosz főhadsereg jött.

Uj-Szegeden csak igen kis őrség maradt és a hídőt, vagyis a rácok ellen épített sánczokat épen hagyták, hogy ellenünk használhassák.

Már másnap — nyárutó 1-én — estek a Tiszánál egyes ágyulövések, 2-án még több, 3-án reggel még sűrűbb lett az ágyzás. Ekkor azon napiparancsot kaptuk, hogy délutáni 3 órakor minden hadtest-, hadosztály-, dandár- és ütegpáncsnok és a vezérkari tisztek lóháton gyűljenek össze a főparancsnok sátoránál kémszemlére; s így vagy negyvenen összeszedődvén, elindultunk.

Alig hagytuk el Szőreget, parancsnokom rendeletéből visszalovagoltam a táborba a hadosztályunkbeli tüzérpáncsnokért — ha jól emlékezem — Preisz századosért. Amint ismét csatlakoztam a kísérethez, Lázár Kálmán gróf főhadnagy vagy százados, Dembinski altábornagy egyik nyargoncza lovagolt előttem egy izmos szürkén. Ennek hátulját lovam az orrával megérintvén, az kirug és egyik lábával egész erővel találja jobb lábom élet. Meglátszott ugyan lovagló nadrágom bőrrel bevont részén a patkószeg nyoma; de azért nem képzeltem, hogy azon és a csizmaszáron át valamely sértést ejthetett és csudáltam, hogy okozhat egy rugás oly fájdalmat, amely miatt időnkint lábszáromat kezem egész erejével nyomogattam.

Később — amint egy kis szünet állott be — megnéztem és megmutattam egy zászlóaljorvosnak. A patkó-

*) Bocsnát e névért, de én nem találok benne semmi sértőt. Más részről, ha mi nem kívánjuk, hogy minket más nemzetek „magyar“-oknak hívjanak, ha a németek nem kívánják, hogy őket „dajcs“-oknak nevezzük; miért kellene a rácokat szerbeknek hívunk?... a kettő közt különbség is van, mert a rácok Magyarország lakói és polgárai; a szerbek nem.

szeg nyoma tisztán ott volt lábom élén és én a csontot gondoltam látni. Az orvos csak száraz tépést adott rá, mondván, hogy itt egyebet nem tehet, de azt rendes gyógyítás alá kellene venni.

Ezalatt megláttak minket Szegedről és ágyulövésekkel üdvözöltek. Többnyire gránátokat repítének közénk, oly pontos célzással, hogy valóban csudálom, hogy sértetlenek maradtunk. „Meine Herrn! mond lengyeles kiejtésével Dembinski — mir scheint, wir werden diese Position noch heute behaupten müssen!“ (Uraim! nekem úgy látszik, hogy ezen állásunkat még ma meg kell védenünk.) Én ezt akkor úgy értettem, hogy kénytelenek leszünk még ma csatát vívni, mert az ellenség megtámad. Azonban érthette úgy is, hogy még ma nem szabad ezen állásunkat feladnunk. Erre az ágyuk előhozatalát rendelé. Elővezettem tehát én is a mieinket. Ekkor volt egy 6 fontos lovas egész, egy 12 fontos fél ütegünk és egy fél üteg röppentyünk. Ezalatt mind sűrűbben szólt az ágyu, jöttek a jelentések Dembinskihez, hogy Uj-Szegeden a mieink már nem tarthatják magokat, s ekkor Dembinski röppentyűnket és 12 fontos ágyuinkat küldé előre és rendeletet adott hadosztályparancsnokomnak, hogy küldjön egy zászlóalj gyalogságot is ottan küzdő csapataink segélyére. Ment a 13-ik zászlóalj.

Többi ágyuinkat a Maros bal partjától kezdve helyezők el, egy vízáradás ellen emelt egyszerű töltésnél Szőreg és Uj-Szeged közt, minden ágyu szája előtt egy lövést vágatván a töltésbe.

Dembinski most az összes gyalogság előhozatalát rendelé. Visszalovagoltam tehát ismét a táborba csapatainkért. Ezalatt előre lovagolt tiszteinkre mind sűrűbben hull a gránát. Egy épen hadosztályparancsnokunk oldalánál robbant szét, amint azután társaim beszélék, úgy hogy a füst miatt se magát, se lovát nem látván; azt hívék már halva látják meg a földön, mire a füst eloszlik, annál nagyobb volt örömük, hogy teljesen sértetlenül látták meg. Valkó Soma 13. zászlóalji százados — ekkor nyargoncunk — egy gránátot felakarván venni a földről, az öreg Dembinski lovaglő ostorával hátára ütött, rá kiáltván: „ne bántsa, az Istenért, az még elpattanhat!“ Végre elkergette

magától az összes tiszteket hátrább. „Gehens meine Herrn, hier ist Gefahr“ (menjenek uraim, itt veszélyes lenni) — mondván — és csak alig türte meg maga mellett Katona Dénes őrnagyot, saját segédjét. Midőn azonban zászlóaljainkkal megérkeztem, már ő is az említett töltésen volt a Maros partjánál álló szélső 6 fontos ágyuinknál.

Röppentyűinknek és 12 fontosainknak egy keskeny magos töltésen kellett Szeged felé menniök. Ekkor tájban láttuk bal szárnyunk féle jönni vissza Szijjártó hadnagyot hat fontos fél ütegevel, amelylyel három nap óta mintegy 4 üteg többnyire 12 fontosok ellen*) védte a Tiszát, majd vagy talán minden fogatából is elesett egy két ló, egy ágyuja pedig egészen le volt szerelve, de hogy ott ne hagyja, köteléssel kötöztette a másikhoz és úgy vonszolá vissza.

Tizenkét fontosainkat és röppentyűinket ekkor a keskeny magos töltésen kereszt tűzbe vették, Lukászi főhadnagy a röppentyűkkel azonnal vissza is fordult és bolondnak mondá Kozma főhadnagyot, hogy hideg vérrel meg áll és löveti magát. Parancsnokom keményen megdorgálá Lukászit, hogy előre küldetvén, vissza jött, ami ennek zokon esvén, hadseregünktől eltűnt; mi legalább nem tudtuk hová lett. Engem pedig ugyanakkor előre küldének megnézni, miért nem megy előre Kozma a 12 fontosokkal, hogy vagy előre menjen, vagy vissza jöjjön. Midőn már közeledtem felé, megláttam, hogy egyik fogata megriadván az ágyugolyóktól, s leakarván a töltésről szaladni, az ágyut vagy tölténykocsit feldöntötték, s ez akadályozá az előnyomulást. Utóbb ezen segítettek, s a 12 fontosok előre mentek.

Amint onnan visszajöven, jelentésemet megtettem, ismét alig fujta ki magát lovam egy kissé, az altábornagy valamely ízenettel küldött egy a Maros tulsó partján előre küldött gyalogszázadhoz. Midőn a mi harczvonalunktól már jó előre lovagoltam, — kivált ahol kénytelen voltam egy ideig magán a töltésen lovagolni — ágyugolyókat és röp-

*) Akkor szemre mintegy 4 ütegre becsültük; Ramming szerint azonban (309—310. l.) ehelyütt működött; egy osztrák röppentyűüteg, egy osztrák 6 fontos, egy osztrák és két orosz 12 fontos; tehát összesen 34 löveg, ezek közt 22 db. 12 fontos.

pentyüket küldöztek felém Szegedről; a röppentyük nem igen közelítettek meg, de egy golyó valamivel magasabban mint a fejem vagy egy ölnyire előttem repült át, s ettől lovam is megrázkódott; egy másik pedig csak két-három arasznyira ment el lovam farka felett. Izenetemet átadván, ugyanazon uton visszalovagoltam. Eközben egy kis gyalogcsapatot láttunk Uj-Szeged felől visszavonulni egy hadnagy vezérlete alatt, aki ismételve fennhangon kiabálta: »ennyi maradt meg mindössze a 43-ik zászlóaljból!« Parancsnokom hozzá lovagolván, bár nem a mi hadosztályunkhoz tartozott, keményen megdorgálta és kardját elvétette.

Délutáni 5 óra tájban lehetett, mikor zászlóaljaink a táborból a sánczhoz értek, és ekkor oda lovagoltunk Dembinskihez, mert épen jelentést kapott, hogy az ellenség a hidat már elkészítette, és jön által a Tiszán: Lázár Vilmos alezredes kérte Dembinskit, hogy bocsássa őt rohamra. »Ach nein, es könnte schlecht ausfallen« felelé (ó nem! monda, rosszul üthetne ki.) Csapatainkat tehát elhelyeztük, jobb szárnyunkra a Maros partjához a Zrinyieket. Mikor a nap leszállt, ismét jelentés jött, hogy a 13-ik zászlóalj nem tarthatja magát és már ingadozik; »schickens ein Bataillon dem 13-ten zur Hilfe« (küldjön egy zászlóaljat a 13-iknak segítségére) mondá Dembinski parancsnokomnak, aki viszont hozzám fordulva rögtön mondá »Bataillon Rohrman soll vorgehen!« (a Rohrman zászlóalja menjen előre!) Odaugraték tehát a 16-ik zászlóaljhoz és mondám Rohrman Károly őrnagynak a rendeletet, zászlóalja rögtön indul a sánczon át egyenesen előre, az őrnagy pedig Dembinskihez jött egy pohár veres bort követelni ki pinczetokjából, amelyet felhajtván, zászlóalja elébe lovagolt; de alig telhetett el egy kis negyed óra, midőn már erős alkonyatkor azt mondja Dembinski Lázár Vilmosnak »also, nehmens noch ein Bataillon, und stürmens« (vegyen hát még egy zászlóaljat és rohanjon). Azonnal a Zrinyi-zászlóalj élére állván, nyomultunk előre, egy ideig minden különös esemény nélkül; de midőn a hídfő sáncaiba, amelyeket Dembinski az ellenség kényelmére épen hagyott — midőn, mondom, az e sánczokba elhelyezkedett ellenség lőtávolába értünk — elkezdődött reánk a tüzelés, amelynek ujonczcsapatainkra azon hatása

volt, hogy a bátrabb de kisebb rész előre nyomulván, a maradozó félénkebbek pedig csak igen vontatva követvén őket, de félelmökben — minden tilalom daczára, folytonosan sütögetvén fegyvereiket — amazok, ugyszólván, két tűz közzé jutottak.

Azonnal a tüzelés kezdetén tudtuk meg, hogy a 16-ik zászlóalj őrnagya egy kis czirkáló csapattal, vagy egy szakasszal még az előnyomulás kezdetén mondván, hogy kém-szemlére megyen, előre ment és eltűnt. Saját törzsünktől is elveszett Szabó János huszárhadnagy és Halasy Gyula gyalogos hadnagy nyargonczaink, utóbbi parancsnokom kitűnő távcsövével nyakában. Akkor nem tudhattuk elestek-e ezek, de tudtuk, hogy bátorságukat egy kis borital csigázta fel, sőt Rohrman őrnagyot némelyek az átszökéssel is gyanúsították; de későbben megtudtuk, hogy vigyázatlanul, idő előtt, s a többiektől elszakadva rohanván az ellenség közzé, ott őket elfogták. Rohrman Károly őrnagygyal későbben aradi fogságában találkoztam: ő az említett alkalommal fején és térgyén sebet is kapott, és nem a legszebb bánásmódban részesült, midőn már megadta magát.

Mi azalatt embereinket „előre előre” biztatván, parancsnokommal és a kis Szomjas Károly nyargoncunkkal folyton egyik zászlóaljunktól a másikhoz meg vissza lovagoltunk; amiért is nagyon jól tudtuk tiszteink viseletét ugyszólván perczről perczre. E kis fiu (Szomjas Károly) nagyon lelkesen viselte magát mellettünk, buzdította a honvédeket előre, és midőn az apró fegyvertűz igen élénk lett, s a golyók folytonosan fűtyöltek körülünk, „ez mind az én kedvemért van, — mondá — mert én még nem láttam ilyent.” Lassankint a 16-ik zászlóaljból kivált egy bátrabb csapat — körülbelül akik előbb a 20-ik zászlóaljhoz tartoztak — Sebes Pál százados, Koszta főhadnagy és a mult hónapi 1-től hadnagygyá lett Gyula testvéröcsém vezérlete alatt, s a többieket hátrahagyva nyomultak előre; csakhamar ezután a Zrinyi-zászlóalj őrnagya — talán rövidlátása folytán — a másik csapathoz tévedvén, Szomjas József százados a zászlóalj-segéd lovára ült, és a zászlót kezébe vevén: „Utánam aki magyar!” kiáltással buzdítá előre a zászlóalját, de egy golyótól találva, lehanyatlott a lóról.

Mi épen ekkor a 16-ik zászlóaljnál voltunk, és parancsnokom hírét vevén a Szomjas József elestének, azonnal takaródót veretett, Szomjas Károlyt pedig küldé, nézze meg bátyját, valjon él-e és mily sebet kapott; de a kis nyargoncz azt felelte, hogy ő nem megy, mert neki itt a helye, alezredesének oldala mellett. Nemsokára azonban parancsnokom ismét kedvencz csapata a Zrinyiek felé lovagolván, én előre indultam, attól tartván, hogy a 16-ik zászlóalj előbbre nyomult 1-ső százada — amelynél öcsém is volt — talán meg nem hallván a takarodó jelt, még most is előnyomulásban van. Eleinte a nagy zaj annyira zavart volt, hogy abból nem jöhettem tisztába, valjon van-e még valamely csapat a mieinkből elül, vagy már mind visszahúzódott; mentem tehát lassan, hallgatózva, figyelve előre. Meg kell azonban jegyeznem, hogy rövid idővel előbb, mintsem Dembinski minket rohamra küldött, lovam (a Tüzér) már nagyon kivén a szerfelett sok nyargalózástól fárasztva, öcsémhez lovagoltam, s ezen lovamat ott hagytam nála pihenni, és hogy szükség esetére használhassa; én viszont az ő lovára ültem, amely előbb az enyém volt, és amelyen egy igen kis angol nyereg volt; részint a sietség miatt, részint mert nem képzeltem hogy éjjel menjünk rohamra, át nem nyergeltettem. Most, amint kémlelődve előre mentem, a kipihent ló mind élénkebben mozgott alattam, és sehogy se volt kedve előre menni, de kényszerítettem. Tudtam, hogy jobbra tolunk, kissé előbbre tolva jobb szárnyunknál, a lengyel legiónak kell lennie, sőt hihetőleg ott valahol lehet a 13-ik zászlóalj is. De nekem már mindezeknél sokkal előbbre kellennem. Zaj előttem, zaj jobbra tőlem. Lovam folyton tánczolt a sarkantyutól, mert nem volt kedve előre menni. Többször hallám — kivált kissé jobbról, de még is előttem — nem tökéletes magyaros kiejtéssel „éljen-éljen;“ ez volt azon napi tábori hangunk. Hihettem tehát egyrésről, hogy ezt a mi lengyeleink hangoztatják; de másrésről gondolhattam azt is, hogy az éji roham alatt eltanulta ezt az ellenség a mieinktől. Ugy is volt. De én mégsem voltam meggyőződve, hogy öcsém is visszavonult már századával, még előbbre mentem. Néhány percz múlva, ismét nem egyenesen előttem, de kissé jobbról valaki megszólal: „Gyere magyar

ne félj semmit, ‘ a *gy* hangot *dzs*-nek ejtve. Most már nem kételkedtem, hogy hiába keresem a mieinket, vagy visszahuzódtak, vagy oda veszték, mert különben nagyobb zajnak kellene lenni, mintsem hogy ily egyes mondatot megérthessek; és tisztában voltam az iránt is, hogy az említett biztatás ellenségtől jön. Mindamellet még bizonyosabb akarván lenni, még egy két lépést tettem előbbre, midőn egyenesen szemben velem, elfojtott, szinte sugó hangon hallok e szót, „Halt!” Most már tudtam, hogy messze a hátam megett vannak már a mieink, s én egyedül állok az ellenséghez közel. Fordítám tehát lovamat lassan, azon szándékkal, hogy amily lassan mentem előre, ugy huzódjam — ha lehet — vissza is; de azon pillanatban, amint lovamat megfordítám, ugyanazon hang, most már nem elfojtva, de kibocsájtva, mondja „no!” és e jelszóra elkezdődik a puskaropogás, és füttyölnek a golyók jobbról-balról könyökömnél, labaimnál, és porzanak lovam lábainál. A ló azonnal egész erővel vágatni akart, én tartóztattam, s e közben elkezdett hánykódni, és amint egy vagy más oldalon pattant vagy füstölt a golyó mellette, kigyóként jobbról balra és balról jobbra hányni magát, míg végre a kis nyeregből kiestem, s a gyors lovaglásban kapott hajtó erőnél fogva még a földön is néhány lépésnyire csusztam, hogy jobb karomon és lábszáromon ruhám is elszakadt. A lövések azon perczben szüntek meg, midőn a lóról leestem. Lovam vadul vágatott a Maros felé: soha többé nem hallottam hírét. Magam tanácsosnak láttam egyszerre fel nem egyenesedni, nehogy üldözőbe vegyenek, s még vagy 50—60 lépésnyire meggörnyedve mentem, de nem hallván a hátam megett semmi lépteket, felegyenesedtem, és néhány száz lépésnyire a Zrinyi-zászlóaljat találtam már egészen rendbe szedve, mellette parancsnokomat is, akinek a velem történeteket azonnal elbeszéltem.

Ekkor mintegy 11 óra lehetett éjjel. Visszavonultunk tehát az említett sáncz- vagyis töltés megé, és jót aludtunk hajnalig. Szomjas József századost illetőleg meg kell jegyeznem, hogy róla megtudtuk, miszerint czombjába kapott lövést, amely nem halálos ugyan, de gyógyulása hosszas időt igényel.

Alig kételkedtem rajta, hogy az ekként nem sikerült

roham folytán másnap reggel vagy egész erővel megújítjuk a támadást, vagy kedvezőbb állásba vonulunk el; egy harmadik esetet, hogy itt várjuk be, míg az ellenség támadhat meg minket egész erővel, fel sem tudtam tenni vezérünkről, még habár Dembinski volt is az, és még is ugy történt.

Szürkületkor az ágyugolyók ébresztettek fel álmunkból és vagy két óra hosszan élénken ágyuztak egész vonalunkra. Azután mintegy délig gyérebben, kivéve, ha valamelyikünk a sánczon járkált, vagy éppen lovakat pillantottak meg rajta.

A reggeli sűrű ágyuzás alatt Rosti vadászörnagyról kérte alezredesünket, hogy engedjen neki hátrább vonulnia, mert csapata keresztűznek van kitéve; mely kívánságra megbosszankodván alezredesünk, alkalmat vett magának némi czélzással megjegyezni, hogy az örnagy ur valahányszor városhoz értünk, sietett aranyos egyenruháját felvenni és szabadságot kérni magának, hogy a városba mehessen; most pedig — habár nagy meleg van — közvadász köpenyegbe bujlik, hogy az ellenség ne ösmerjen rá... mire ő neheztelve kijelenté, hogy ezért panaszt tesz a tábornoknál.

Későbbben, midőn az ágyuzás kissé csillapult, jobb szárnyas hat fontosunk megett néhány lépésnyire letelepedtünk a marosparti töltés oldalán és sajtot, kenyeret reggeliztünk. Velünk tartott Dessewffy Arisztid tábornok is, aki Lázár Vilmos alezredest igen megkedvelte. Emez csak ugy társalgás közben mondá neki: „Tábornok ur, ma panasz lesz ellenem!” „Miért?” kérdé Dessewffy, és elbeszéltette magának a vadászörnaggyal történeteket; minekfolytán azonnal oda is hívatta és keményen megdorgálta azt.

Szomjas Károly nyargoncunk a 3-ad rendű érdemrendet kapta, amit a napiparancs azzal indokolt, hogy ha a fizetést húzó és rangot viselő tiszt magát az ellenség előtt bátran viseli, a legénységet buzdítja — csak kötelességét teljesíti; — de ha ezt egy rang és fizetés nélküli, önkéntes teszi, kivált oly ifjú korban, mint Szomjas Károly, méltán megérdemli a kitüntetést.

Nekem pedig elvesztett lovamért kárpótlásul 200 frtot utalványozott a főparancsnokság.

E nap nem volt reánk nézve fáradságos, de nyugodalmas sem. Nem mozogtunk ide s tova, többnyire csak a töltés partján heverésztünk, hallgattuk az ágyuzást, néztük hová ütnek le a golyók.

Bébán — ahová parancsnokom családja és nélkülözhető podgyászunk előre volt küldve — azon hir terjedt el, hogy az esti csatában parancsnokom is, én is, súlyosan megsebesültünk. Pedig én csak a szürke patkószegetől sebesültem meg; alezredesemnek pedig begombolatlan ruháján ment át egy puskagolyó, épen azon a helyen, amely begombolva szívét fedné. Kijött tehát Bébáról minket megnézni parancsnokom, egy kedvencz huszár lovása (ordonnance) Bakó Jancsi beregi fi és az én tisztogató legényem (privat-Diener) Dobrovics Miska győri fi, aki hozzám nagy hűséggel ragaszkodott. Emez igen eltikkadván a hőségtől és gyaloglástól, néhány lépésnyire öcsém állásától egy tengeri (kukuricza) tövéhez ült, hátát hozzá támasztva egy pár óráig aludt, s azalatt közvetlen közelében csak öcsém századából három ember esett el, anélkül, hogy ő felébredt volna.

Mi ezalatt ismét Dessewffy tábornokkal a marosparti töltésen leheveredve beszélgettünk, Bakó Jancsi, a „huszár ordináncz” pedig mellettünk a töltés tetején állott. Egy ágyugolyó mintegy két lépésnyire tőlünk a töltés másik oldalába — a víz felőlbe — furódott, s a huszár egy kis ugrást tett felénk. „Te kutyahitű huszár, hát te félsz a golyótól?” kérdé parancsnoka féltréfás hangon. A huszár összeszedé arczát és midőn rögtön rá egy másik golyó, majdnem ugyan oda furódik, egy fellépést hátra és ismét előre tesz, kardjához kap és huzza kifelé, mire mindannyian hangos kaczajra fakadtunk.)

Déltájban ismét sűrűn ágyuztak reánk vagy két órán át; közbe ismét gyérebben, este felé megint igen élénken, és csak akkor hallgattak el az ágyuk, midőn besetetédett. Ami ágyuink nem nagy tüzzel viszonzózták a lövöldözést.

Mi ismét lefeküdtünk aludni; sikertelenül törvén a fejünket a talányon, mi oka, mi célja, mi haszna annak,

hogy nemcsak hiába fogyasztjuk töltényeinket, de hiába lövetjük embereinket, lovainkat és apasztjuk bátorságukat szenvedő magunk tartásával — — — Én megvallom, most sem értem.

Pedig el kell ösmernünk, hogy az osztrák tüzérek jól lőttek a tele- és ürgolyók minden nemeivel. Történt, hogy egy gránát tüzéségünk egy négy szürkéből álló fogatába csapván, mind a négyet leterítette. Egyszóval a lövöldözés nem volt hatástalan.

Igy vesztettük el nyárutó 4-ét.

Másnap 5-én reggel ismét ágyuzással kezdődött meg a nap, talán még kevesebbel. Seregünk tisztei közt sutogva, zugva nyilatkozik a Dembinski vezérlete iránti bizalmatlanság, egymást kérdezzetik, ugyan ki lenne ami hadseregünknel, akit helyébe kellene tenni és talán csak azon mult, mert nem tudtunk megállapodni senkiben, hogy ki nem tört e bizalmatlanság épen úgy, mint a kápolnai ütközet után. Mészáros Lázár épen oly szerencsétlen vezér volt, mint Dembinski, és azután úgy láttuk, hogy nagyon is egyet értenek. Perczel Mór el is hagyta már seregünket, de különben is felőle azt tudtuk, hogy holmi szervezetlen csapatokon sok győzelmet aratott, de amint rendes hadsereg volt dolga — Mórtól kezdve — mindannyiszor megverték. Vsocki semmit se tett, amivel bizalmunkat megnyerje, ritkán is mutatta magát, sőt épen most a már harmadnap óta folyó ágyuzás alatt úgy látszott, hogy kissé kerüli is a golyót. Pedig, amint nem nyerte meg Dembinski bizalmunkat mindamellett, hogy talán tulságosan is kitette magát a golyóknak; úgy másrésről bármely magasabb rangú tiszttől nagyon hajlandók voltunk elfordulni, ha az ellenkezőt láttuk tőle. Guyon és Dessewffyre mindenki egy halmaz dicséretet mondott, de mindenkor azzal fejezve be: „de nem képzett hadvezér.” A mi hadosztályunk kész lett volna parancsnokát Lázár Vilmost azonnal kikiáltani, de tiszteink tudták, hogy a többi csapatok előtt ösmeretlen... Tehát kit?..

Eközben hire terjedt, hogy Görgei Aradon van seregével, s ekkor a bizonyosnak vélt közel egyesülésbe vetettük reményünket. 5-én reggel a napiparancsban olvastuk

is, hogy 10 órakor megyünk Makóra; a 10 óra megjött és Dembinski azt mondá 11-kor; megjött a 11 óra is és az „indulj” helyett azt mondja a főparancsnok: „Nach'n Abkochen” (étkezés után), a mi annyit tett, hogy majd most hozatnak és osztanak ki a legénységnek hust, fát stb., hogy főzzön előbb magának, azután ha majd megeshi akkor megyünk. Ily határozatlanság, ily tétovázás, ily késedelmeskedés hadgyakorlaton legalább is nevetséges lenne; az ellenséggel szemben megbocsájthatatlan.

Délelőtti 11 óra után azt mondá Dembinski Lázár Vilmosnak, hogy ő bemegy a faluba leveleket írni, de itt hagyja rendelkezésére nyargonczt a maga távcsövével; ügyeljen az ellenség mozdulataira, ne engedjen hiába lövetni, csak ha már elkerülhetetlen lesz; akkor adasson jelt a Maros partjánál álló szélső jobb szárnyas 6 fontosunkkal. Egyszersmind az egész vonalon eltíltá a lövést mindaddig, míg az említett 6 fontos ágyu jelt nem ad. Ezzel be ment Szőregre.

Parancsnokom szinte néhány perczczel utóbb felszólít, hogy kocsiján, amely mindjárt indul Bébára — a hátrálási vonalunkon eső első állomásra — én is menjek el és gyógyíttassam lábamat. Nem akartam elmenni. „Legyen eszed — mondá — hisz ugy sem lesz már itt ütközet; ki van már adva a parancs, hogy étkezés után elmegyünk.” Vonakodtam, végre parancsolt; mire kedvetlenül felültem kocsijára és egy két óra mulva családja körébe érkeztem Bébára.

Itten d. u. 5—6 óra tájban azon hirre, hogy Szeged felől oly nagy füst látszik, hogy talán egész Szeged ég: felmentem a kastély padjára, ahonnan valóban láttam, nem oly füstöt, mint az égő városé, de az ágyuzás, az ütközet füstét, oly sűrű, szakadatlan hosszú vonalban, mint még addig soha.

Alkonyatkor már jöttek a hamarabb megfutamodottak; de csakhamar jött Lázár Lipót tűzérőhadnagy is, parancsnokom izenetével ennek nejehez, hogy él és sértetlen. „Ne féljen nagysád többé — tevé hozzá — mert ha én és az alezredes ur a mai ütközetben el nem estünk, el nem esünk soha!”

Már szinte egészen besetédett, midőn parancsnokom csapatai némely kis töredékével megérkezett. Én az ő rendeletéből kiállván a szőregi utra, ahol ez Bébához ér; itt embereinket tartóztattam fel és igyekeztem csapatok szerint elkülöníteni és rendezni; de nagyon keveset szedhettem össze. Jókor reggel tovább indultunk, s én a létszámokat követeltem be az egyes csapatoktól. Számszerint és határozottan emlékezem egyre, a Zrinyizászlóaljéra, amely a múlt hó 31-én 911 főnyi létszámmal jött át a Tiszán Szegedről Szőregre, és ezen szerencsétlen szőregi napok annyira leolvaszták, hogy 290-nél több össze nem szedődött többé. Hasonló arányban szenvedtek hadosztályunk többi csapatai is.

De engem e veszteségeken felül még egy körülmény aggasztott és vert le egy időre. Gyula testvéröcsém se estve, se éjjel meg nem érkezett; már mentünk is Bébától tovább, és ő nem volt. Bizonyosat senkitől meg nem tudhattam felőle, és legtermészetesebben elesettnek hittem. Most már igazán megbántam, hogy parancsnokomnak engedelmeskedve, Szőregtől előre eljöttem . . . Ha ott állok én is, épen úgy kitéve a golyóknak mint ő, de én sértetlen maradok, ő elesik: ebben semmi rendkívüli . . . fájdalommal, de némi büszkeséggel is beszélhettem volna el hős halálát szülőinknek is, ha még a sors engedi, hogy őket meglássam. De így . . . hogy mondjam azt, hogy oly ütközetben vészett oda, amelyben én — lábom egy csekély sérülése miatt — részt nem vettem? . . . és hogy mondjam, hogy még csak azt sem tudom, meghalt-e, vagy az ellenség kezébe került? épen-e? sebesülve-e? megcsonkulva-e?! Szememben a könny forrását megeredni éreztem, de könnyeim benn rekedtek, görcsös rángatózás jött gégémre, de hangot nem adtam: míg végre nem tudnám megmondani hány óra tájban menetközben egy kis csapatkával megérkezett. Miként fogadtam, mit szoltam, nem tudom; de néhány könny kicsordult szememből, és kibékültem a sorssal . . .

Menetközben parancsnokom — természetesen — elbeszélte nekem a távollétem alatt történeteket. Midőn Dembinski, mint mondám, reá bízván a felügyeletet, bement a faluba, néhány óráig aránylagos szünet állott be. Ő azon-

ban a főparancsnok által használatára ott hagyott jó távcsövön időről-időre kémlelvén a tért Szeged felé, d. u. 3 óra tájban némi mozgást vett észre, amelyről a főparancsnokot azonnal értesíteni kötelességének tartá. Emez az értesítést határozatlannak vagy idő előttinek tartván, se ki nem jött, se valamely intézkedést nem tett.

Vagy egy óra múlva az ellenségénél észrevett mozgás parancsnokom előtt még gyanusabbnak tűnt fel, de a közbeesett tengeri vetések miatt*) az tisztán kivehető nem volt. Parancsnokom szükségesnek látta ismét jelentést tenni a faluban foglalkozó főparancsnoknak, aki azonban beküldött nyargoncát csak hogy meg nem dorgálta, hogy hagyjanak neki békét ily haszontalan jelentésekkel, neki dolga van. Végre 5 óra tájban egyszerre kifejlik a tengeri vetés közül csatarendben az ellenség temérdek ágyuval (a Benedek és Jablonovszki-dandár 150 ágyuval), tüzéségét félkörbe állítja, és összpontosított (concentricus) tüzelést nyit meg. Ekkor jelt adat parancsnokom is a jobbszárnyas 6 fontossal, Dembinski is kijön a faluból és feláll czéltáblának a többször említett töltésre, és szokása szerint nézi és hallgatja a körülte zugó és fütyölő ágyugolyókat: s nem tesz semmit.

Ez alatt a tüzelés mind jobban pusztit sorainkban. A Zrinyiek közül néhányan szaladni kezdenek; a parancsnok e miatti dorgálására megállanak, tétováznak, egy rendetlen csomóba összeverődnek, egy gránát közikbe csap, rögtön szétrobban, három embert halva terít le, és még tizenketőt sebesít meg; tehát 15 embert talál egy gránát. Lázár Lipót főhadnagy a 6 fontos üteg parancsnoka, maga irányozza sokszor említett szélső 6 fontosunkat, mert emberei már igen megfogytak, és sikerült is a már nagyon előre toladott ellenséget e ponton rövid időre ismét meghátráltatnia. De amint e közben lovát bal kezével kantárjánál fogva tartja, egy ágyugolyó lova fejét zuzta szét. Tomka Károly főhadnagy barátomnak, aki parancsnokom oldalánál az én helyemet pótolta, szorosan jobb czombja mellett tépi össze a kartács nyeregbundáját; szerencsére azonban maga is, lova is sértetlen maradt.

*) Felvidéki olvasóim iránti tekintetből megjegyzem, hogy azon vidéken a tengeri sokkal, 2—3-ad $\frac{1}{2}$ -szer olyan nagyra nő mint nálunk.

Midőn végre az ellenség, borzasztó ágyuzásának hatására számítva, alkonyat felé sánczunk, azaz csak azon kis töltés felé kezdett nyomulni, amely megett csapataink állottak, ezek a töltésen át szuronyszegezve óhajtottak vele megküzdeni, amivel őket egy ideig a főparancsnok biztatta is; de épen midőn ennek már ideje lett volna, hátrálást parancsolt a bal szárnyunkon álló Guyon tábornok hadteste megé. Ez viszont nem levén e rendelkezésről értesítve, a mieinket szökevények gyanánt visszakergette. Visszajövetelök láttára ismét az öreg Dembinski jött indulatba és ő kergette őket nagy haraggal, hogy mertek visszajönni, miután ő megparancsolta, hogy vonuljanak el; ekkor tehát ismét elindultak, de már ekkor az ellenség észrevevén a tétovázó mozdulatokat, rohamra vezényelt csapataival nyomult a töltésnek és miután csapataink főparancsnokunk rendeletére ezt épen csak néhány percczel ezelőtt elhagyták, „hurrah!” kiáltással foglalták azt el, midőn már senki se védelmeszte. Dembinski félrendszabályu, tétovázó intézkedéseivel, miután hol rohamra akarta csapatainkat küldeni, hol hátráltatni: azt idézte elő, hogy a roham is elmaradt, a hátrálás is későn történt, s így csapataink még nagyon közel voltak, midőn az ellenség az elhagyott sánczot vagyis töltést elfoglalta, amelyről azonnal csapatainkra tüzelvén, ezeket a legnagyobb zavarba hozta és igen természetes, hogy e tüzelés embereinkben isszonyuan pusztított. Eközben — még mielőtt a hátrálás megkezdődött — szétrobbanó gránát vagy kartácstól Dembinski is, főhadsege Katona Dénes őrnagy is megsebesült. Dembinski elesett ugyan, s erre a közelebb álló tisztek hozzá ugrottak, de ő azonnal talpra állott és katonásan mondá: „Nichts ist meine Herrn.“ (Semmi uraim!)

Igy beszéltek el nekem az 5-iki délutáni ütközetet.

Ezen szerencsétlen szőregi napok alatt, de még 3-án este esett el Sing vadászszázados, 5-én délután pedig O'Naghten Vilmos vadászszázados is.

Hogy az ellenség sem aratta diadalát minden áldozat nélkül, következtethető volt azon körülményből, miszerint a hazája ellen vitézkedett Benedek tábornok két sebet kapott; egy könnyebbet 3-án este és egy súlyosabbat 5-én.

Meg kell még egy sajnálatos eseményt is említenem a szőregi táborozás idejéből. Strobl főhadnagyot az ugynevezett selmeczi üteg parancsnokát egy tüzéren elkövetett valamely kegyetlenkedésért parancsnokom fogságba helyezte, az pedig a törzsfoglártól (Stabs-Profoss) elszökött és soha többé meg nem tudhattuk hová lett.

Megjegyzem itten, hogy nyárhó 31-e óta ezen nap, nyárutó 6-a, amelyen Bébától Ó-Besenyőig vonultunk, volt az egyetlen nap, amelyen nem szólt körülünk az ágyu.

* * *

Ha már most ezen ugynevezett szőregi ütközetről elmélkedünk, vagy ítéletet akarunk mondani; annyi baklövés, annyi szarvas hiba tűnik fel azonnal, hogy vezérletünkre lehetetlen a kárhoztató ítéletet ki nem mondanunk; és én legalább részemről itt még fénypontokat sem, enyhítő körülményeket sem találok.

I. Az első megfoghatatlan hiba szerintem az volt, hogy az uj-szegedi hidfőt, azaz a mieink által még a ráczok elleni hadjárat alatt épített sánczokat 6 nap alatt nem jutott eszébe Dembinskinek megsemmisíteni, de érintetlenül és sértetlenül hagyta, hogy az ellenség ellenünk használhassa. Ilyen még — azt hiszem — igen ritkán történt a világ összes háboruiban.*)

II. A második — nézetem szerint — azon hiba, amelyet már épen e hadjáratunk alatt is gyakran tapasztaltunk és a többi közt a lemesi és még inkább a turai csetepaténál is megróttunk; és ez abból állott, hogy Dembinski mindenkor csak igen kis erővel működött; ami igénytelen nézetem szerint csak két esetben lehet helyén, ha t. i. az ily kis erővel támadva, az ellenség figyelmét akarjuk egy másik, komoly támadástól elvonni, hogy emez annál biztosabban sikerülhessen; vagy ha már annyira gyengén állunk, miszerint arra sincs reményünk, hogy az ellenséget csak pillanatnyira is visszaverjük és nyakunkról lerázzuk,

*) Megerősíti nézetünket Ramming többször idézett munkájában a 309. lapon, midőn azt mondja: „Er (Haynau) beschloss, den Feind unverzüglich aus Uj-Szegedin zu delogiren, um in Besitz des dortigen Brückenkopfes zu gelangen und dem Gegner keine zeit zu lassen, jenen nun mehr für uns sehr günstigen Brückenkopf zu zerstören.“

de csakis arra kell szorítkoznunk, hogy egy két órára tartóztassuk fel mentül csekélyebb áldozattal. Az előbbi eset itt nem volt, mert hiszen mi voltunk hadseregének zöme és az ellenség főereje is velünk állott szemben; a mieink pedig mindenütt csak védőleg állottak. De soha se is hallottunk semmi oly támadási tervről, amely a mi itteni látszólagos támadásainktól volt feltételezve. Lehetett tehát csak a második eset, miszerint t. i. nemcsak elhatározó győzelemre nem volt reménye főparancsnokunknak, de csak arra sem, hogy huzamosabb ideig megvédheti a Tiszát. Erre mutatott legalább azon intézkedése, hogy midőn nyárhó 31-én átjöttünk a Tiszán, csak egy fél hat fontos üteget hagyott Uj-Szegeden annak védelmére, ehhez mért igen csekély gyalog- vagy vadászcsapatkával. Erre mutatnak fentebb elbeszélte intézkedései nyárutó 3-án, midőn az ellenség az átkelés erőszakolásához már komolyan hozzáfogott és Dembinski egyszer csak 13-ik zászlóaljunkat, máskor ismét csak fél üteg röppentyűnkét és fél üteg 12 fontosainkat küldötte előre.

III. A harmadik — az előbbi kettőnél még nagyobb hiba volt a 3-ki éjjeli roham, mert ez az egy többszörös hibát foglal magában. Ugyanis:

1) hiba volt hadosztályparancsnokomnak akkor meg nem engedni, hogy egész erejével támadja meg rohammal az ellenséget, midőn arra kérte, hogy engedje meg; holott úgy látszik, hogy ez csakis önfejűségének kifolyása volt, és csak azért nem engedte meg, mert nem tőle jött a gondolat; különben, miért rendelte volna el ugyan azt egy két órával utóbb, midőn már setét volt?

Hiba volt ezt tehát már akkor el nem rendelni vagy legalább meg nem engedni, mert ekkor még világos volt, és így jobb sikerre nyújthatott kilátást; mert csak épen ekkor jövé a jelentés arról, miszerint az ellenség elkészítette hidját a Tiszán, fel kellett tenni, hogy még nagy erőt nem vethetett át a bal partra, és még nem lehet elkészülve, vagy legalább nem úgy elkészülve a támadásunk elleni védelemre, mint lesz, ha időt engedünk neki.

2) Ebből önként következik, hogy meggyőződésünk szerint hiba volt a hadosztályparancsnokom kérelmére vilá-

gosan és idejében meg nem engedett rohamot, pár órával később, már setétben, és csak 2 zászlóaljjal elrendelni. E hiba tehát tulajdonképpen háromszoros; mert:

a) hiba volt a rohamot pár óráig halasztani, amely idő alatt az ellenség természetesen ráért nagyobb erőt vonni át a bal partra, és azt — az általunk el nem rombolt sánczokban is — a védelemre czélszerűen elhelyezni.

b) Hiba volt e támadásra csak 2 zászlóaljat rendelni; mert már fentebb kifejtettük, mit jelent elégtelen erővel támadni, amelytől kellő eredmény — kivált előnyomuló ellenség irányában — józanul nem is várható.

Egészen más, ha a sereg, amelyből a csekély erő támadásra indul, önbizalommal telt győztesen előnyomuló hadsereg: ellenben a másik „demoralizált” vert had. Itt azonban ha nem is megfordítva, de nem oly jól állott a dolog.

c) Hiba volt e rohamot már setétben intézni. Megengedem, hogy edzett, és — ismét azt mondom — önbizalommal telt harczosokkal bizonyos okoknál fogva és bizonyos körülmények közt lehet egy-egy éji megtámadásra vállalkozni, és ez sikeres, sőt igen hatásos lehet. De még ezen harczedzett, kipróbált vitézek is bizonyosan otthonosabban érzik magokat nappal, és több önbizalommal rohanják meg az ellenséget, ha látják, és ekként tudják, hol és mi módon használják fel bátorságukat, erejüket, ügyességöket, mintsem ha setétben a vak sors kényére bízva érzik magokat. Hát még az ilyen ujonczcsapatok, mint a mieink voltak.!! Még inkább meggyőződünk e tétel igazságáról, ha az emberi természettel járó gyarlóságokat is számba vesszük, a hiúságot, dicsvágyat; és akkor nem kételkedünk kimondani, hogy midőn a harczos tudja, hogy ugy társai mint tisztjei, ezeknek pedig fellebbvalóik, látják miként állja meg helyét, miként teljesíti kötelességét, ha látja a bátrabbakat jó példával előmenni: bizonyosan inkább igyekszik a netalán keletkező félelmen is erőt venni, magát a kinevettetéstől, vagy épen a félénkség miatti meggyaláztatástól megóvni, s a lelkesítő „előrel” szó hallattára, ha szembehunyva is, ha vakon is, de neki rohanni a tűznek; míg setétben, ha azt

hiszi, hogy meg nem látják, az önfentartási ösztönnek engedhet. De ki nem hagyhatjuk a számításból azt sem, hogy a vezértől kezdve le a tizedesig mindenki jobban ügyelhet fel nappal a legénységre, annak viseletére, a kellő rendre, mintsem éjjel; és e körülmény ismét kétszeres súlyal bír az ujonczcsapatoknál az edzett, begyakorlott, régi hadakhoz képest.

IV. Még ezeknél is nagyobb hiba volt ezen éjjeli támadás sikeretlensége után másnap — mint már az elbeszélés folyamán is megjegyzém — se meg nem ujitani a támadást egész erővel, se el nem vonulni, hogy a harczot vagy újabb erősítésekkel gyarapodva, vagy kedvezőbb állásban vehesük fel ismét; de tétlenül és szenvedőleg ott maradni.

Ennek csak azon egy magyarázata lehetett, hogy Dembinski egyrészt a mi seregünk győzelmébe többé annyira nem bízott, hogy azzal már támadólag egy lépést sem mert tenni; és másrészt nem saját seregére, de a Temesvárat ostromló hadtestre nézve nyereségnek tartott minden napot, minden órát, amelyet annak az egyesült osztrák-orsz hadsereg feltartóztatásával megnyerhet.

Vizsgáljuk meg közelebbről e kettős feltevést. Első részére vonatkozólag, miszerint seregünkkel már semmire se lehetett volna vállalkozni, bátran állithatom, hogy még nem állott a dolog ottan; hiszen említém fentebb, mily lelkesedésbe jöttek gyalogcsapataink, és kivált vadászaink a szegedi táborban, midőn épen a takaródót jelző ágyuzással egyszerre azon rendelkezést adtam tudtukra, hogy előre megyünk a sánczokba. Azóta még egyéb nem történt (4-ke reggelig) ami lehangolja csapatainkat, mintsem hogy a Tisza jobb partjáról a bal partra mentünk által, és az említett esti roham, amelyben azonban mindössze csak 2. zászlóaljunk vevén részt, és ezek is még a sokszor említett Maros-töltés előtt rendbe szedetvén, s így magáról a helyszínéről a többi csapataink által megszállva tartott vonalba jó rendben huzódván vissza: az egész tiszai hadseregre csak nem hatott oly lehangolólag. Hiszen még két napig állották a tüzet mozdulatlanul; pedig ha a magyar jól állja a tüzet, százszor jobban rohan szuronnyal.

Hogy másrésről az ellenség körülményeiben és állásában sem jött közbe oly változás, amelynél fogva azt többé megtámadni nem lehetett, mutatja a következők. Lehetne ugyan talán azt felhozni, hogy ha már 3-án estve 10—11 órakor annyi ereje volt a bal parton, hogy a mi rohamunkat visszaverhette — másnap reggelig még sokkal nagyobb erőt — annyit vonhatott át Szegedről, amennyit akart. Ámde — én legalább azt hiszem, hogy mindaddig míg ő nem támadott — lehetett, sőt tanácsos volt őt támadni meg; mert mindaddig fel lehetett róla tenni, hogy átkelésével, és további véd- és támadó intézkedéseivel teljesen el nem készült. És hogy ez így volt, bizonyítja ellenségünk magaviselete, miszerint másfél napig hiába várván megújított támadásunkra (amelyre valószínűleg mint bizonyosra számított), végre jól neki készülve másnap 5-én délután támadott.

A feltevés azon első része tehát, hogy 4-én reggel már minden támadó működés lehetetlen lett volna, nem áll.

Azon második része, hogy a Temesvárat ostromló hadtestre nézve minden nap, minden óra kiszámíthatatlan nyereségnek volt tekintendő, mindenesetre áll; mert köztudomású dolog, hogy Temesvár már annyira meg volt szorulva, hogy megadása minden nap várható volt. A csak imént mondottakból következik azonban, hogy ezen időt a Vécsei tábornok ostromló seregének éppen nem az által kellett volna megnyerniünk, hogy csupán szenvedőleg álljunk az ellenség előtt, és magunkat lövessük, gázoltassuk, és ez által a legénység bátorságát, önbizalmát óráról-órára csökkentjük: de az által, hogy **vagy**: megújítsuk 4-én reggel a támadást, nem 2 zászlóaljjal, de egész erővel, amelynek teljes sikere sem tartozott a lehetetlenségek sorába, de több mint valószínű, hogy annyi eredménye lett volna, hogy több időt nyerjünk az ellenség intézkedéseiben okozott megzavarás és megháborításával, mintsem nyertünk semmit tevésünkkel.

Vagy: minden áron és minden erélylyel és erővel eszközlünk az egyesülést Görgeivel, azaz a dunai hadsereggel, ami azután minden időnyerésnél többet ért volna. Erről azonban külön pontban beszélünk.

V. Azt sem tudjuk, ne mondjuk-e még mindezeknél nagyobb hibának Schlick osztrák tábornok hadtestét Makóra

bebocsájtani. Mint elbeszélésünk fonalán említők, 4-én estve terjedt híre táborunkban, hogy Görgei Aradon van, és mi Makónak megyünk, hogy vele egyesüljünk. 5-én reggel már parancsban is ki volt adva az indulás órája, de azt főparancsnokunk óráról-órára halogatta, míg végre Makóra helyettünk Schlick vonult be: minket pedig Szőregnél szétverték.

Való ugyan, hogy Ramming szerint Schlick már 4-én szálá meg Makót; de ha mi 4-én reggel indulunk oda, megelőzzük, mert nekünk Szőregtől Makóig csak mintegy fél annyi utunk volt mint Schlicknek Vásárhelytől. Másfelől, ha meg sem előzzük, egy hadtestet könnyen kivertünk volna onnan; sőt az minden valószínűség szerint ütközet nélkül kitért volna előlünk. Végre talán a Maros bal partján is mehattünk volna Arad felé, és ez esetben a jobb parton fekvő Makó nem lett volna akadály. De mindebből semmit se tétünk, és engedték, hogy Schlick elvágja utunkat.

De hogy Dembinski nem is igyekezett Görgeivel egyesülni, sőt ellenkező terve volt; világosan tanúsítja a szőregi táborból Kossuth Lajos kormányzóhoz intézett levele (Ramming id. m. 319—320. l.) nyárutó 2-áról, amelyben írja: „Je me suis placé... de manière, que je puisse me porter pour Makó au secours du Général Görgei en cas que l'ennemi débouche par Csongrád, ou.... mais je crois devoir observer, que je crains qu'en cas que je me porte aux secours du Général Görgei, l'ennemi ne débouche par la Nieder-Theiss, et ne represse Vetter et Kmety et ne fasse lever le siège de Temesvár. Mon désir serait donc que le Général Görgei ne s'expose pas à être battu, mais qu'il tâche de se retirer aussi peu entonné que possible vers Arad... Si donc je quitte la rive gauche de la Maros, Temesvár est perdu. Je repète donc, que Görgei se retire en ordre, mais autant que possible sans grande lutte vers Arad, et nous aurions à défendre les deux rives gauches, celle de la Theis et de la Maros.

Voilà monne opinion, et je désirerais que le Général Görgei la partage et agisse en conséquence.“

M a g y a r u l :

Ugy helyezkedtem el, hogy... mehessek Makóra Görgei tábornok segítségére,*) ha az ellenség Csongrádnak jönne át, vagy... de azt hiszem, meg kell jegyeznem, hogy félek, hogy azon esetre, ha én a Görgei tábornok segítségére megyek, az ellenség az Al-Tiszán jön át, visszanyomja Vettert és Kmethyt és felszabadítja Temesvárt. Én tehát azt kívánnám, hogy Görgei ki ne tegye magát a megveretésnek, de igyekezzék Arad felé hátrálni, lehetőleg kevésbé körülvéve... Ha tehát én elhagyom a Maros bal partját, Temesvár el van veszve. Ismétlem tehát, hogy Görgei hátráljon jó rendben, de amennyire lehet nagy küzdelem nélkül Arad felé és feladatunk lenne a két bal partot, a Tiszaét és a Marosét védelmezni.

Ez az én véleményem és én kívánnám, hogy Görgei tábornok azt magáévá tegye és a szerint működjék. «

E levélből látjuk:

1) Hogy Dembinski már 2-án tudta a Görgei közellét és érezte, hogy jó lenne Makó felé „Görgeinek segítségére menni,“ mint ő mondja: én azt mondanám — és hadseregünk is azt mondá — „Görgeivel egyesülni.“

2) Hogy azonban kötelességének hitte abbéli aggodalmát nyilvánítani, (je crois devoir observer) hogy ha ő a Görgei segítségére megyen, az ellenség átjön az Al-Tiszán, Vettert és Kmethyt veri meg és felmenti Temesvárt. De hát mit következtet ezen aggodalmából? Megyen Vetterrel és Kmethyvel egyesülni? Nem. Tehát nem tesz semmit; hadd verjék meg Vettert is, Kmethyt is, Görgeit is, ő csak egy szenvedőleges akadály gyanánt marad útjában az ellenség főhadának, amely őt maga előtt sepervén, végre megsemmisítvén, Temesvárat csakugyan felmenti.

3) Hogy Dembinski már ekkor tudta, miszerint Görgei a megveretés, sőt körülfogatásnak van kitéve, ha nem megyen segítségére. „Mon désir serait donc que le gén. Görgei ne s' expose pas à être battu, mais qu'il

*) Ő tehát az egyesülésben csak azt akarta látni, hogy akkor a Görgei tábornok segítségére menne!

tâche de se retirer aussi peu entouré que possible...» sat.

Vége átalában ezen egész jelentésnek sorai közül, aki annyira tudta a Dembinski idegenkedését Görgeitől, sőt gyűlöletét iránta mint én — ha nem is szeret gyanusítani — kísértetbe jön kiolvasni Dembinskinek azon törekvését, hogy saját lelkiismeretét is megnyugtassa, mások előtt is igazolja, miért nem törekszik egyesülni Görgeivel, daczára annak, hogy azt már 2-án a megveretés és körülvetetés veszélyének látja kitéve, kivált ha mindezekhez még azt vesszük, amit mi akkor nem tudtunk, de Dembinski alkalmasint tudott, hogy az országgyűlés Szegeden hozott határozata szerint a majdan egyesült hadak felett Görgeinek kellett volna a főparancsnokságot átvennie. Azonban, hagyjuk a gyanusítást: ha csak határozatlanság volt is oka Dembinski magatartásának, a kárhoztató ítélet ellen nincs a ki megvédhesse.

VI. De ha tekintetbe sem vesszük a Görgei és Schlick mozdulatait és ezen seregek iránti viszonyunkat; ha csupán saját seregünk állását vesszük is figyelembe szemben az egyesült osztrák és orosz császári főhadssereggel; még úgy is menthetetlen harczászati hibának tartom, kiadni reggel a napiparancsban, hogy elvonulunk, az indulást óráról-órára halogatni, a támadást bevárni és ekkor nem megverekedni, de midőn az ellenség minden nemű löfegyvere ugyszólván aratást tartott sorainkban, akkor kezdetni meg a hátrálást, hogy akik eddig bátran vitéz harczosokhoz illően, mellöket tartották a golyók elébe, most már — jó közélről — hátukat is tartsák!!! Ehhez — azt hiszem felesleges minden magyarázat!

XXIII.

A vég kifejlődése: a femesvári ütközet.

együk fel, ahol elejtettük elbeszélésünk fonalát. Említettük, hogy Bébáról nyárutó 6-án jókor reggel megindulván, Ó-Besenyőre mentünk. Itten tábort ütván, még néhány szétugratott emberünk csatlakozott hozzánk és a hadsereg többi csapatai csak össze is szedődtek valamennyire (hiszen Dembinski Szőregen sem összes erejét vonta a tűzbe) de a mi hadosztályunk annyira le volt olvasztva, hogy összes gyalogsága alig tett ki többet egy jó erős zászlóaljnál, összes legénységünk pedig már csak 1500 fő körül lehetett. Említettük azt is, hogy e napon 6-án nem hallottunk ágyuszt*) és megháltunk itteni táborunkban háborittatlanul. Másnap 7-én reggel sem siettünk az elindulással, míg végre az üldöző ellenség ágyui nem zavartak fel. Mi (a Lázár hadosztály) már nem felelhettünk meg szokott szerepünknek; a hátvéd nem mi voltunk, s így le sem írhatom hátvédünk csatázását az ellenség arcvédével; mi csak vonultunk tovább Bánát-Komlósnak Csatád felé.

Kis-Teremiához érve tábort üténk, s azon feltevésben, hogy az ellenség már az nap békét hagy, élelmi szerek kiosztása rendeltetett el. Azonban Haynau nem a Dembinski tanítványa volt és megtámadtak minket az élelem kiosztás alatt, úgy hogy még az nap tovább kellett huzódunk Bánát-Komlósig, ahol már teljesen setét éjjel, sárban, esőben szállottunk táborba.

*) Ramming többször idézett művében 7-ét teszi ütközet nélküli napnak, amennyiben az Ó-besenyői csetepatét 6-ára, a csatáit pedig 8-ára teszi. Lehet, hogy neki van igaza; de én a saját visszaemlékezőcsimemet írom.

Természetes, hogy itt másnap csatát fogadni el nem volt kilátásunk. 8-án virradatkor széttekintvén, se kedvező állást nem láttunk, sem előkészületeket és még sem indulunk tovább. Ismét bevártuk az ellenséget, amikor aztán Csátádra vonultunk, ahol dél felé tábort ütünk. De az ellenség ismét alig hagyott ebédelnünk, rajtunk ütött és itt fejlődött ki Szőreg és Temesvár közt a leghevesebb cse-
tepaté. Természetesen ennek sem lehetett egyéb célja és eredménye részünkről, minthogy hátvédünk tartóztassa az ellenséget, mi pedig bántatlanul tovább vonulhassunk. N.-Jécsa táján azonban már ettől is majd elestünk, mert szinte mind ujoncz lovasságunk végre megsokalván a reménytelen hátvédi csatározást, elcsüggedt és mint a héjjától szétriesztott csirke minden rend nélkül elszórva szaladt mellettünk jobb és bal felől, fedezetlenül hagyva a hátráló gyalogságot és tüzéséget. Megkísértettük őket minden módokkal a sorakozásra bírni, karddal is fenyegettük őket, egynek kis vágást is ejtettem köpenyegén; de már mind nem használt.

Hadosztályparancsnokom ekkor rendeletet kapott arról, hogy fordítani és csekély erejét csatarendbe állítva, az ellenséget, ha jön feltartóztatni. Balra az uttól zöldelő vetés közt (alkalmasint repcze lehetett) egy kis halmocskát látván meg, ezt is felhasználva vevé azonnal állását és az ágyuk elébe kis földhányásokat emeltete, amelyek azokat elfedjék; csapatkáit pedig néhány rövid katonás szóval inté, nehogy gyalázatot hozzanak reá, magokra. Azt hittük, hogy hátrább levő gyalogcsapataink és ütegeink is hozzánk csatlakoznak; azonban e helyett megtudtuk, hogy túl az erdőn, amelyet mi már elhagytunk és amely mostani állásunktól egy két ezer lépésnyire előttünk kissé balra látszott, állást foglaltak. Ha nem csalódom a Jaszvicz hadosztály volt. Többi csapataink tovább vonultak el. Ily elhagyatott helyzetünkben egy részről vigasztalt azon tudat, hogy mielőtt az ellenség ránk akadna, előbb a Jaszvicz hadosztályba kell ütköznie; más részről azonban aggasztott, hogy ha azt megtalálja szalasztani, a futók a mi csapatainkat is magokkal ragadhatják, ha bár a szétugraszott huszárok példáját nem követték is. Egy vagy másfél

órai várakozás után — mialatt az ágyuzás túl az erdőn mindinkább közeledett felénk — vagy két erős gyalogsági sortüzelést hallánk amelyek után nem sokára értesültünk, hogy a borsodi gyalog-guerillák sortüze visszavetvén az üldöző ellenséget, folytathatjuk utunkat. És valóban, e napon nem hallottunk több ágyu szót, nem láttunk többé ellenséget.

Viszont egy örvendetes esemény jött közbe. Nem sokára jobbról, délnyugot felől egy kis honvédcsapat jött hozzánk és a főparancsnokságot kereste, azon jelentéssel, hogy Kmethy tábornok hadosztályával itt van, csatlakozott velünk. Óh ha vagy tíz annyi lett volna e derék kis had!...

Igy legalább némileg megvigasztalva ütöttünk tábornok ez éjszakára — ha nem csalódom — Kis-Becserek és Besenova közt egy nyílt, fedetlen, téres lapályon.

Reggel — a naptárban örökre gyászbetűvel jelelendő 1849. nyárutó 9-én — ismét bevártuk az ellenség támadását. Ekkor azonban friss csapatok fogadták azt, jó távolban előttünk, a Kmethy hadosztály. Az ágyuzás élénk volt.

Ezalatt megindítottak minket is.

Legelőbb jobbra tőlünk egy kis hegy, vagy inkább egy magányos, de meglehetősen nagy és éles domb emelkedett. Erre vezették fel a lengyel legiót, nagy reményekkel, hogy e jó állást foglalva, onnan visszavetheti az ellenséget.

Alig mentünk tovább, midőn hadoszlopunkat jobbról bal felé egy másik hadoszlop X alakban — keresztbe — átvágta, és mi kénytelenek voltunk megállni és várni, míg az átvonult. Ilyen menetrendet, vagy inkább rendetlenséget még soha se láttam. Honnan eredt ez, mi oka volt annak, ki csapatai voltak, honnan és hová rendelték őket úgy, hogy a mi rendünket zavarják — soha se tudtam meg, de annyit mondhatok, hogy engem e rendetlenség látta nagyon levert; és hiszem, hogy másokat is. Az ágyuk az említett domb táján folyvást dörögtek.

De végre mentünk, mentünk tovább. Utólér később valamelyik a főbb parancsnokok közül, és azt mondja, hogy jó volna valakit előre ugratni és Patay István ezredesnek megizenni, hogy meg ne álljon, de menjen szaporán, mert

itt szoros van (ein Défilée). Parancsnokom nekem intett, sarkantyuba veszem már különben igen kicsigázott és elkedvetlenedett lovamat, ügetek — nagyon sokáig — míg végre megtalálom Patay István ezredest, az üzenetet átadom neki, ő azt mondja, hogy sehol se lát „défiléet“, de azért indítja csapatait tovább.

Igy haladva egy csekély emelkedésen vagy fensikon fekvő faluhoz — Sz.-Andráshoz értünk, ahol Guyon tábornok hadtestével állást foglalt. Az ágyuzás szakadatlanul foly

Ugyan itt dél felé, eddigi utunktól egyenesen jobbra fordultunk egy derék csinált országuton Temesvár felé. Időnkint Temesvár ostrom és vár ágyúinak huzamosabb szünetek közt egyszerre nagy tömegben feltornyosuló füstét láttuk, és ilyenkor egymásnak intvén közlegénységünk is egészen elcsendesült, hogy jobban halljuk azok nagyszerű mély bömbölését . . .

Miért fordultunk épen az ostrom alatt álló várnak, mi czállal, hová vezetnek, nem tudtuk; csak félig sejtettük, félig kiszivárgott hivatalos titok gyanánt vettük, hogy Temesvár alá megyünk azt megrohanni.

Midőn azonban mintegy $\frac{3}{4}$ órát mehettünk ezen irányban, és d. e. 10 óra körül lehetett az idő, hozzánk vágat egy ösmerős fiatal lengyel (Dessewffy tábornok egyik nyargoncza), Zdzitowiecki hadnagy, és lelkesedve ujságolja, hogy Bem tábornok itt van, ő veszi át a parancsnokságot. Még most azt sem tudtuk, való-e vagy sem; haddal csatlakozott-e hozzánk vagy csak maga jött: de nemsokára egy portyász-csapatbeli hadnagy is hozzánk lovagolt, egy tenyérnyi kis darab papiroson ónnal irt — körülbelül következő tartalmu — német rendeletet adván kezünkbe:

„E pillanatban a fővezérletet Bem tábornok vette által. Minden csapatparancsnokok*) e rendelet olvastatása után azonnal a harczvonalba keljenek be“ (in die Schlachtlinie einzurücken).

Alig képzelhető a lelkesedés, amelyre e hír csapatainkat felvillanyozta. Ha ekkor már mind közről szemben

*) „Abtheilungs-Commandanten.“ Ez alatt értették a hadtest-hadosztály-dandárparancsnokokat; és oly kisebb csapatokét, amelyek netalán dandárba beosztva nem voltak.

állunk az ellenséggel és azonnal szuronyra vezetnek: alkalmasint egy nagyszerű véres diadal lett volna következése. Így azonban csak az lett, hogy nem Sz.-Andrásnak vissza az uton mentünk, de azonnal lementünk az országutról jobbra, és a tarlón egyenes vonalat vettünk arra felé, ahol leginkább füstölt és dörgött. Ezen irány minket épen szembe vezetett azon magányos hegygyel, amelyre pár óra előtt a lengyel legiót láttuk felállíttatni, de már ekkor az ellenség birtokában találtuk azt. Gyalogságunkat hátra hagyva, ágyuinkkal és kis lovascsapatkánkkal részint ügetve részint gyorslépésben a Nyárad érhez jöven, itt beállottunk a csatarendbe, kissé jobbra, vagyis éjszakfelé a Temesvárról K.-Becserekre vivő országuttól, és ágyuink azonnal tüzelni kezdettek. Későbbben gyalogságunk is megérkezett. Azzal senki se gondolt hol foglalunk állást: mi pedig nem tudtuk, ki és mily csapatokkal van tőlünk jobbra és balra. Amint ezen mintegy üresen talált helyen felállítottuk csapatainkat, parancsnokom sarkantyuba vevén lovát, a tőlünk jobbra felállított csapatok felé lovagolt (én is vele), a főparancsnok felől kérdezősködvén, hogy magát nála jelenthesse, és rendelkezéseit vegye; de senki se tudott egyebet mondani, minthogy „Bem valahol az ágyuknál van.” Már ekkor oly sűrűn repültek reánk mindennemű tüzérségi lövetek, hogy ugynevezett ordinánczaink, vagy is a kíséretünkhöz tartozó lovas-legények, részint elhulltak, részint elszéledtek, úgy hogy csak a reájok felügyelő altiszt Kovács Károly szabolcsi önkéntes (guerilla) huszárőrmester, és az ugyanazon csapattól való Foris nevezetű közvitéz — ez utóbbi az én lovászsom — maradtak folyvást mindvégig sarkunknál.

Bemet egyszerre fel nem találhatván, jobbnak láttuk csapatainkhoz visszatérni és inkább ott várni a főparancsnok rendeleteit, mintsem azokat huzamosabb időre magokra hagyni. Állottunk tehát a hegyről reánk intézett igen heves ágyutűzben.

Volt főparancsnokainkat — Dembinski és Mészáros altábornagyokat — láttuk tőlünk nem messze lovagolni, de úgy, mintha már őket az egész dolog nem érdekelné. Bemtől semmi rendelkezés.

Néztünk ez alatt vissza Sz.-András felé, jön-e már

Guyon tábornok is a maga hadtestével: de sehol se láttuk. Már aggódni kezdénk magunkban, hogy talán a kis papiros szeletnek hitelt nem adva, helyén maradt, vagy Bemnek engedelmeskedni nem akar, miután a volt főparancsnokság nem tudatta velünk, hogy a vezényletet átadta. Egyszer azonban azt vettük észre, hogy az előttünk levő hegyről, különösen az ellenség bal szárnya felé, az ágyuk nem annyira felénk, mint majd egészen balra (tőlünk jobbra) irányozva tüzelnek, s az egész vonalon egy kissé tágitanak. „Ott van Guyon!” kiáltók egymásnak nagy örömmel, tul-szárnyalta az ellenséget bal felől.

Ugy is volt. Azonban, most már a sors is ellenünk esküdött; és alig kezdé meg az ellenség Guyon e kiszámított fogása folytán hátrálását, már is úgy hozta magával a sors, hogy a Schlick hadtestéből a főhadserég támogatására küldött Herzinger hadosztály a Guyon tábornok hadtestét hátulról fenyegetvén, emezt arra kényszeríté, hogy egyszerűen jobb szárnyunkhoz csatlakozzék, s az erősödött ellenség ismét elfoglalhassa előbbi állását.

Időközben Dessewffy tábornok összeszedvén a sereg szinte minden huszárságát, azokkal a Nyárad patak egy kis hidján, tőlünk vagy ezer lépésnyire jobbra, átment. Csakhamar láttunk szembe vele vagy másfélszer oly hosszú lovassági vonalat, mind a kettő nagy port verve összecsap, de a mi gyengébb csapatunk visszapattan és ismét átjön a patakon. Összeszedte őket e vitéz tábornok másod izben is; vezette ismét az ellenségre, de már ekkor nem vihette annyira, hogy összecsapjanak, a nagyobb erő láttára kardcsapás nélkül meghátráltak. A harmadik kísérlet már ennyire sem sikerült.

Ezalatt az idő már délutánra hajlott. Egyszerre ágyuink (nem a mi hadosztályunké) fél, egész ütegenként felmozdonyoznak, hátrálnak. „Hová tűzerek?!” kiáltánk nekik. „Ne menjetek, hisz nincs semmi baj!” — „Vége a muníciónak! nincs muníciónk!” felelék leverten és elvontak.

Csapataink azonban állották a tüzet, de épen úgy nem tudtuk magunkat mihez tartani, épen úgy magunkra voltunk hagyatva, mint Dembinski alatt. Egyszerre — nem

tudjuk honnan — Perczel Mór tábornok terem mellettünk, aki — mint fentebb említők — parancsnokságáról már pár hét előtt lemondott, s így tulajdonképen kiosztott szerep nélkül csak önkéntesül jelent meg, a legjobb akarattal — zavart csinálni; — megjelent — azt sem tudtuk honnan és mikor, és egyenesen hadosztályparancsnokomat szólítá fel, hogy rohanjon szuronnyal. Ily felszólításnak a jó katonára enged, ha illetéktelen helyről jön is; és csakis akkor nem, ha az nyert utasításaival világosan ellenkezik. Nekünk — mint említém — semmi utasításaink nem voltak, magunkra és a sorsra voltunk bízva, átgázoltunk tehát két kis zászlóalj-tömegbe állított hadosztályunkkal a patakon, és nyomultunk a hegyoldal felé — — és az ellenség az első perczben ismét kissé hátrálni látszott.

Perczel tábornok azonban, habár nem hagyott egészen magunkra, mert még néhány más, mellettünk álló csapatokat is átküldött a Nyáradon; maga nem jött velünk.

Amint így nyomulunk a hegy oldalán felfelé, a harczvonalát kissé hátravont ellenség minden tüzéségét az egész vonalon, mint azelőtt a bal szárnyát fenyegetett Guyon ellen, most mind ellenünk fordítá. Ekkor legelőbb is hadosztályparancsnokom észre vevén csak kissé balra előttünk eső egy mélyedést vagy horpadást a hegy oldalon, csapatkált arra vezeté, hogy azokban a lövegek kevesebb kárt tegyenek. Ámde ezt meglátván a többi csapatok, amelyeket Perczel utánunk átküldött, azok is oda jöttek, úgy hogy azon horpadás csakhamar megtelt, s az ellenség látván, hogy az előre nyomult csapatok mindinkább egy kis helyen torlódtak össze; tüzéségöket nagyon természetesen mind oda irányozták, a minek ismét természetes következése az lett, hogy habár valósággal nem is oly sok ember találta e gödörben halálát, a temérdek mindenféle ágyugolyó úgy porzott, fűtyölt lábainknál, fejeink körül, úgy csörgött csapataink szuronyain, hogy valóban edzett, hidegvérű veterán emberekből kellett volna azoknak állaniok, hogy ezt mozdulatlanul kiállják. — — — Vagy pedig:

Most kellett volna egy oly vezérnek előállani, aki e

csapatokat képes lett volna felvillanyozni és vezényelni csatárlánczra! Egyik csapatot azután jobbra, másikat egyenesen, harmadikat a szükséghez képest balra huzództatva. »Előre!« és ismét, mihelyt azok kellőleg széthuzódtak volna, »szuronyt szegez! rohanj!« ismét lehetett volna egy véres diadal a mienk... Ha most visszahelyezne a sors azon perczbe és azon gödörbe, megkísérteném én; valljon hallgatnának-e saját pár száz emberünkön kívül reám... de mit is beszélek...??...

Mondám fentebb, hogy nem tudtuk mily csapatok közt állunk jobbról és balról, nem ösmertük azok vezéreit; mondám alább; hogy Perczel tábornok, aki minket és néhány más közelebbi csapatot e rohamra átküldött, nem jött velünk. Most hát kin volt a sor itt rendelkezni, vezényelni? Kinek kellett volna kibonyolítani, fejleszteni az összetorlódtott tömeget? Csatárlánczba vagy rohamcsapatokba rendezni és előre vezetni?? Mialatt e kérdéssel körül néztünk, csapataink megsokalva a golyózáport, önként megindultak, csak hogy nem előre, de vissza a Nyárad patak tulsó partjára, saját ágyuink közé....

Még akkor minden nagyobb baj és rendetlenség nélkül elértük előbbi felállítási helyünket, de hadosztályunk egyik fele meg nem állván a tul parton — Rosti Imre őrnagy vezérlete alatt — ugyanazon irányban kezdett tovább hátrálni, a merről a temesvári országutról a tarlón át ide jöttünk. Még idönk sem volt ezt jól észrevenni és a Csapó Pál őrnagy vezérlete alatti másik csapatkát, amely a patak keleti partján — előbbi állását mellettünk jó rendben elfoglalá — elhelyezni; midön Perczel tábornok ismét mellettünk terem és mintegy rosszalva, hogy visszajöttünk, ismét előre küld. Parancsnokom azonnal kiadá a vezényszót, de észrevevén, hogy Rosti Imre őrnagy csapataink másik felével már jó darabon elvonult, engem küldött, hogy azt visszahozzam. Tartozom az igazságnak azzal, hogy világosan megjegyezzem, miszerint az ő csapata is teljes zárkozott rendben és rendes lassu lépésben hátrált, s amint meghoztam az izenetet, hogy azonnal jöjjenek vissza, minden této-va nélkül megfordult és jött. Én azonban be nem várva őket, azonnal visszavágtattam parancsnokomhoz, aki ekkor

már a 35-ik Zrinyizászlóalj kibontott lobogójával kezében ismét a Nyáradban volt és a Csapó Pál őrnagy csapata követte. De már ekkor akadtak tétovázók, s magam is épen ilyenre akadtam, amint parancsnokomhoz csatlakozni akarván, a patakba ugrattam. Egy szőke szakállu német altiszt volt ez a Zrinyiektől, aki itt a sás közt akart elrejtőzni és midőn dorgálni kezdém, láttam arczán a küzdelmet, amelyet a szégyen a félelemmel vívott. Nem akarván abba hagyni a dolgot, kardot is rántottam, s azzal fenyegettem, de épen e perczen süttették el fejünk felett a Nyárad partján egyik 12 fontosunkat, amire lovam meg-rázkódott, az altiszt pedig összerogyott. Ott hagytam tehát a jámbort, s felugrattam a tulsó parta. }

Ezen ágyulövésről még egy érdekes észrevételemet kell feljegyeznem, azt, hogy miután előtte és alatta állottam, tisztán hallám a golyó érczes suhogását a csőben, mig azon végig jött, mielőtt az ágyu eldurant. Természetes, hogy az igen rövid, de még is sokkal hosszabb ideig volt hallható mintsem képzeltem volna.

Meg kell még emlitenem, hogy a Nyárad tulsó partja kettős. Előbb vagy egy öllel a meder mélye felett mintegy párkánya van, vagy két öl széles, és ettől ismét feljebb kell még vagy 4—5 lábnyival menni, hogy az ember egészen fent legyen a partján, ahol aztán a többször említett domboldal kezd emelkedni. Midőn parancsnokom csapatjával az említett párkányra ért, az ellenség ezen másodszori előnyomulást észrevevén, a tengeri vetés közt egy üteg ágyu lovassági fedezettel épen szemben velünk, és két vagy három röppentyű tőlünk jobbra oly közel nyomult, hogy amint a patak felső partján megjelentünk, rögtön elöntöttek minket kartácsaikkal, úgy hogy legénységünk azonnal ismét az említett párkányra le- és azon balra huzódott. Perczel tábornok ekkor ismét átakart még más csapatokat is küldeni a patakon; ezek azonban már nemcsak át nem jöttek, de már ott szétugrottak. Mi sem birtuk már embereinket a tul parton megtartani, ők is ujra mentek vissza a patakon. Lovaink már annyira izgatottak voltak, hogy nem akartak a patakba jönni, és ha ketten parancsnokommal nem akartunk ma-

gunkra maradni, kénytelenek voltunk leszálni és lovainkat gyalog átvezetni.

Visszaérvén az innenső partra, ameddig szemünk látott, jobbra balra és körülünk sehol egy sorban rendben álló, vagy csak teljes rendben hátráló csapatot sem láttunk, (a Kmethy-hadosztály látkörünkön túl volt) mind szét volt kergetve, ugrasztva mint a csirke, egyenkint vagy igen kis csapatkákban tartott a temesvári csóka- és vadászerdőknek.

Még alig hagytuk el a fentebb említett csárdát, midőn Gál László ezredes, a X. hadtest parancsnoka — egy lábát szétzuzott ágyugolyótól találva — elesett: parancsnokom feltétet égy tölténycocsira. Körülünk is, amint parancsnokkmal lassu lépésben lovagoltunk szétszórt embereink után, annyi ágyugolyó zugott, füttyölt, sivitott fejünk felett, fülünk mellett, könyökünkönél, porzott lovaink lábaiknál, mint még egyszer sem; egy épen fejeink közt ment, pedig egészen egymás mellett lovagoltunk, én csak egy lónyakkal hátrább. „No minket csak nem talál a golyó” — mondá erre parancsnokom; „de mindig közelebb jár hozzánk, vizonzám.

Ez alatt láttuk meg Bem altábornagyot. Ő is lassan lovagolva ért utól, balra tőlünk mintegy száz lépésnyire. Hozzá ugrattunk tehát: ekkor láttam először életemben. Egészen ősz kis ember, gömbölyü arczczal, kidülyedt szemekkel, erős nézéssel, éles hanggal. Világos kék attilája kopottnak látszott, hátán el is volt feselve, szürke magyar kalap, nagy fehér tollal a fején. Alatta egy huszár közemberi vagy altiszti nagy pej ló. Parancsnokomnak — midőn jelentkezék nála — azt mondá, hogy igyekezzék a legénységet feltartóztatni, megállásra birni. „Amint én ismerem e csapatokat mostani állapotukban, ezeket már lehetetlen megállítani” vizonzá parancsnokom. Bem a leg-hátrább maradott két hat fontos ágyunkat időnkint az ellenségnek fordítva, lemozdonyoztatván, egy-egy lövést tétetett, de sokszor — mert már alig volt egynehány töltényök — lövés nélkül fordította az ellenségre, hogy azt még is némi-leg tartóztassa. Mi biztattuk a körülünk futókat, hogy álljanak meg, sorakozzanak, de mentül kevesebb sikerrel. Hul-lottak szegények körülünk, ez ugyan már nekem nem volt ujság; de midőn imitt amott egy-egy sebesült könyörgött,

hogy szurjuk, vágjuk, vagy löjük agyon inkább, de ne hagyjunk az ellenség kezébe esnie, — és még is ott kellett őt hagyni — ez, megvallom, oly fájdalmasan esett nekem, hogy ilyen érzést még nem tapasztaltam az egész hadjárat alatt.

Igy haladtunk lassankint hátra felé, midőn már nem messzire láttunk egy nagyobb részben téglából épült hidat az országuton, közel a csóka-erdőhöz, egy akkor száraz gödör felett. Itt szájról-szájra ment a hír, hogy a csóka-erdőt meg kell szállani. Egymásra néztünk, valjon ki lesz hát aki a megszállást vezényelje, foganatosítsa? és mely csapatokkal szállja azt meg? Sem csapat, sem parancsnok . . . E hidnál gyalogságunk összetorlódott, mert sokan alkalmassint azt hitték, hogy másképen száraz lábbal át nem lehetnek; és e körülményt némely tiszték arra igyekeztek felhasználni, hogy itt a futó legénységet feltartóztassák. Ennek azonban csak annyi sikere volt, hogy egynehány ezer gyalog-fegyveres összecsomósodott, minden rend nélkül, mindenféle csapatból vegyesen; és mielőtt még csak hozzá is lehetett volna fogni ezen legénységet némileg, kit-kit a maga zászlóaljához szólítgatni és rendezni: az ellenség már az említett hidat lövöldözte, és a rendetlen tömegbe kartácsolott. Erre lett ismét futás mindenfelé, le a hid alá, a tengeri vetésbe, a csóka-erdőbe. De azért a nyílt tér innen balra a vadász-erdő felé is el volt lepve futókkal, itt már vegyesen tüzéség és lovassággal is. Parancsnokom is erre tartott — s mentünk, amint megkezdettük, mindig lassu lépésben. Az egész téren alig láttunk egy vagy legfeljebb két csapatkát összetartva.

Amint a vadász-erdőhöz közeledtünk, ismét azt láttuk, hogy sok ezer ember — de csak egyes fegyveresek — gyült és torlódott össze. Az erdőt egy kis földhányás szegélyezte, Guyon tábornok ezen állott, és igyekezett az embereket megállítani. A gyaloghonvédekre kevés figyelmet fordított, pedig ezek hallgattak még szavára leginkább, de ha lovast vagy ágyut látott, azonnal ismételve kiabálta: „huzar alj! agyu alj!” Ennek azonban ismét csak az lett a vége, hogy Bem nem tartóztathatván fel üres ágyuival a vérszemet kapott ellenséget, ez ismét egészen közel nyo-

mult ágyuival, és a minden rend nélkül sűrűn összetorlott sokaság közzé kartácsolt.

Ekkor már nem volt hatalom embereinket a vad futástól tartóztatni. Rohant mindenki az erdőnek, egymást lökdösve, gázolva. Épen ekkor szált le a nap, tisztán, mint reggeltől folyvást ragyogott.

„Most már minden veszve van,” mondá Guyon németül, és egy térképet huzván ki zsebéből, „Rékásra hátrálunk — folytatá, — de ki tudja oda az utat?” kérdé széttekintve. „Én! — mond parancsnokom élénken — ide való vagyok, itt töltöttem iskolás éveimet.” Guyon ekkor lován előre hajolván, parancsnokom karját fogá meg, mondván: „Önt nem bocsájtom többé magamtól: vezessen!” mire Lázár Vilmos azonnal egy kelet felé vezető erdei utra mutatván, azon el is indulánk.

Emlitém már előbb, hogy lovászaink — ugynevezett ordinánczaink — az enyém kivételével vagy elestek vagy elhagytak, csak a reájok felügyelő altiszt maradt meg. Nyar-goncztsiszt ezen egész ütközetben nem volt kíséretünkben. Guyon tábornok összes kísérete egy polgári öltözetű, magas tetejű kalapos angol volt, akinek azonban egy kard volt kabátjára kötve. Középkorú, szakálas ember; csupán angolul beszélt. Segéd-nyar-goncz — ordináncz — egy szál sem. Hová lettek . . . és ki volt azon angol . . . mai napig sem tudom.*)

Az erdőbe menvén, Guyon tábornok sarkantyuba vévé derék világos pej lovát, s ügetni kezde. Természetesen mi is vele. Nemsokára egy csinált országúthoz értünk, amely ami utunkat épen derékszögben metszi éjszak-déli irányban. Lázár Vilmos látván, hogy nagyon sokan — lovas, tüzér, gyalog — ezen utra térve, balra, éjszakkak tart, többször kiáltá „nem arral az az ut Aradra viszl erre egyenesen!” de hangját a nagy zajban csak a legközelebbiek hallák. Alig haladtuk el azonban ezen utat néhány ölnyivel, már a legnagyobb zavarban jöttek vissza rajta, huszár, tüzér szinte gázolva a gyalogságot, borzasztó rendetlenségben, és kiabálták „vissza, vissza! itt a német!”

*) Kossuth Lajos „Iratái” III. kötetében egy Henningson nevű emleget talán az?

Mi folytattuk utunkat az előbbi irányban, lassan ügetve mindaddig, míg a Temesvárat az ütközet alatt is ostromlott Vécsey-féle hadtesthez értünk, amely teljesen rendben állott készen védelmünkre, míg előtte átvonultunk. Innen kezdve már többnyire csak lépésben mentünk a vadász- vagy erdész-lakig, amelynek kapuján erős alkonyatkor befordultunk. Udvarát temérdek tisztai és egyéb lóval és emberekkel minden rend nélkül majdnem telve találtuk; gyalogcsapatoktól alig láttam két három embert.

* * *

Ha Phormio példáját követve, oly vakmerő vagyok ez igazán eldöntő ütközet némi bírálatába bocsátkoznom: mindenek előtt megjegyzem, hogy e részben csak is akkori tudomásom, nézetem, és felfogásomból indulok ki; mint azt eddig a többiekre nézve is tettem. Tudomásom, nézetem téves lehet; de mindenesetre őszinte, tisztán jóhiszemű, és azon alapra van fektetve, hogy amint elbeszélésemet nem szedtem össze mások műveiből, nem „compiláltam”; de saját visszaemlékezéseimet írom: úgy bíráló észrevételeimet is csak saját visszaemlékezéseimre alapítom.

Tulajdonképen, ezen ütközetet a szőregivel együtt kellene bírálat alá venni; mert — nézetem szerint — az események a mult hó 31-től, vagy is azon naptól kezdve, amelyen a szegedi sánczokat odahagyván, a Tiszán átvonultunk, a most leirt temesvári ütközet eldültéig annyira összefüggők, hogy e tiz nap története némileg egy ütközetnek mondható. Miután azonban a szőregi ütközet leírása után elmondottam a feletti nézeteimet, itt azok folytatását adom.

Lehetett volna-e még Makó eleste, és szőregi szétveretésünk után is Temesvár helyett Arad felé nyomulnunk, és a dunai (Görgei alatti) hadsereget elérnünk: nem tudom, de hiszem. Schlick egyedül talán még sem lett volna képes ezt megakadályoztatni. És tudva a Dembinski szvidnyiki nyilatkozatát a Görgei seregéről, feltehattuk róla, hogy nem is akart vele egyesülni.*)

Azt hordák fel akkor igazolásául, hogy ő Temesvárat akarta a megadásra kényszeríteni, illetőleg rohammal be-

*) Ezt megerősíti a 14. lapon idézett levele.

venni. Nem tagadom, hogy ha Temesvár a mienk, ha csak k é t h é t t e l előbb esik kezünkbe: egyébként is nagy fontossággal birt volna a hadjárat kedvezőbb kimenetelére nézve, de összevetve a Klapka tábornok nyárató 3-iki komáromi fényes győzelmével, m e g m e n t h e t t e volna ügyünket.

Ilyen vállalatnak azonban szerintem csak úgy lehetne értelme, ha Dembinski hadának e g y r é s z é t rögtön küldi Temesvár alá a megrohanás végett, mihelyt a Tiszán átmegy: a többivel pedig a Tiszát s i k e r e s e n védi. Így azonban amint tett, hogy egész vert hadával, s a győztes ellenséget nyomában magával hozva, menjen, magát oly szívosán védő egy várat megrohanni: oly valami észellenes dolog, hogy még Dembinskiről sem tudom feltenni.

Már ennél azt is inkább vagyok hajlandó róla feltenni, hogy minden átgondolt és határozott működési terv nélkül hátrált, amerre az ellenség szorította; talán azon reményben, hogy majd az alatt Temesvár kezünkbe esik, vagy Görgei egy váratlan mozdulata, vagy valamely más véletlen eset elvonja az ellenséget tőle, és így Erdély felé a hegyes vidékbe menekülhet.

Meneteink, mozdulataink legalább ily tanácsstalanságot árultak el, és ezért, természetesen, Dembinskit kell hibáztatnunk; valamint még azon zavarért is, amelyet reggeli elindulásunk alkalmából elbeszéltem, és amelynek, ha nem is volt közvetlenül nagy következménye, annyi mindenesetre volt, hogy a vezérlet iránti bizalmat ez is csökkenté, és egy kis időt is vesztenk általa . . . . Vagy Dembinski talán úgy sem tudta volna mi okosra használni az időt . ? . . .

De végre feltéve, hogy neki volt valamely kiszámított terve, tudjuk már tiszta-füredi esetéből és nyilatkozatából, hogy ő azt alvezéreivel sem közölvén, a hadsereg működése egészben véve még is szükségképen olyan lett, mintha minden terv és rend nélkül járna el.

Ezen hibák esnek, nézetem szerint, egészen a Dembinski Henrik gróf altábornagy rovására, akinek közvetlen felelőssége azonban megszűnik azon perczczel, amelyben Bem József altábornagy vevé át a fővezényletet. E perctől kezdve legfeljebb azt lehet neki még hibául felróni, hogy (ha

már magok a két öreg Castor és Pollux-Dembinski és Mézsáros félre is vonultak) segédeit, nyargonczeit nem adta Bemnek rendelkezésére.

Bem altábornagyot illetőleg — bármennyire dicsőítsük is emlékét Erdélyi viselt dolgaiért — nem hallgathatjuk el, hogy teljességgel nem helyeselhetjük mindenben az ő eljárást se az imént leírt temesvári ütközetben. És pedig:

1. Abból, miszerint ő rögtön a fővezénylet átvétele után a különböző irányban mozgó csapatokat a harczvonalba visszarendelte, világos, hogy látta, miszerint e hadseregnél egy eldöntő ütközet előkészítve nem volt. Ha tehát ő erre határozta el magát, ez esetre irányzott rendelkezéseket (Disposition), ha mily rövid átalánosságban is, kellett volna kiadnia.

Ezt ő nem tette. Erdélyi hadainál ez — meglehet — nem volt mindenkor oly szükséges, mert ottan a Czetz tábornok emlékiratai után ítélve, alvezérei tudták már teendőiket, és rendszerint egy külön csapatparancsnokot (Truppen-Commandant) rendelt ki, aki a csapatokkal működék, míg ő az ágyukkal működik.

Ha már átalános rendelkezést nem adott ki: annál szükségesebb lett volna egy oly álláspontot vennie, a honnan lehetőleg az egész csatatért, kivált pedig saját seregünk állását, mozdulatait folyvást láthassa és intézhesse.

Ezt sem tette; de mintha mi ugy is igen jól tudnók mit kell tennünk, (pedig dehogy tudtuk!) vagy mintha az ágyukon kívül minden egyéb csapat csak arra való volna, hogy ha roszra fordul a koczka, az ágyukat fedezze: magunkra hagyott, azt sem tudtuk hol van.

Az ütközet elvesztének okai közül tehát Bemnek e két mulasztását ki nem hagyhatjuk.

Végre, midőn ezen szerencsétlen vereség okairól elmélkedünk, lehetetlen a felelősség súlyától egészen megkímélnünk még egy magyar honvédtábornokot, minden tiszteletünk mellett önzetlen tiszta hazafisága iránt, akit talán a közvéleménynek, sőt az egyes történészeknek eddig még eszökbe sem jutott (én legalább nem tudok róla) ezen csata elvesztének okozói közzé sorozni, mert neki abban semmi

szerepe, semmi csapata, semmi parancsnoksága nem volt. Ez Perczel Mór tábornok.

Való, hogy parancsnokságáról 2—3 hét előtt lemondván, csapata, vezénylete nem volt, — azóta nem is láttuk a seregnél — így tehát szerepe sem volt. Ha tehát önként, mintegy hivatlanul beavatkozott: igénytelen nézetünk szerint annál nagyobb felelősséget vont magára. Ő pedig beavatkozott, rendelkezett, és rendelkezését szerencsétlenség követte . . .)

Nem állítjuk mi azt, hogy az eszme, melyből kiindult, nem helyes. Nem tagadjuk, hogy épen a magyar az, kit jobb rohamra vezetni, mintsem a golyózáporban tétlenül állatni; és talán igen nagy hiba volt, hogy előbb, sokkal előbb, talán a lovassági rohammal egyszerre, vagy azonnal annak meghiusulta után nem vezettek minket általános szuronytámadásra. Ezt megengedjük; sőt azt is, hogy ez talán még akkor is sikerülhetett volna, midőn Perczel tábornok elrendelte. Szerény véleményem szerint azonban tanácsosabb lett volna nem minket a középből, de a sereg két szárnyát vezetni előbb. Nem azért, mert a mi hadosztályunk annyira szenvedett és összeolvadt Szőregnél; hiszen az csak egyrészét képezte azon összes csapatoknak, amelyeket Perczel tábornok velünk, vagy inkább nyomunkban előre indított, és ezek közt mindamellett összemert kis csapatunk nem a legrosszabbul állotta meg helyét; de azért, mert így előnyomulván, a sereg egy kis része a középből: igen természetesen az ellenség központosított „concentricus” tüzelését vonta magára; amely — ismét természetesen — háromszoros hatással pusztított az előre indított csapatokban. Ha ellenben a két szárnyunkról indul meg a roham és előnyomulás: épen szétágazó „excentricus” tüzelésre és védelemre kényszerült volna ellenségünk, amelynek hatása ugyanannyival gyengébb. És ez esetben a közép csakhamar önként követte volna a két szárnyát.

Azonban engedjük meg, hogy helyes volt a rohamcsapatot a középből indítani előre: még ekkor is van kifogásunk Perczel tábornok eljárása ellen, mert nézetem szerint még ez esetben is neki — ha már annyit tenni jónak látott — nem lett volna szabad azzal beérnie, hogy néhány csapatot

előre indított, de azok menetét, mozgását, működését tovább is kellett volna intéznie és vezetnie, egészen azon cél eléréig, amelyet azok előre indíttatásával elérni gondolt; és ezt annyival inkább, mert nem régen lépven ki hadseregünkből, a főbb törzstiszteket ösmernie és ennél fogva látnia kellett, hogy az általa előre indított csapatok nem képeznek együttvéve valamely közös vezénylet alatt álló dandárt, vagy hadosztályt; sőt észre kellett volna vennie, ha nem is ösmerte volna hadseregünket, mert láthatta, hogy unszolására az egyes csapatkák külön-külön indultak meg közös vezénylet nélkül. Látnia kellett tehát, hogy ha ezen összefüggés nélküli csapatokat indítja előre, azokat tovább is vezérelnie kell.

Perczel tábornok ezt nem tevén, nem csak meg nem akadályozta, és ennél fogva némileg okozta is azt, hogy e csapatok előnyomulása meghiusult; de alkalmat adott a másodszori előnyomulás által az egész ütközet eldültére, és pedig éppen oly szerencsétlen eldültére, mint amily szerencsés kimenetelt idézhetett volna elő, ha az első előnyomulás czélszerű vezetésével az ellenséget szalasztja meg.

XXIV.

Az eldőntő ütközet utáni éjszaka.

együk fel ismét elbeszélésünk fonalát. Félbe sem szakitjuk azt az iméntihez hasonló okoskodásokkal többé; mert most már csak is az lehetne hátra, hogy az egész hadjárat szerencsétlen kimenetelének okait kutassuk; azonban én nem írom az egész hadjárat történetét, s azért az ily nagy horderejű elmélkedés is körömon kívül esik.

Mondám, hogy a vadászlak tágas udvarát minden rendű és rangu lovakkal és lovasokkal, de minden rend nélkül ellepve találtuk. Parancsnokom Guyon tábornokkal és ennek angol kísérlőjével bemenvén az erdészhez, reám bizák a gondot hogy lovaik a szükség perczében kéznél legyenek. Én tehát lovainkat az udvar hátulsó egyik szegletében levő kuthoz helyezém el, Kovács Károly őrmester és Foris lovászom őrizete és ápolása alá: az előbbi különös gondoskodása alá parancsnokom lovát, az utóbbinak a Guyon tábornokét adván. Ekkor én is bementem a házba.

Az első szobában igen sok törzstisztet találtam: azt mondák, hogy a tábornokok a belső szobában vannak. Az asztalon darabokra vágott kenyér és szalonna volt egy két tányéron és néhány itcze bor. Képzelteti t. olvasóm, hogy nem vártam, sem hogy bemutassanak sem hogy kínáljanak, de hozzá láttam.

A szobában volt törzstisztek beszélék, hogy Bem altábornagy a belső szobában van, hogy régi gyógyulatlan sebei vannak, azokat most átkötözik.

Mihelyt éh- és szomjúságomat lecsillapítám — és azontul is míg itt voltunk, egyszer-kétszer — kitekintettem az udvarra, megnéztem lovainkat, rólok és két emberünkről

a lehetőségig gondoskodtam. Egy ily alkalommal láttam Zamoiski ezredet — a lengyel legio egyik legtiszteltebb alakját — egy kis szalmán a fal tövében, amint egy két lengyel önkéntes emelgette; hivatottam hogy jöjjön be a házba, de nem akart. Ha jól értettem, sebet nem kapott, de ki volt merülve.

Mintegy másfél, vagy két órát lehettünk itt, az alatt be is setétedék teljesen, midőn egyszerre nagy mozgás támad azon szinte szájról-szájra ment lármára: „itt a német! jön a német!”

Nem hittem . . . . Hogy merne setét éjjel jönni oly erdőbe, amelyben mi ellenségei vagyunk?! Siettem azonban lovainkhoz, ha csak azért is, hogy mások ne üljenek rájuk. Néhány perc alatt szinte kiürült az udvar, parancsnokom lova és a tábornoké meg volt, de az angolé már eltűnt. Azonban közel a mieinkhez találtam egy nagy pej lovat — valamely huszár altiszté lehetett — kantárszáron fogtam, és mivel kétszeri kérdésemre gazdája nem jelentkezett,*) legényemnek adtam át, én pedig a Guyon tábornokét vettem kezembe.

Már szinte üres volt az udvar, és én azt kezdém gondolni, hogy parancsnokom és a tábornok velem együtt nem hisznek a lármának, de itt szándekoznak meghálni: midőn észrevevém, hogy egy szekér állott elő a vadászlak előtt, hogy a körül foglalkoznak, végre két lámpást hoznak ki, az egyiket égő gyertyával a kezébe adják valakinek, és ezt a kocsis mellé ültetik, a másikat eloltván, a szekér hátuljában, szalma közt helyezik el. E közben hangzott parancsnokom éles szava „a lovainkat!” és én ezekkel a szekérhez érván, a tábornok és alezredesem lovaikra felültek. Míg én Guyonnak lovát tartottam, hallom hogy az angol már keresi lovát: „Where is my horse? I do n't see my horse” (hol a lovam? nem látom a lovamat), végre mondván „here is one, I'll get on it” (itt van egy, én rá ülök), az én lovamra veté magát, a nélkül hogy jámbor legényem egy szót szólott volna neki. Éppen ekkor nézhettem már én is lovam után; már előbb is sejtém hogy az én lovamra ült, mert tudtam hol hagytam

*) Itátha éppen az volt, amelyen az ütközet alatt Bem lovagolt...?

azt, de oly setét volt, hogy csak akkor győződhettem meg arról tökéletesen, midőn fejét megfogván, a homlokán levő kantárgombot egészen közélről néztem meg. »This is my horse, Sir!« (ez az én lovam, uram) mondtam ekkor az angolnak, és csak miután volt benne annyi becsület, hogy leszált róla, adtam neki az említett huszárlovat. Furcsa is volt látni őt a magyar nyeregben előre hajolva, angolosan lovagolni, magastetejü kalappal . . . .

A szekeres gyenge két lovacskáját a parancsszóra megindítja, s a kapuból balra fordul. Oly sűrű erdőn és keskeny erdei uton mentünk, hogy a szekér oldalánál lovagolni nem lehetett. A szekeret nyomban követé Guyon tábornok és Lázár alezredes, emennek nyomában lovagoltam én, amannak az angol, minket követtek Lőrinczy Ferencz huszárszázados, Séllei és Sági, amaz ungvári, emez szabolcsi önkéntes huszárhadnagyok, ezek után kettesével azon 20—25 huszárközüvitéz, akik a szabolcsi és ungvári önkéntes huszárcsapatból már az ütközet után a vadászerdőben hozzánk csatlakoztak. Oly setét volt e sűrű erdőn, hogy ámbár lovaink egymás nyomába léptek, én sokszor előre hajoltam nyergemben, hogy parancsnokom nagy veres tollát az égnek láthassam, és megkérdezvén a többieket látnak-e minket, tagadó feleletökre fehér zsebkendőt köték jobb karomra, hogy legalább a legközelebbiek el ne maradjanak.

Igy haladhattunk — természetesen csak lassu lépésben — vagy egy órát, midőn a kocsis megáll. Néhány perczig nem szóltunk semmit, azt hívé, hogy vagy a lovaknak enged kis időt magokat kifuni, vagy valami igazítani valója van; de miután már soká tartott a dolog, parancsnokom kérdi a kocsist, »mi baj? miért nem hajtasz?« »Nem lehet uram! árok van előttünk« felelt az. Parancsnokom ez alatt kivevén a szekér hátuljából a másik lámpást és meggyújtván benne a gyertyát, »hát hová vezettél minket?« kérdé kissé éles hangon a kocsis mellett ülő kalauzunkat. »Csókolom a kezét lábát, nem akartam!« monda emez. »De hát te kerülő vagy itt, hát csak tudnod kell hol vagyunk; hát mond meg, mehetünk-e egyenesen? vagy jobbra vagy balra? vagy vissza kell mennünk?« De amattól még az ily részletesen feltett, és utóbb szelidebb hangon, és »ne félj fiam semmit,

csak mond meg* biztatással ismételt kérdésre sem lehetett egyéb feleletet nyerni, mint „csókolom kezét lábát, nem akartam!” Parancsnokom előtt ekkor már gyanus lett az ember, s átnyujtván Guyonnak a lámpást „Haltens Herr General die Latern, bis ich die Pistolen herausnimme” (tartsa tábornok ur a lámpást, míg én a pisztolyt kiveszem) mondá. Guyon engesztelte is őt, hogy hagyjon békét szegénynek, de azért a lámpást is átvevé, mire Lázár kivevén és felhuzván pisztolyát, most már igen fenyegető hangon mondá a kerülőnek: „most vedd azt a lámpást és menj abba az árokba, hadd lássuk milyen az!” figyelmeztetvén őt, hogy vigyázzon magára. Ugyanekkor ismételve megszólítá a szekérben fekvő Bem altábornagyot, hogy szálljon ki, mert nem lehet a szekeren menni; és én csak ekkor tudtam meg, hogy a szekérben Bem fekszik; de ő nem mozdult, egy hangot nem adott. A kerülő leszáll a szekérről, az árokba ereszkedik, lámpása elalszik, a pisztoly eldördül — és — minden csendes, hogy az egeret meg lehetne hallani . . . . Bem ekkor sem mozdul . . . .

Alig egy két másodpercnyi gondolkozás után lepatantam lovamról, és jobbra a szekér mellett gyalog — lovat vezetve — mentem az árokhoz. Nem láttam semmit. Leereszkedém belé. Amint aljára értem, lovam a hátamra esett, de csakhamar talpra állván, az árok tulsó oldalán felkapaszkodtunk. Most már annyit láttam, hogy előttem nincs erdő. Alig tettem azonban egy lépést tovább, már a másodikkal egy másik árokba bukkantam, amelyen azonban könnyebben hatoltam át. „Kettős árok — kiálték vissza — az első vagy egy öl széles, és vagy egy öl mély: a második csak vagy fél annyit!”

Ezen jelentésem után a szekeres parancsot kapott kifogni, a huszárokat hozzám küldék által, a lámpást az árok felett egy fa ágára akaszták, végre magok is átjöttek. Ekkor négy öt huszár lovát adván tartani egy-egy huszárnak, a többiekkel ismét a szekérhez akartam visszamenni, midőn jobbra tőlünk — azonban jó távolból — egy lovascsapatka neszét hallók. Talán mindegyikünknek volt alkalmunk ez életben, hadjáraton kívül is, tapasztalnia, hogy ily kétes véletlen zaj vagy nesz hallatára egy ember azonnal veszélyre

gondol: míg a másíknak ilyesmi eszébe sem jut. Ez egyéni természetünkben gyökerezik. Itt parancsnokom és én, s a velünk volt huszárok nagyobbbrészben figyelemre sem igen méltatók a távoli kis nesz, és folytatni akartuk a megkezdett munkát: Guyon tábornok azonban és angol kísérlője egészen ellenkezőleg gondolkoztak. Az előbbi nagyon sokszor ismételte „put out the light! put out the light!“ Eleinte nem figyeltem oda, eszem ágába sem jutván, hogy legyen ki itt köztünk angol nyelven akarjon rendelkezni, de végre még is figyelmes lettem rá, és megértvén, mit mond (t. i. „oltsátok el a világot“) megörültem, hogy nem értette senki, mert eloltani könnyű, de meggyújtani a szabadban néha igen nehéz, levétetém a lámpást a szélső fáról, és meghagyám embereinknek, hogy vigyék néhány lépéssel beljebb az erdőbe és takarják el, hogy kifelé ne világítson. A Guyon angol kísérlője pedig, ugyan akkor, midőn az említett kis nesz fülébe hatott, azonnal felült az általam neki szerzett huszárlóra, maga mellé vette kantárszáránál fogva a Guyon lovát, és egyre mondá „Guyon mount! Guyon mount!“ (Guyon ülj fel!) De Guyon reá sem hallgatott.

Mi ez alatt parancsnokommal látván, hogy az említett távoli kis nesz embereink közt zavart idézhet elő, megtiltottunk minden mozgást, meghagytuk embereinknek, hogy tökéletes csendesen legyenek, és magunk — kardjainkat erősen oldalunkhoz szorítván, nehogy csörögjön — gyalog elmentünk csapatunktól a merről a nesz jött, hallgatózni. Embereink látván ebből, hogy mi nem hiszünk a veszélyben, épen azon perczben kezdetek lassankint — bár csendesen — beszélgetni és mozogni is egy-egy keveset, midőn mi azon bizonyos negélyezett és az *r* betűt törve kiejtő modorban, amely az osztrák tiszteknél divatozott, hallottuk e mondatot „Nach der heutigen affaire“ (a mai csata után). Többet nem értettünk, de a neszből és beszélgetésből kivettük, hogy azon csapatka nem egyenesen felénk tart, de mintegy kifelé az erdőtől előnkbe. A hallott szavak azonban most már minket hoztak némi kételkedésbe, és én erősen oldalamhoz szorítván kardomat, ismét visszaszaladtam embereinkhez, hogy igen csendesen legyenek míg mi vissza nem jövünk, és biztosabb hirt nem hozunk. Mire ismét vissza-

menvén parancsnokomhoz, a kérdéses csapattól már gyengébben jöttek a hangok, de egy szót még is tisztán kivehettünk, oly szót, amelyet csak magyar ember tud jól kiejteni, és e szó tökéletes jól és tisztán volt kiejtve »m a g y a r«. »Magyarok!« mondánk egyszerre mind a ketten, és mentünk vissza kis csapatunkhoz, a hol is megnyugtatóan a kételkedőket, a lámpást újra a szélső fa ágára akasztattuk, a szerket — amelyből a lovak már ki voltak fogva — felfogattuk annyi huszárral a hány hozzá fért, magam a rudját fogtam meg, és áttettük a kettős árkon a levegőben, anélkül, hogy Bem apónk egy mozdulatot tett, egy hangot adott volna. Tul az árkon ismét befogattunk, és elindultunk eddigi irányunktól kissé balra térve el parancsnokom vezetése alatt, olyforma irányban, mint azon lovas csapatka ment, amelyre hallgatóztunk.

Vagy $\frac{1}{4}$ óra alatt csinált országutat értünk, amelyre felhajtván, ismét balra mentünk. Parancsnokom ez alatt a szekérhez rendelve Lőrinczy Ferencz huszárszázadosunkat, Séllei és Sági hadnagyokkal, ezeknek szigorúan meghagyta, hogy a szekérhez közel ne bocsássanak senkit, még ha ösmerős volna is, engem előre küldött arczéved gyanánt; maga Guyon tábornokkal és az angollal közben lovagolván. Előbbre ügettem tehát közhuszár legényemmel vagy anynyira, amennyiről még egymás hangos szavát megérthettük, azután kardomat kihuzván ismét lépést lovagoltam tovább.

Nem tudnám már meghatározni egy jó negyed vagy fél órát mehettünk-e így a setét éjben kissé fehérő országuton, midőn egyszerre észrevettem, hogy az utat valamely setét folt szakítja meg. Ismét sarkantyuba kaptam a lovat, hogy ha netalán baj van, annál távolabb legyenek még a többiek és jobban intézkedhessenek védelmükről, s jobban közeledvén a tárgyhoz, láttam, hogy ott lovaknak kell lenni; erős hangon kiáltottam tehát »állj! ki vagy!« kardomat a szíjjal kezem csuklójára akasztván, s a nyereg kápája mellől pisztolyomat vevén kezembe; de mielőtt feleletet kaptam, már mellettök valék. Lovakat találtam csakugyan, mintegy 7- vagy 8-at felnyergelve, — egy csikasz tarka lovat a Mészáros Lázár altábornagyénak ösmertem — a lovasok ekkor kezdettek a kemény utról álmukból ébredezni

és keldegélni, közöttök Mészáros Lázár altábornagy is. „Ez volt tehát — gondolám magamban — azon lovascsapatka, amelynek beszélgetésére hallgatóztunk az erdőnél!”

A mieink pedig látván, hogy nem lövök, más ellenséges jelt sem adok, sőt csendesen beszélgetek az uton találtakkal, magok is hozzánk jöttek, és ez alatt Mészáros és kísérete is felülván lovaikra, csatlakoztak hozzánk, én pedig ismét előre lovagolék.

Vagy $\frac{1}{4}$ óra mulva ismét megláttam az előbbihez hasonló egy lovas csapatot, de ehhez is oda lovagoltam, mielőtt felhívásomra feleltek, ezeket is lovaik előtt fekve találtam; köztök Dembinski Henrik gróf altábornagyot. Ő is, kísérelével együtt csatlakozván a mieinkkel, én ismét elől lovagoltam.

Nemsokára szorosan az ut mellett jobbra egy emeletes épületet látánk meg, kivilágított ablakkal. Parancsnokom és társai ügetve közeledének felém és mondák, hogy ezen épületbe menjünk be, ha nem ellenség van benne, mert Guyon tábornok igen ihatnék. Benyargalok tehát a kastélyhoz, és látom, hogy fegyveres őr áll előtte, de annál bizonyosabb voltam felőle hogy a mienk, mert meg sem szólított. Közelebb jöve azt is láttam, hogy fekete szíjas. „Állj ki vagy?” kérdésemre csendes bus hangon adá meg a feleletet.

Mielőtt lovamról leszállhattam volna, megérkeztek parancsnokaim is, és leszállván lovaikról, bementek a kastélyba. Én lovamon maradtam. Ekkor megtudtam, hogy ide hozták a mai ütközetből számos sebesülteinket, s itt ápolják őket... De mennyivel számosabban maradtak a csatatéren, és estek az ellenség kezébe!!... „Épen most veszik le a szegény Gál lábát”, mondá meghatott hangon alezredesem, amint az épületből kilépett; és ismét felülván lovaikra, menetünket az eddigi módon folytattuk.

Nemsokára egy faluba értünk, Remetére. A szekér Bammel, a Dembinski és Mészáros kíséretével tovább menvén Rékásra (ámbar parancsnokom nekik itt szállást rendelt),

mi és Guyonék itt maradtunk. Az emberek már aludtak, a korcsmában is alig tudtuk őket felkölteni. Paprikás csirkét csináltattunk magunknak vacsorára éjfél utáni 2 óra tájban, egyet aludtunk, én csak az ivószoba falóczáján, természetesen kardomat sem oldván le oldalamról, és hajnal felé átlvagoltunk Rékásra. Itt ismét egy nagy négyszegű udvarban szálltam le lovamról, s azt elhelyezvén, a kőfal tövében feküdtem le.

XXV.

Az utolsó napok.

nap már jó magosan volt és melegen süttött másnap reggel, midőn felébredtem, s már ekkor az öreg Bem lóháton osztogatta szokott elevevességével és erélyével ösmert éles hangján parancsait. Összeszedődtünk úgy a hogy, vagy inkább igazat szólva, össze nem szedődtünk többé, hadosztályunknak csak rongyaival megindulánk Lugosra ...

Hosszu volt az ut (Rékás Lugoshoz egyenes vonalban is jó 5 német mértföld), szomorú állapotunkban még annál hosszabbnak látszott. Az uton és az ut mellett Rékástól Lugosig folyvást láttunk egyes honvédeket lézengeni, csapatot, csak egy-egy századot alig. Még ágyukat is láttunk egyesével kettesével, habár az igazságnak tartozom azon megjegyzéssel, hogy tüzeink még leginkább maradtak meg helyeiken ütegeiknél. Ezek közt a Lázár Lipót főhadnagy 6 fontos lovas ütege teljes rendben együtt volt; még csorba száju ágyuját sem hagyta el. Végre leverten és fáradtan Lugosra értünk.

Első megérkezésünk alkalmával magunk is, embereink is, bementünk a városba és ott elhelyezkedtünk, kiki ahogy tudott, a hová beférkezhetett. Az utczákon hevert sok elbetegesedett, megsántult honvéd.

Másnap — 11-én — igyekeztünk embereinket a városból a nyugot felé eső szép síkságon táborba gyűjteni, és újra összeszedni a csapatokat; kérdezgetve minden egyes honvédet, melyik zászlóaljhoz tartozik, utasítgatva, hová menjen; de mindennek már vajmi kevés sikere lett!

Sajnáltam, hogy e gyönyörű vidéket nem más kedéllyel élvezhettem. Emlékeztet szülőföldemre — a Hegyaljára,

amelyet én azért tartok legszebb vidéknek, mert egyszerre lát az ember egyfelől végtelen síkságot, másfelől határozott alakzatú szép hegylánczot. Lugos vidéke is ilyen, csakhogy hiányzik belőle a Bodrog és Tisza.

Mintegy négy napot tölthettünk itt; tisztán már nem emlékezem. Sok történt ez alatt, de mindez már szomorító volt, a bomladozásnak, a megsemmisülésnek egyes tényei. Mi azonban annyira nem voltunk tisztában helyzetünkkel, annyira titkolták azt tőlünk, hogy midőn Lugoson régi ösmerősömmel — egy jó magyar hazafias érzelmű oláh képviselővel — Bozsinka Axentiével találkoztam, jó hiszemmel mondtam neki, hogy „a mi hadseregünk ugyan meg van semmisítve, de hát majd a többi helyre üti még ezt.” Pedig a Bem erdélyi hadserege már előbb volt megsemmisítve; a Görgeié pedig képzeletemet felülmúló csekély számra leolvastva!

Talán idejövetelünk után másnap történt, hogy Kauszler Róbert vezérkari tisztül törzsünkhöz beosztott utász-hadnagy dél felé rosszul lett. Azonnal felösmertük rajta a cholera jeleit, tettünk mindent amit tehettünk, de d. u. 3—4 óra tájban már meg is halt benne. Nagy Németország távol részéből, Würtembergből jött hozzánk a szabadság szent harczában meghalni: valljon megtudták-e szülői, hozzátartozói, hová lett?!?

Parancsnokom engem kiküldött a táborba Virág Gida nádor-huszárőrnagyért. Alig tudtam feltalálni. Végre még is ráakadtam, épen midőn Kmethy tábornok igyekezett tiszteit rábeszélni, hogy vele külföldre, Oláhországba kimenjenek. A vita meglehetősen éles volt: különösen épen Virág Gida nyilatkoztatta ki határozottan, hogy bármi sors várjon reá itthon, ő hazájából ki nem megyen. Ez után lóra ült, és velem együtt belovagolt a városba.

Ittlétünk első vagy második napján nagy haditanácsra hivattunk össze. Ezen Bem altábornagy előadta, „hogy nem állunk oly rosszul, mint sokan terjesztik, hogy még van annyi erőnk és lőszerünk, hogy az ellenséggel szemben ne csak védhessük magunkat, de vele meg is küzdjünk; és hogy a végső szükség esetében a szomszéd török birodalomban tárt karokra és szíves támogatásra találunk.”

Oldalánál csupán Guyon tábornok volt: a többiek vagy nem mertek, vagy kedvök nem volt szólniok, mi, kisebb pontok, utóljára is csak a harczot óhajtottuk az utolsó emberig: s így némelyek hallgattak, mások egy „éljen“-t! kiáltottak, és a haditanács be volt végezve . . .

Bem altábornagy azonnal az ütközet után Dessewffy Aristid tábornokot az egész hadsereg lovasságának, Lázár Vilmos alezredest pedig a gyalogságnak újra szerveztetésével bizta meg. Itt Lugoson egy nap délután parancsnokom Dessewffy tábornokhoz küld, hogy vegyem át a IX. hadtest parancsnoksági irodáját, mert ő veszi át annak parancsnokságát. A tábornok rá mutatván egy társzekeren levő három vagy négy nagy ládára, mondá, hogy ez igen sok, most már estefelé van, jöjjenek másnap reggel. Másnap azonban jókor reggel még álmunkból azon hírrel ébresztettek fel, hogy ez éjjel Dessewffy is — az egyetlen magyar tábornok, aki még velünk volt — eltűnt . . . E hír némi megdöbbenést okozott, és Patay István ezredes, Kürthy István és Szabó Vincze alezredek parancsnokomhoz jöttek tanácskozni, s azután mindannyian együtt mentek Bemhez.

A történeteket Lázár Vilmos parancsnokom nekem akként beszélte el, hogy az említett törzstisztek a Dessewffy tábornok eltűnte által nyugtalanítva jöttek hozzá tanácskozás végett, és elhatározták, hogy Bemhez a főparancsnokhoz mennek felvilágosítást kérni a történetekről, s azon hírről igaz-e, hogy a Görgei serege letette a fegyvert, végre további szándékairól. A szólással parancsnokomat bizták meg.

Amint Bemhez beléptek, kezdi mondani „mi azért jöttünk . . .“ de Bem félbeszakítja, nem akar hallgatni semmi többes számban szóló beszédeket, kiki csak maga nevében szólhat. „Tehát én azért jöttem . . .“ kezdi ismét, mire éles hangon azt kérdi „hogyan híjják Önt?“ és bejegyzí nevét a tárczájába; ez után hasonló módon kérdé és jegyzé be a többiek nevét is. Ekkor az után ismét Lázár Vilmoshoz fordulván „most beszéljen“, ugymond. Lázár tehát — most már saját nevében — elmondá, hogy a hadseregben nagy nyugtalantságot okoz azon hír, miszerint a Görgei serege letette a fegyvert, és azon körülményt, hogy itt velünk már egy magyar (azaz született magyar) tábornok sincsen (ekkor

Bemen kívül Lugoson csak Guyon tábornok volt velünk), a mi hadseregünk pedig nem hadsereg többé, annak rendes élelmeztetésére sem lehet számítani, s itt az ellenséges érzelmű rác és oláh nép közt erőszakosságra — requisitiókra — lenne kényszerülve; harcolni ily csapatokkal nem lehet, rablóbandát vezérelni pedig szándéka nincsen. Kéri tehát az altábornagyot, világosítsa fel őt, ha nem állanak a dolgok ily reménytelenül; vagy tudassa vele őszintén és egyenesen számításait, szándékait.

Ez után Bem egyenkint kérdezé a többieket is, „mit akar Ön?” akik többnyire csak azt mondták, hogy ugyanazt akarták mondani amit Lázár alezredes mondott.

Erre Bem a világosi fegyverletétei hírét még kétségesnek állítván, ígérte, hogy arról majd bizonyosabb tudomást szerez magának; egyébként tagadta, hogy állásunk oly kétségbe ejtő volna, sőt azt hiszi, hogy igaz akarattal és eréllyel nem csak védhetjük magunkat, de meg is mérközhetünk az ellenséggel; a legrosszabb esetben pedig a török birodalomban tárt karokra és támogatásra találunk.

Még az nap délelőtt ismét hivatá parancsnokomat. Ekkor — mint nekem ismét elmondá — hízegő nyilatkozatokkal fogadta, mondván, hogy őt egy igen fontos önálló parancsnoksággal bizza meg, de induljon azonnal. Dicsérő kifejezéseire azt viszonzá Lázár Vilmos, hogy hiszen még nem is ösmerheti; „de igen! monda — eléggé ösmeri, hogy benne bizzék legjobban; csak siessen — tevé hozzá — és menjen irodámba, ott megkapja utasítását.”

Az irodában két lepecsételt hivatalos levelet adtak kezébe. Az egyikben szokott rövidséggel „utólagos jóváhagyás reményében” ezredessé nevezte ki Bem altábornagy: a másikban azon utasítás volt, hogy hadtestével Karánsebesre menvén, az ott található csapatokat is csatolja magához, és további rendeletig tartsa a Vaskapu szorost.

Midőn csapataink már indulásra készen állottak, parancsnokom elküldött Bemhez pénzért. Amint belépek hozzá, élesen szemembe nézve kérdi „hát még el nem indultak?” „Csapataink már készen állanak — mondám — de pénz nélkül nem mehetünk.” Utalványozott tehát, és rögtön ki is

fizettetett kezemhez néhány ezer forintot, mire aztán megindulánk. Estvére Szakulba értünk, ahol meg is háltunk.

Amint napszállat táján a faluhoz közeledtünk, két tiszt — köztök Dessewffy Imre főhadnagy — előnkbe lovagolván, jelenték parancsnokomnak, hogy Dessewffy tábornok itt várja őt, és azonnal kijön. Nemsokára ő is kijövén, Lázár Vilmos átakarta neki adni a parancsnokságot, amit azonban a tábornok el nem fogadott, mondván, hogy csak mint egyszerű önkéntes akar sorsunkban osztozni.

Másnap folytattuk menetünket a IX. hadtesttel, azaz, hogy néhány száz fegyveres emberrel Karánsebes felé. A völgy mindinkább összeszorult, lassankint szinte vadregényes vidékbe jutottunk. A városnál sebesen rohan a Temes vize, és ezen egy szép kis lánczhid volt.

Midőn már közeledtünk a városhoz, parancsnokom előre küldött a táborhelyet kinézni. A városon és a vizen innen, nyugot-éjszakra, az uttól jobbra, egy szép fensíkon helyezém el a tábornok. Választásomat parancsnokom is helyeslé.

Kiállítván kellő gonddal előőrseinket, magunk a városban levő fogadóba szállottunk. Parancsnokom Bem altábornagy mint idegen iránt, ily válságos körülmények közt nem viseltetvén teljes bizalommal, és teljesen bizonyos tudomást kívánván szerezni a Görgei tábornok hadseregéről, egy jelentést készítettünk hozzá a magunk állásáról, amelyben egyszersmind az ő rendeleteit kértük ki: Bem altábornagynak pedig elkészítettük a kötelességszerű jelentést arról, hogy megérkeztünk a hová küldött. Parancsnokom ekkor elhivatván Glanzer és Csiszár hadnagyokat, az egyiknek a Bemhez, másikának a Görgeihez szóló jelentést adá, utasítván őket, hogy öltözzenek álruhába, mert az ellenség közt kell átmenniük. Karánsebesről még egyenruháikban, egy szekeren indultak el.

Itt bucsuztak el tőlünk Zdzitowiecki és Kabat lengyel hadnagyok a Dessewffy tábornok volt nyargoncjai, Amerikába menendők. Szerény fiúk voltak: a lengyelek közt kiválólag szerettük őket.

Parancsnokom azt mondá, hogy ha itt megtámadnak minket, az Obresai erős állásba huzódik, és megkísérti az

alkudozást. Egyébként — ha szó volt a lehető rossz kiemeneletről — akként nyilatkozott, miszerint „tudja, hogy reá a halál vár, kivált ha Haynau az osztrák főparancsnok, de ő ki nem megyen, inkább akar itthon meghalni, mintsem a külföldön akar koldus, akar király lenni.”

Estve későn — 10—11 óra tájban — jelentik, hogy előőrseink megtámadtatván, csapataink már el is indultak, s hátrálnak a városnak. Midőn lejöttünk az utcára és lóra ültünk, parancsnokom meghagyá, hogy menjek ki a táborba, mindazon csapatainkat, melyeket még a hidon túl találok, tartsam meg ott készletben, mindaddig míg egy század székegy huszáraink Jászról meg nem érkeznek. Maga a városon átvonuló csapatainkhoz ment.

Kimenvén tehát a hidhoz, épen ágyuinkat találtam átvonulóban; miért is az üteg felét elbocsájtván, másik felét lefoglalám, valamint a többi még tul a hidon talált csapatkáinkat is. Emlékezem a többi közt, hogy a Zrinyi-zászlóalj már elvonult: a 13-ik velem maradt.

Nem tartám oly valószínűnek az ellenség közeledtét vagy épen támadását, hogy a rendkívül setét éjszakán csatarendbe állítsam csapatkáimat; s megelégedém azzal, hogy eléggé távol álljanak egymástól arra nézve, hogy szükség esetén azokat fejleszteni és mozgatni lehessen. Hogy azonban az ellenség — ha még is jönne — meg ne lephessen: kis előőrsöt (Avviso-post) állíték annyira előbbre csapataimtól, hogy az minden neszt távolról meghallhasson (habár a csapatoknál is szigorú csendet parancsoltam), és magam is többnyire ezen előbbre állított néhány emberemnél tartózkodtam.

Nemsokára — talán még egy órát sem állottunk így — a hidnál állott tüzeink megindulnak. Oda nyargalok, megállítom őket és kérdem, hogy indulhatnak meg az én parancsom nélkül: mire azt felelik, hogy valaki mondá, hogy már nem szükséges itt állani. Szigorúan meghagyván, hogy az én rendeletem nélkül ne mozduljanak: ismét elül álló embereimhez tértem vissza. Egy idő múlva azonban ismét mozgást hallok; nagy bosszankodással oda vágatok, megállítom őket és kérdőre vonom, mire rámutatnak egy fehér szűrös lovas emberre, „az a tüzmester ur parancsoltá, hogy

induljunk.“ Akkor ezt vonom kérdőre, hogy mer itten rendelkezni, azt mondá, hogy őt küldötték, de nem tudta megmondani, kicsoda; nevét kértem, hadi törvényszék elébe állítással fenyegetém, mire ő ellovagolt; én pedig ágyuimat, amelyek már a hidon átmentek, a vizen tul állítám fel, és ismét csapatkám élére állék.

Végre huzamosabb idő után egyenesen engem keres fel egy altiszt, parancsnokom azon izenetével, hogy nem szükséges tovább ott állanom, mert a várt huszárszázad már elvonult más uton: jöjjenek tehát én is. Erre azután meg is indítám embereimet szép rendben, átvezetém a városon, és az után azt híván, hogy parancsnokom az előbb elvonult csapatokkal a városon tul állást vett, és ennél fogva igen közel kell lennie, annyival inkább, hogy oly gyakran jöttek onnan tűzmesterek és nem tudom kik az én csapataimat zavarni és ismét visszalovagoltak: én is neki indultam egyedül, hogy megtegyem jelentésemet. De csak megyek a setétben, hol lépést, hol ügetve, csapatainknak hírét sem hallom; végre már annyira haladtam, hogy már meg is bántam, hogy a reám bizott csapatkákat hátrahagytam; de már ekkor azoktól is oly messzire voltam, hogy csak jobbnak láttam előre lovagolni, mintsem egyes egyedül (még lovászelegényem sem volt velem) ismét visszatérni. Parancsnokomat csak hajnalban értem el, amikor is jelentésemet megtevé, parancsnokomtól megtudtam, hogy ő egy őrnagyra bizta elhivatásomat Karánsebesről, és az intézkedett oly hiányosan, hogy nem nekem adták át az izenetet első két ízben, és csak ő maga utasította a harmadik küldöttet egyenesen hozzám.

Képzeltető, hogy ettük halomra a gyenge tengerit sülve, mert egyéb nem volt, és hogy aludtunk az egész éji lovaglás után.

Itt csatlakozott hozzánk Török János alezredes (későbbben a Hirnök szerkesztője) vagy 3000 embernyi csapatjával.

Utolsó táborunkat ütöttük fel itten.... Egy szegény hegyi oláh falu — Ohaba-Bisztra — mellett volt az, magunk, Dessewffy tábornokkal együtt, a falu szélén levő korcsmába szállásoltunk be.

Nemsokára egy tábori követ (parlamentair) jött, ha nem csalódom Simbschen osztrák dandárparancsnoktól, egy körülbelül ily tartalmu felhívással: „Kiküldött két hadnagyát — Csiszárt és Glanzert — elfogtam, Bemhez és Görgeihez szóló ily tartalmu jelentéseivel (itt a jelentések szinte teljes szövegek szerint elő voltak adva, kétségünk sem lehetett tehát az előadás valósága felől). Minthogy pedig Görgei — akinek ön parancsnoksága alá kíván helyezkedni — e hó 13-án a fegyvert letette és magát kegyelemre megadta: ezennel felhívom, hogy kövesse példáját, és vessen véget a különben is reménytelen küzdelemnek.“

Nemsokára egy másik is jött, „Dessewffy Arisztid vagy Lázár Vilmos, a IX. magyar hadtest parancsnokának“ czimzett levéllel. A levél egész iven volt írva, mintegy másfél oldalt foglalt el, sűrű, apró, csunya német írással. Egész terjedelmében a Lichtenstein herczeg hadtestparancsnok sajátkezű írása volt. Emlékeztette benne Dessewffyt régi barátságukra, midőn egy ezrednél szolgáltak, és megígérte, hogy személyére nézve nem lesz bántalma, ha leteszi a fegyvert; amit annál inkább tehet, mert a további emberáldozatnak ugy sincs értelme. Minthogy pedig némelyektől azt hallja, hogy e hadtestnél Lázár Vilmos a parancsnok, fenntebbi ígéretét az ő személyére is kiterjeszti.*)

Oda jutottunk tehát, hogy megadásra szólítsanak fel!! Tudja-e képzelni aki nem tapasztalta mily érzés egy harczos keblében, aki annyiszor kitette magát a halálnak, élve maradt, hogy végre ép teste, ép karjából kiadja a fegyvert!!! És még is szólni kellett róla, tárgyalni a kérdést. Igaz, hogy talán a legtöbben lelkesedéssel rohantunk volna vezérünk szavára egy utolsó ütközetbe — bizonyos halálba . . . . És hiszem hogy parancsnokunk is így érezt, de nem így gondolkozott.

Egy szép kis réten a falu mellett körbe gyűjtván összes tiszteit, kimondá nekik, hogy a harczot folytatni semmi remény sincs többé; tudva, cél nélkül egy utolsó ütközet-

*) Lichtenstein herczegen nem mult, hogy szavát beváltsa. Haynau meg is ígérte neki, hogy Dessewffy és Lázár kegyelmet kapnak, de szavát akként vállalta be, hogy ők kötél általi halálra ítéltetvén, „kegyelem útján“ löpor és golyóval végeztette ki őket!!!

ben elhullani — szép lehet, de ő épen hazánk iránti kötelességnek azt tekinti, hogy amint minden tévovázás nélkül és örömmel kell magát minden embernek feláldoznia az ütközetben, midőn a harcz által még szolgálatot tehetünk az ügynek: épen ugy kötelessége mindenkinek magát hazája számára megtartani akkor, midőn bármily szép hősi halállal annak már semmit se használhat; és mindenek felett kötelessége a parancsnoknak, hogy annyi emberéleket tartson meg hazájának ahányat lehet, bűn lenne csak egyet is céltalanul feláldozni. Ennélfogva tehát nézete az, hogy tegyük le a fegyvert.

Nehezen ment a tiszteket e gondolattal csak némileg is kibékíteni. Megvallom őszintén, hogy ha részt veszek a tanácskozásban, talán épen én szoltam volna parancsnokom ellen; de ő sejtve gondolatomat (miről későbbi rendelkezéseiből szinte meggyőződtem), engem a rendfentartással bízott meg, s a felügyelettel, hogy a haditanácshoz hivatlanok ne tolakodjanak. Nem szoltam tehát.

Ezen utolsó egy vagy két nap alatt, midőn már egyéb dolog ugy sem igen volt mintsem az ellenséggel a feladásról való alkudozás, parancsnokom engem ettől egészen megkímélt, és vagy maga irt, vagy másokkal iratott. Megkisértett némi feltételeket kikötni, világos hogy minden siker nélkül.

Utolsó este tudván, hogy másnap már letesszük a fegyvert, a IX. hadtest pecsétnyomóját papirosokba göngyölgetve pakoltam el. „Elteszi édes öcsém? — szól Dessewffy tábornok — jól teszi. Ön még fiatal ember, egykor még használhatja.“

Az utolsó éjre a korcsma elébe, amelyben szállva voltunk, parancsnokom egy csapat önkéntes huszárt rendelt, akiknek ragaszkodásában személye iránt tökéletesen bízhatunk, mert valamely ellene forralt elfogatási szándék vagy merénylet esett tudomására, és mi ketten is Gyula testvér-öcsémme, felöltözve, felövedzett karddal, töltöttük az éjet az első szobában; de nem történt semmi.

Végre ránk viradt életem legboldogtalanabb napja, nyárutó 19-ke. Az indulás, az ellenséggel leendő találkozás és fegyverlététel órája nyilván meg volt már határozva, de

én ezekbe nem voltam beavatva. Ebéd után azt mondá parancsnokom, hogy megvizsgálhatnám előőrseinket, lóra ültem tehát és elmentem, s midőn épen az előőrsi parancsnokkal Jeszenszky századossal a 13-ik zászlóaljtól beszélgettem, jött parancsnokom is Dessewffy tábornokkal és még megmaradt néhány száz emberünkkel, némán, mint egy gyászos halotti kíséret. Napszállatkor találkoztunk a Temes partjánál az ellenséggel, s míg parancsnokom kardját leoldván, azt egy lovas-ezredesnek nyújtá, én kétszer háromszor kezdém a magamét kihuzni, s az előtt álló dzsidásokra — — de meggondoltam, hogy parancsnokomnak tennék vele oly kellemetlenséget, amilyent tőlem nem érdemelt; nem tudván magamat mind a mellett arra határozni, hogy kardomat az ellenségnek nyújtsam át, belöktem azt egy szekérbe, amelyen sebesült Szomjas József százados barátom feküdt . . . .

Ne kívánja tőlem senki, hogy leírjam azon érzelmeket, amelyek keblemben dultak a fegyverletétel szemléleténél. . Ha mindannyiát kedves bajtársaimnak egytől egyig leöletni láttam volna, nem lehetett volna fájdalmasabb. Hihetetlennek látszik, pedig tökéletesen igaz . . . .

Nincs mit írjak többé . . . . honvéd életem be volt fejezve . . . .

LÁZÁR VILMOS

1849-IKI HONVÉD EZREDES

ARADI VÁRFOGSÁGÁBAN

KIVÉGEZTETÉSE ELŐTT IRT

EMLÉKIRATA.

Munkácsra érkeztem,*) hogy az ott és a két szomszéd — Ungvár és Zemplénmegyében állomásozó csapatok felett a parancsnokságot átvegyem, és hogy azon sok rendetlenségnek és panasznak, melyek az egyes csapatvezénylők közti viszályok miatt a minisztériumhoz e vidékről szünet nélkül jöttek, véget vessek. Tudtam, hogy feladatom nem csekély: erélylyel láttam tehát hozzá. Kihirdetém kinevezési okiratomat, magamhoz hivatám az összes csapatparancsnokokat, s röviden és nyíltan előadám, mily intézkedéseket szándékozom a Gácsország felől várható minden megtámadás ellen tenni. Bangya őrnagy (az egykori lapszerkesztő) volt itt előttem a parancsnok, és épen néhány nap előtt raboltatott a határon, Barko tábornok egy beütésének viszonzásául. Ő derék férfi volt. „Élni és élni hagyni” volt communisticus jelszava; naponta kártyázgatott Szintay kormánybiztossal, s az elrabolt vágómarha nagyobb részével neki kedveskedett. Természetes, hogy ily „kézzel fogható” bizonyítékoknak benső barátságot kelle szülniök, és ellenben mindent, ami e baráti viszonyba közbetolakodott s azt háborgatta, ellenségnek kelle tekinteni, s ellene közös erővel küzdeni. Hogy Bangyának elébe tételem nem lesz inyére, azt gondoltam, és személye iránt — mint különben minden tisztársam iránt szoktam — még annál szívélyesebb s nyíltabb valék; és már hittem is, hogy magam viseletével csekély sérelméből a tövist kihuztam. Estve négyszem közt megbeszéltük az ügyet, és szíves kézszorítással bucsuztunk el egymástól.

Szintayval másképp valék. Hivatalos pofával fogadott: én sem vágtam barátságos arcot. Hisz ugy is gyűlöletes

*) Számításom szerint 1849. áprilhó 6-án.

volt már előttem a 48-iki országgyűlésen tett indítványa*) s az ez által saját pártján elkövetett árulása miatt. Nem tehetek róla, de ezen csinyt tekintem egyik főokául annak, hogy a Karok és Rendek terében a viták utóbb szenvedélyesekké és ingerültekké váltak.

Másnap, a tiszti kar bemutatásánál Bangya betegségi bizonyítványát nyújtá nekem által, s midőn több távollevő századost betegnek jelentett, mindjárt tudtam hányadán vagyok és feltettem magamban, hogy óvatosan, de szigorúan látok tisztem teljesítéséhez.

Ekkor hozá Ötvös ungvári kormánybiztos gyorspostája (staféta) a hírt, hogy az ellenség Hanusfalvánál 600 rosszul fegyverzett emberből álló csapatunkat megverte és Varannó felé nyomul. Azonnal elindítám Nagy-Mihály felé a 35-ik zászlóalj egy osztályát 3 ágyuval. Fájdalmasan érintett, hogy ezen osztálylyal csak egy főhadnagy — Schumann — és két hadnagy indult el. Estve Ungvárra érkeztek, és — fájdalom — már itt kellett tapasztalnom az irányomban előidézett engedetlenség jeleit. De én is éreztem, hogy ennek következményeitől csak a legnagyobb szigor óhat meg; s elő is vettem azt, Haim hadnagyot fogságba tevén. Ösmerem elleneimet! Beszélni tudtak, de nyíltan fellépni egy sem mert, s tudtam hogy egy példa elég lesz gyermekes henczegésöket lehűteni. Még azon éjjel jött Schumann főhadnagy kérni, s én megbocsájték Haim hadnagynak, mert ellenség elébe mentünk, azon kijelentéssel, hogy majd ahol a golyó füttyöl, köszörülje ki a csorbát.

Ungvárott megösmerkedtem Ötvös kormánybiztossal, akiben rögtöni megjelenésem e kis erővel irántam határtalan bizalmat keltett. Nagy rémképlátó, különben tevékeny, kellemes társalgású ember. Tizennégy nap alatt legalább tizenötször értesített az ellenség közeledéséről; és midőn Barko valóban támadást intézett Munkács felé Podheringre, utamban Varannótól Ungvárig hat gyorspostát kaptam ügetve, vágatva. Ezen levelekben még rajzok s egész hadi rendelkezések (dispositiók) voltak, amelyek szerint a turia-remetei vashámornak kellett megtámadtatnia. Ezen három

*) Az „administratori kérdésben.”

megtámadtatása rögeszméjévé vált; s ha rajta áll, az egész magyar hadsereget e körül helyezi el. Szintay is egyik levelét a másika után írta erősítésekért, de nem annyira aggodalomból, mintsem hogy engem zavarba ejtsen. Nem sikerült neki.

Azonban megtudtam, hogy az ellenség előnyomulása Hanusfalva felé vak lárma, de hogy Vogel tábornok Eperjesen hadakat gyűjt. Benyiczky — a losonczi hős — Kassán vala, s épen babérain nyugovék, midőn tudósítást vett, hogy az ellenség nagy erővel készül előnyomulni. Ha az ember szép férfi, hősként csodálják, akkor nem valami nagyon jól esik egyszerre csak arról értesülni, miszerint az ellenség nagy hadakat gyűjt, hogy minden babérunkat sárba tapossa. Nemzeti gyarlóságunk volt átalában, hogy mihelyt valahol az ellenség egy kis csapatkája állását elhagyni kényszerült, minden ujságban kivivott diadalunkat kürtöltgettük, míg azt végre magunkkal is elhitettük, s édes tétlenségbe merültünk, azt hívén, hogy már mindent megtettünk, s elérkezett az idő magunkat bámultatnunk. A Benyiczky sürgető kérésére, hogy Kassára segítséget vigyek, és minden ott állomásozó csapatok felett a parancsnokságot átvegyem, oda mentem. E kis csapatkával való megérkezésem rendkívüli örömet keltett, és haditanács tartatván, határozattá lön, hogy azonnal csapjunk az Eperjesen gyülekező ellenségre. Benyiczkynek egyébként köszönetet mondék a bennem helyezett eddig példátlan bizalomért, amelynél fogva a főparancsnoksággal megkinált, s helyesnek véltem neki megmondani, mennyire tudom, hogy ő az ki mindenkor kész az ellenséget megtámadni, és csak is annak tulajdonithatom az eszmét engem meghíni, s az e kerületre terjedő hatalmát nekem átadni, hogy én hosszabb időn át állottam katonai szolgálatban. De a hiuság ördöge már felköltötte benne a megbánást, hogy a haditanácsban általam előterjesztett hadintézkedések szerint kilátásba helyezett oly könnyű győzelem dicsőségét hirtelenkedve nekem engedte által. Némi zavarral felelte tehát: „No — tudod — majd úgy közösen intézzük a dolgot.” Alászolgájal Felpakoltam s még az nap elutaztam.

Hogy a közjóért valamit tegyek, egy kis hadat vontam

össze Varannón, azonkívül Turia-Remetét és Munkácsot megszállva hagytam.

Benyiczky levélben értesít, hogy a tervezett támadást Eperjesre eddig meg nem tehettem, de áprilhó 19-én minden bizonynyal megteszi, és felszólít, hogy azt támogassam. Megtettem a tőlem telhetőt. 19-én 7 órakor reggel három század, rengeteg hegyeken tett egy napi és egy éji fárasztó menet után Sóvár előtt állott, mialatt én más három századdal Fekete-Patak felé állítva előőrseimet, az ellenséget Hanusfalva felől fenyegetém.

Ekkor jön levél Benyiczkytól, hogy az eperjesi támadás a parancsnokok egyenetlenkedéseik miatt meg nem történhetett. Szinte megfakadtam bosszuságomban, ezt azonban egy fontosabb dolog eloszlatta. Jelentést kaptam, hogy az ellenség Munkács felé nyomul; azonnal intézkedém, hogy a Varannón állomásozó csapat egyrésze Ungvárra és Remetére, a remetei pedig egyenesen Polena felé induljon.

Nyomoruságos hadműködés! úgy jártam, mint az egyszerű a rövid paplannal; ha felhuzta hogy teste felső részét melegítse, lábai fáztak meg, és viszont.

Ez alatt történt meg a podheringi csata, melyet az ellenség a Martini kedvéért vívott, hogy őt a legboldogabb halandóvá tegye. Az ellenség megveretett; azaz ő a vizen túl állott; Martini innen; és miután az átmenetet a rendkívül magos vizállás miatt nem erőszakolhatta, s a Pribék alatt hátába nyomuló kis csapatától fenyegettetett, a támadást meg nem ujitotta, de gyors menetekben a határon át visszahúzódott.

Martinit — a legboldogabb halandót — legénységével Podheringnél táborban találtam, s azon roppant örömmámorban, hogy az ellenséget megverte, talán még ma is ott állana, ha fel nem rázom lethargiájából s nem indítom az ellenség üldöztetésére.

Ekkor értesülök, hogy a rég elenyészettnek hitt Dembinski ismét előtűnt, s a gácsországi széleken álló összes csapatok feletti főparancsnokságot átvette. Nem tehetek róla, de semmi bizalmam se volt ez emberhez, bármennyi részvétet éreztem is iránta a t.-füredi sajnos esetről. Nevet-

séges felindulásban láttam őt, midőn magam teljesen nyugodt tudtam maradni. Megkísértem az esetet előadni.

A kápolnai szerencsétlen ütközet után történt! Én akkor Répásy tábornokkal T.-Füreden voltam. Nekünk — miután egy hónapon át semmi egyebet nem tettünk, mint fel s alá jártunk Madaras és Kenderes közt — a Kápolnától hátráló sereget kellett volna ótalomba vennünk, vagy azzal erősödve előnyomulnunk. Poroszló előtt ellenparancs jött. Ehhez már szokva voltunk. Az uton találkoztunk a hadsereggel, amely ugyan hátrált, de amelyre irigykedtem azon szép ütközetért, amelyben oly hevesen folyt a munka. Klapkával és kíséretével a Poroszló és T.-Füred közti töltesen találkoztunk. Keserűen panaszkodott Dembinskire, s e szavakkal végzé: „vagy én: vagy ő!” (entweder ich oder er) T.-Füreden Szemere jelen volt. A táborban a legnagyobb izgalom. Görgeiért — sőt ellene is — beszédek tartattak. A kimenetel kétségtelen volt. A mi hadtestünk egyik párttal sem vegyült. Délután a vezérek mind Dembinskinél voltak. Estve haditanács a Szemere elnöklete alatt. Ezt tudtuk: tárgyát nem. Engem az egész közvetlenül nem érdekelt. Estveli 8 óra tájban Görgei Bayer ezredessel Répásyhoz jött. Rövid idő múlva Bayer a Répásy jelenlétében felszólít hogy kísérjem. Belépünk a Dembinski szobájába, aki velünk volt szálva a Bernáth házánál. Bayer egy rendeletet nyújt át. Dembinski elolvassa, felugrik s kiáltja: „A hadsereget elvehetik, de könyveimet soha; én csak az elnöknek vagyok felelős!” Bayer nevetséges pathos-szal felelt: „Uram, én katona vagyok és előjáróimnak engedelmeskedem. Még egyszer felszólítom Önt, hogy nekem a kívántakat adja ki.” Elámultam. Dembinski kardjáért szalad, a mellékszobából három segéd rohan ki, kardjaikat menetközben kötve fel, Löwinger*) hóna alatt tartja a jegyzőkönyvet és esküszik, hogy csak holttestén át vehetik azt el tőle. Dembinski egyik kezében kardját, másikkban egy jegyzőkönyvet tartván, dühös mozdulatokkal folyvást orditoz. Már valóban hinni kezdém, hogy kénytelen leszek verekezésbe keveredni, amelynek előttem oka is ösmeretlen volt, és amelyben hirtelenében nem tudtam volna kit üssek, kit védjek? Én azonban össze-

*) Vezérkari tiszt.

A fordító.

tett karokkal nyugodtan állottam s Bayerrel kimentem a szobából, aki a folyosóra lépén, hangosan kiálta: „Gránátosok!” (Grenadiere!) Oda is állított minden ajtóra két-két embert, s az ajtókat becsukta. Tehát katonai lázadás. Ma nekem, holnap neked, gondolám magamban! Kíváncsi voltam azonban az egésznek okát megtudni, kérdezősködtem s megtudtam, hogy a Szemere elnöklete alatt tartott haditanácsban az összes vezérek bizalmukat megvonták Dembinskitől és két tábornokot választottak, akik mindaddig míg a kormány másként nem intézkedik, a Dembinski oldala mellett álljanak és minden hadi működésébe befolyjanak. Ez Dembinskinak tudtára adatván, ő sipkáját ragadta meg, s e szavakkal a földhöz vágta: „Ha tudnám hogy sipkám tudja mit gondolok, így lökném el. Nekem nincs szükségem semmi adlatusokra!” stb. Erre elhatároztattott, hogy ideiglenesen Görgei vegye át a parancsnokságot, és Dembinski felszólított, hogy valamint az általa vezényelt kis hadtestet, úgy jegyzőkönyveit is adja által. Tudjuk már, miként fogadta a Szemere által aláírt ezen határozatot. Másnap Kossuth jött el! Görgei megtartotta a parancsnokságot, Dembinski Debreczenbe ment. — — — Magam is Debreczenbe mentem, s kénytelen voltam tapasztalni, mint gerjesztette Dembinski mindenkiben maga iránt a szánakozást, s mint izgatott Görgei ellen. Ez véleményem szerint nemtelen fegyver volt, és nekem ez az ember nem tudott tetszeni.

De térjünk vissza elbeszélésünkhöz. A szerencsés ütközettről s tett hadintézkedéseimről rögtön jelentést tevék, s az ellenséget Polenáig üldözém. A hideg lelt, és valóban igen elgyengültem, Munkácson csak annyi időm volt, hogy enyhítő szert vehettem be, egész nap nem ettem semmit és reggeli 8 órától esti 6-ig lovon ültem, a világért sem ültem volna kocsira, nehogy rossz példát mutassak; még kevésbé maradtam volna el, nehogy a Munkácson heverő engedetlenkedő népnek hacsak még oly csekély okot is adjak a rágalmazásra.

Polenán szép csapatkát gyűjtöttem össze, mintegy 3000 embert. Időközben Benyiczkyt is felszólítám, hogy a gyalog-osztályt és a három ágyut küldje vissza.

Polenán történetesen estek közelebből tudomásomra a 35-ik zászlóalj tisztikara által ellenem koholt izgatás némely részletei. Ennek főrugója Rosti volt, a legidősebb százados, Kossuthnak rokona. Bangya – amint nekem itt mondták – nyílt előzékenységgemmel tökéletesen meg volt nyerve. De Rosti, aki az időközben viselt zászlóaljparancsnokságtól most, hogy azt ismét Bangyának kellett átvennie, elesett: nem látott más módot e zászlóalj őrnagyává lenni, mintsem ha Bangya alezredes és hadmegyei parancsnok lesz, engem pedig visszaküldenek oda a honnan jöttem. E felett ülés tartatott, amelyben természetesen a lármások határoztak, a többieknek nem volt szavuk, s ha lett volna, természetesen találom, hogy őrnagyuk ellen fel nem léphettek, s így a hozott határozathoz csatlakozni kénytelenek voltak. Igaz, most már magam is a Bangya előléptetésének volnék szószólója, tudva, hogy ő a rangban valóban idősebb volt nálam; csakhogy annak mindenesetre ellene szavaznék, hogy valamely fontosabb állomásba helyeztessék, miután hadi dolgokban teljesen járatlan, és nagy önhittségével sokat árthatna. Azonban sok bajnak elejét vehettük volna, ha mint pajtás nyíltan lép előmbe. De bárhogy volt, megtörtént! A tanácskozás eredménye egy a miniszteriumhoz el nem intézett kérelem volt; s a válasz? — »hogy megtizedeltetik őket!« Ezt Polenán tudtam meg! Engem már eléggé bosszantott az . . . Szintay kormánybiztos, aki nem volt képes csapataimnak egy cipőt szerezni, de azért minden intézkedéseimbe avatkozott, ezt meg is irtam neki nyíltan és világosan. Ehhez járult még, hogy a Zrinyi-zászlóalj egy százahőse irányomban nyilvánosan a legalábbvaló kifejezésekben nyilatkozott. Én az egészet, minthogy csak magán uton jött tudomásomra és hivatalosan soha fel nem jelentett, hallgatással akartam mellőzni; de már ily beszédeket még sem tűrhettem tovább; elhivattam Burián századost és meghagytam neki, hogy azonnal hívja össze egész tisztikarát és szólítsa fel: nyilatkozzanak most, kinek van személyem ellen valamely kifogása, mint férfi állok elébe; többet nem tehettem. A felelet, természetesen az volt, hogy nekik ellenem semmi kifogásuk, sőt inkább . . . stb. — Nyomorultak.

Délután kihirdettetem a hadi törvényeket mindazok

ellen, kik feljebbvalóik iránt oly beszédeket hallatnának, melyek a legénységre rossz hatást gyakorolhatnak. E percztől nyugtom volt.

Szintay szorgalmazott, hogy menjek át a határon és hajtsak át annyi marhát, amennyit csak lehet. Megutáltam az embert. Megint zsákmányra vágyott. Mellőztem tanácsát és kinyilatkoztattam neki, hogy nem vagyok rabló-főnök, és csak hadakkal szándékozom a csatatéren szembe szállani. De mivel ezt, a határon túl álló ellenség nagy száma mellett tennem nem szabad, a határ védelmére szorítkozom; végre nyomatékosan megkértem, ne keveredjék az én dolgaimba. Ennek az lett a következése, hogy egy Ötvöshöz írt levélben engem sárga-feketének festett. Legyen neki az ő hite szerint!

Ezen kormánybiztosi bajaim közepette rendeletet kapok Dembinskitől, annyi csapattal amennyivel lehetséges, Varannónak Hanusfalvára mennem. A parancshoz képest legjobb csapataimat Ungvárt összegyűjtván, megindultam.

Azonközben az önkény egy kellemetlen esete merült fel. Riczkó százados Uzsoknál 3 századdal betört Gácsországba s egy falu összes marháját elhajtatta; és ámbár minden még előkerithető darab marhát visszajuttattam, sőt kárpótlást is adattam, a századost pedig törvényszék elébe állítottam: a tény megtörtént és pedig az én kormányom alatt, aki csak imént minden ily gondolatnak határozottan ellene szegültem. Riczkónak le kellett mondania! . . .

Részint gyalog, részint szekereken Hanusfalvára s az ellenségtől elhagyott Eperjesre érkeztünk, mintegy 3000-en. Bevonulásunk váratlan volt, és még is előnkbe repült néhány rögtönzött koszorú. Meglehetősen kényelembe tettük magunkat a városban annyi ide s tova futkosás után, s már hívők, hogy e kényelmet huzamosabban élvezhetjük: midőn másnap parancsot kaptunk Bártfára nyomulni.

Meg kell itt alkalmilag említenem, hogy tiszteim fejökben a pezsgőbor az elégedetlenség utolsó szikráját is eloltá, és ők azon éjjel fényes fáklyás zenével tiszteltek meg, miután csak rövid idővel előbb gyengéd kezektől font illatos koszorúcskával lepettem meg, néhány sor kíséretében „az eperjesi honleányok” aláírással. Csinos kis emlék!

csak azt sajnálom, hogy a névtelen küldőnek köszönetemet személyesen át nem adhattam.

D. u. 1 órakor elindultunk, s nehéz szívvel mentünk Raszlaviczára, ahonnan rövid éjjeli nyugalom után Bártfa felé folytattuk menetünket. Rendeletet kaptam Raszlaviczán Hedryt nyomozni! Nekem igen kellemetlen feladat, mely azonban a kivitelben még kellemetlenebb volt, mintsem azt képzeltem. Én ugyanis e feladatot Gulácsi vadász-századosra ruháztam át, és magam számosabb tisztekkel az öreg Hedry-hez szállásoltam be, aki inasát még az országutra előmbe küldé, hogy engem meghíjjon. Az inas ostobasága, amelylyel izenetét átadta, okozá, hogy igen udvariatlanul feleltem; az inas előre szaladt urához, ez pedig már ötven lépésnyi távoból levett kalappal közeledett, mindenféle magos címeket keresvén elő, hogy megengeszteljen. Ezen alázatoskodás undorított, de mivel sok tréfát vártam belőle, a meghívást elfogadtam. Kérdezősködtem fia hollétéről és megtudván, hogy valóban eltávozott, nejéhez mentem, a további nyilvános kutatást megszüntetendő. Szép, holdvilágos éjjel volt. A Hedry laka egy szép falusi lak, angol kerttel környezve. A ház körül sűrűn felállított vadász-csatárláncz csillogó szuronyai éles ellentétet képeztek e csendes éji tájképpel. Elérzékenyültem nagyon, mint hasonló eljárásoknál rendszerint. Mennyivel inkább kellett elérzékenyülnöm itt, midőn közelebb menvén, a lak fő ajtajában egy női alakot pillanték meg, összetett kezekkel... érdekes, szelid arczát a hold világítá, s olvasható volt rajta a mély fájdalom. Nem valék képes közelebb lépni. Előhívám a századost, a vadászokat elküldém, s a motozást megszüntetém. Egy hálás pillantás volt jutalmam. Nem győzhettem le a szégyenkezés érzetét, s együgyűen mentegetőzém. E hölgy lefegyverzett, és sokáig tündöttem, tulajdonképen mi hatott rám annyira, s rájöttem, hogy szelid arczulata mellett feltűnően hasonlít D...., L....ra. Az estvét szinte boldogan tölthettem volna, ha nem kellett volna az okozott ijedtséget jóvá tennem, és ha az öreg nem forgott volna kiállhatatlan pófájával örökké körülünk. Nem tudom miért, de ezen raszlaviczai házkutatásra mindenkor a szégyen némi érzetével emlékeztem vissza.

Bártfa felé nyomultam, midőn a fél uton előmbe küldött huszárok hirül hozzák, hogy az ellenség közeledik; csapataimat azonnal csatarendbe fejlesztém, de ezáltal elkésvén, csak 2 óra tájban értem el Bártfát. Szokás szerint semmi ellenséget se láttunk. A zabavai állásos korcsmánál előmbe jött a város főbirája a tanács egy részével, s ünnepélyes beszéddel fogadtak, amelyet igen röviden — és amint vélem — nyersen viszonoztam. Igen nem szeretem az ily »formalitásokat.«

Itt megtudtam, hogy a szabolcsi lovascapat századosát Maurert és hadnagyát Komjátit, akik szekeren akartak kémszemlét tenni, a mult éjjel Zborón elfogták.

A városba vonulásom alkalmával jégesőként hányták ránk a csinált és természetes koszorukat, amelyeket nyomomban jövő lovasságunk elgázolt, mindenütt lobogott a nemzeti zászló és bizonyosnak tartám, hogy épen azon házakban, amelyek ablakain leng most a legnagyobb három színű lobogó, a császári csapatok megjelenésénél legelőbb dugják ki a császári zászlót. Az ily kényszerült színlobogtatás igen izetlen dolog. Egy egyszerűen, de csinosan öltözött, két varkocsba font haju leányka, szemérmesen pirulva közeledett s kezét nyujtá fel hozzám, eleinte nem tudtam mit akar; ez még nagyobb zavarba hozta, végre az egyik kezében egy sima, egyszerű, keskeny háromszínű szalagocskát, a másikban egy gömböstüt pillanték meg, s most kitalálván kívánságát, lehajlottam nyergemből és büszkén tüzettem magamra a szalagot. Büszke valék ez egyszerű teremtés érzetnyilvánulására és őszinte szíveséggel megcsókoltam volna e gyengéd érzésű egyszerű leánykát.

Kár, hogy nem ösmerem. A nagy tolongásban nem kérdezősködhetém felőle.

E közben viszonyom tiszteimmal mindinkább bizalmasabb lett, egyszóval olyan, amilyent csak kívánhattam. A szolgálatot játszva és szívesen teljesíték, minden parancsot készséggel fogadtak és pontosan végrehajtottak, de én se követeltem semmi méltánytalant. Kivált Pribék és Gulácsi vitták ki becsülésemet, s vonzalmam irántok napról-napra öregbedett.

A csapatok eleinte a városban tanyáztak, másnap két táborba szállítottak. Az egyik a fürdő felé vivő uttól balra, a másik Sárpatok felé. Estve, midőn a város — természetesen a mi tiszteletünkre — épen kivilágított, előőrseink felriasztottak. Szálláson a plébánusnál voltam, azaz hogy az ő lakásán, mert a plébánust elvitték Gácsországba. Itt közel egy hetet időztünk.

Gulácsit megbiztam, hogy Zborón mindent „requiráljon,” amire a csapatnak szüksége van, erre a parancsot Dembinskitől kaptam. Gulácsi teljesíté a meghagyást és Erdődy gróftól lovakat, szekereket és ökröket is hajtatott el és miután ebbeli jelentésemre Luzsénszky kormánybiztos e lépést jóváhagyta, a dolgot én is abbahagytam.

Később, midőn Bártfát elhagytam, kérdőre vontak, miként tehettem ily erőszakoskodást, holott Erdődy gróf teljességgel nem ellenséges érzelmű! Miként igazoltam magam e vád ellen, később mondom el.

Itt azon értesítés lepett meg, hogy az ellenség ismét Munkács felé nyomul elő. Engem azonnal Hanusfalva felé rendelték, s helyettem Jaszvitz jött egy dandárral Bártfára.

Ismét Raszlaviczára mentem, s az érdekes Hedrynénél igen jól töltöttem el egy napot. Este teáztunk. Csak Miklós és Imre*) voltak itt velem. Mindinkább felhevülvén, midőn már kissé jó kedvűek lettünk, azaz hogy eláradtunk, háziasszonyunk nyugalomra vonult. A mi hálósobáink az épület egy másik részében voltak, de mi még itt maradtunk a diványokon és karos székeken, tuláradt kedvünkben nem alhatánk, s motozáshoz fogtunk; nyugodt vérrel e tettet rosszalunk kell. De meg is bűnhödtünk. Egy fiókot nyitunk meg, abban újságlapokat találtunk, kivesszük, s ekkor egy boritékából kivett összehajtott levelet pillantunk meg. Mind a ketten megdöbbentünk, az újságlapokat visszatettem, a fiókot hallgatva bezártuk, s le valánk hűtve; e levél figyelmeztetett mily messzire men-

*) Pribék Miklós és Gulácsi Imre.

tünk, mily gyengédtelenek voltunk, értettük egymást szó nélkül, szégyenlők a dolgot, s nyugalomra vonultunk.

Másnap korán fel voltunk; de kedves háziasszonyunk is, akitől szívélyesen bucsúztunk el. Nem láttam őt többé!

Kifáradtan értünk Hanusfalvára. Innen délután Eperjesre rándultam és késő éjszakáig értekeztem Dembinskivel, a kit környezetével egy nagy asztalnál kiüretett csajos poharaknál találtam. 12 órakor a vendéglőbe mentem vacsorálni — rossz kedvvel. Ez a Dembinski csak panaszolkodni tud, mint egy siránczó vén banya. Gyakran történik, hogy az ember éppen akkor bukkan vig társaságra, midőn legkevesebbé gondolná. Itt ösmerkedtem meg Mártonfival. Vitézüil ontottuk Champagne pezsgő véré, s éjféli utáni 2 óráig derekasan koczingtattunk. Tudj' Isten, korhely nem vagyok, de néha-néha mégis szeretem telt pohárnál a fesztelen vigságot és természetesen cigány zenét. Korán reggel Hanusfalvára mentem és egész csapatommal Varannóra indultam. Mártonfi délután meglátogatott Hanusfalván.

Varannón Inglikhofer orvosnál voltam szállva, akivel már egy előbbi átvonulás alkalmával ösmerkedtem meg, s aki rendkívül féltékeny volt és minthogy nálam a tiszték egész nap ki s bejártak, volt is alkalm a féltékenykedésre, mert neje csinos volt, s így természetes, hogy mindegyik szívesen udvarolt neki, annál inkább, mert féltékeny férjéből mindannyian tréfát üztek. Valóban nevetséges volt ez ember viselete, midőn a legközelebbi falura hitták — — „menni vagy nem menni“ volt a kérdés! de a beteg a ház jó barátja és súlyos beteg levén, végre szekérre ült s elindult — — de mily pofát vágott hozzá!... Este vigan puncsoztunk, midőn parancs érkezett Hanusfalvának Girált felé mennünk.

Pribék és Gulácsi tölem Varannón megváltak. Az előbbi Ungvárra, Gulácsi csak N.-Mihályba ment. Segélycsapatokat vezettek, de a mi már feleslegessé vált, mert az ellenség közeledtének híre valótlan volt. Magam 4. század Zrínyivel, 2. század vadászszal, 1. század lovassal és 3 ágyuval Varannóról megindultam.

Elfelejtém rövid, de szívélyes néhány perczemet megemliteni, a melyet első n. mihályi átutazásom alkalmával élveztem. Egy reggel ugyanis N. Mihályból Ujhelybe rándulván, délre oda értem, s meglátogattam Stainer barátomat*) ott mulatásom ugyan oly rövid volt, hogy csak álom gyanánt tűnik fel előttem. De szép, jó álom volt az! Alig válthattunk néhány szót...

Hanusfalváról másnap megindultunk Girált felé és — miután csapatainknak utközben egy folyón kellett átgázolniok — későn este értünk Sztropkóra, a hová minket Dembinski rendelt. Ez az örökös ide s tova huzódás igen kalandossá kezde válni, de igen czéltalannak látszott. Másnap Szvidnyikre értünk, ahol Dembinski egy kis hadat gyűjtött. Itt azon sejtelemre kellett jönnöm, hogy Dembinski néha mélyen tekint a kancsó fenekére, legalább szenvedélyes modora ezt gyaníttatá velem; vagy épen agyában nem volt minden rendén. E tulajdona a parancsnoksága alatt álló hadra mindenesetre csak kárt hozhatott.

Midőn a visszaérkezett Pribéket mutatám be neki, gyalázatosan bánt velem. A kormánytól miattam dorgálást kapott — mondá — én azonban soha se tudtam meg miért, de azonnal gyanítám, hogy itt Szintay van a játékban, s törvényes vizsgálatot kívántam. Ezt kereken megtagadta. Le akartam köszönni. E szándékomnak tiszteim szegültek ellene. Már Dembinski is megbánni látszott heveskedését, s így a dolog abba maradt. Feltettem azonban magamban, hogy Szintay és Bangya ellen az első alkalommal keményen fellépek.

Három napi pihenés után Zboróra mentem, Dembinski Bártfára. Itt is 3 napig maradtam, s az előőrsi szolgálatot láttam el. Itt történt, hogy midőn az első napon az Erdődy gróf számtartójához jöttem ebédre, két levelet találtam az asztalon német czimezéssel, a duklai postán feladva. Szoros zárlatom daczára tehát az uradalomnak összeköttetésben kellett lennie Gácsországgal. A leveleket — a melyek a számtartó állítása szerint Tomka ügyvédtől eredtek — jelenlétemben felbontattam, s ekként rá jöttem, hogy

*) Stainer Sándor orvos-tudor.

Tomka az uraságnak jelenti, miszerint állítólag én sok ingóságot elhordattam (holott ez a Luzsénszky kormány-biztos rendeletére történt) és a tömeggondnoknak ügyetlenséget vet szemére, hogy a birtok még is az öreg Erdődy nevéen vezettetik, mi mellett könnyen elkobozhatják, ha erről a magyar kormány értesül. Nem fért hozzám ezen vallomást felhasználnom, s így egy családot szerencsétlenné tennem. Abba hagytam a dolgot. Megtudtam azonban, hogy nyargonczo Tomka irt neki, s egy mentegetőzéssel teljes levelet kaptam; annyi bizonyos, hogy az ellenem emelt előbb említett panasz visszavonatot, vagy tulajdonképen elaludt.

Szvidnyikről Zboróra menet Polyánkára jöttünk, ahol néhány nappal azelőtt egy huszár fedezet alatt vitt borszállítmányt elvettek. Dembinski pihenőt fuvatott, s a lakosoktól elhagyott falut felpredáltatta. — — — Iszonyatos jelenet! Az állatiasság ébredt fel a legénységben. Két parasztot találtak, az egyiket megölték, a másikat súlyosan megsebesítették. Dembinski egy zsámolyon ült: kíséretétől környezve, Burchardt bort öntögetett, valódi tokajit és sajtot osztogatott. Elhagytam e helyet, s a falu végén egy csür alá huzódtam, mert az eső szakadt. Végre tovább indultunk, a falu égni kezdett, ugy hallám, hogy Dembinski a bíró házáat gyújtatta fel. A viskó csakhamar földig égett. A tűz terjedését az eső akadályoztatta meg, mely már harmadnapja tartott. E napot el nem felejttem soha!!!

Két napot tölténk Zborón, midőn parancsot kaptam Bártfára huzódnom vissza. Dembinski többi csapataival Raszlaviczára és csakhamar az után Demétére vonult. Dembinski itten közlé velem a hadügyminiszteri intézvényt a célba vett intézkedésekről, s ismét szabad menetet engedett haragjának Görgei és Klapka ellenében, s kinyilatkozatta, hogy ha az ő ellenjavaslatait el nem fogadják, leköszön. 11 óra volt este, mindjárt tea után!

Csak fél nap valék Bártfán, midőn parancsot kaptam elindulni és a Dembinski hadtestének előőrsé gyanánt Klussó és Lófalu közt tábort ütni.

Egy kis falut építettünk itt magunknak galyakból és meglehetősen kedélyesen éltünk. Valahára itten visszaérkezett

a 35-ik zászlóalj hiányzott része. Most hát volt 1 zászlóalj gyalogságom, 1 osztály vadászom, 1 század a 20-ik zászlóaljból 8 lövegem és mintegy 250 lovasom.

Ebédre a lófalusi tiszttartóhoz jártunk. Ez egy lengyel születésű, jószívű becsületes ember volt, utolsó falatját megosztotta volna velünk.

Nőm itt meglátogatott s innen Pestre ment.

Itt azon szomorú kényszerűségbe jutottam, hogy egy halálos ítéletet kellett aláírnom. Meghánván a dolgot minden oldalról, végre a főparancsnoksághoz küldém az ítéletet, ahonnan csakugyan megerősítve jött vissza.

Időközben Dembinski a ministerium elébe terjesztett javaslatához ragaszkodva, leköszönt. Lemondása elfogadtatván, Visocky és Dessewffy jöttek az ő helyére, épen midőn a muszka sereg közeledésének híre megvalósult.

Velünk közlött lemondásában nyilatkoztatá, hogy örökös ellenségei elleni harcunkban, mint egyszerű önkéntes, részt kíván venni. A dolog tulajdonképen úgy állott, hogy még reménye levén a főparancsnokságot visszanyerni, e részben Dessewffy és Visocky előtt nélkülözhetetlennek akará magát feltüntetni.

Apró czirkáló és előőrsi csatározások után, az ellenség 18-án estve egy erős arczéddel Bártfát elérte, sőt Bártfa és Zabava közt táborba szállott. 19-én reggel egy lovas-előcsapat megkezdé a csatázást. Előre küldék egy fél század lovast, hogy az előőrsöket és czirkáló-csapatokat az alatt magamhoz vonhassam. A fél század szándékom ellenére elfogadta a csatát, és egy hasonló erejű csapatot jó sikerrel megrohant. De miután az ellenség szaporodott, és egy ellenséges csapat a völgyön kifejleni*) törekedett, egy század vadászt küldék a völgyön uralgó hegyoldalra, és lovas-ságomat előre indítám. Alig érkezik ez oda, egy erős lovas-csapat bontakozik ki a bártfai völgyön Zabavánál, s az előre küldött gyenge csapatot visszafelé szorítja. E pillanatban szuronnal rohanja meg Szalay hadnagy egy fél század vadászszal, idétlenül, és egyenes utasításom ellenére az említett csapat után nyomuló lovasságot, és az az alatt már

*) Débouchiren.

visszatérő csapattól teljesen bekerítettett. Szalay egy fiatal oroszánként viaskodott. Vadászfegyverrel kezében, számosabb lovasság ellen védé magát. E válságos perczen az előbb visszahuzódott lovasság végre ismét előre tört és visszaverte annyira az ellenséges lovasságot, hogy a 11 sebből vérző Szalayt megmenteni, és 5 halottnak hátrahagyásával a fél századot — amely különben kénytelen lett volna magát megadni — századához visszavonni időt nyertünk. Gulácsi százados egy sortüzeléssel épen a kellő perczen támogató e lovassági rohamot, s ugyszólván eldöntötte ez által a csatát, s a hadnagyot és vadászait megmentette. Ezen majd 3 óráig tartott csatározás után előcsapatomat lassankint visszavontam, és a hertneki és lófalusai völgy közti magoslaton csatarendbe állván, ezen kedvező állásban vártam az ellenség támadását. Mintegy fél óra mulva meggyőződtem, hogy az ellenség az én állásommal egyenirányu*) tőlem jobbra eső völgybe erős gyalogcsapatokat indított. Szándéka volt engem innen, mialatt arczen foglalkoztatott, egészen elvágni, kénytelennek láttam tehát magamat lövés nélkül hátrahuzódnom, amire annyival is hajlandóbbnak kellett lennem, mert 8 ágyummal igen nagy területi akadályokon kellett áthatolnom. Szabadabban lélekzém, midőn Bartosfalva és posványos völgye már hátam megett volt. De midőn az osikói meredeken és patakon áthatoltam, már nyugodt voltam, kapott utasításom szerint ugyan Ternyéig kellett volna hátrálnom, de miután ott biztos tudósítást kaptam, hogy a demétei tábor elindult és egész Kapi alá huzódott, s én a kozákok czirkálásait már némileg ösmertem, még Fintáig visszavonultam; annyival inkább, mert a csata alatt érkezett vezérkari tiszt azon szóbeli parancsot hozta, hogy még ma Kapiba kell érkeznem. Csak is csapataim fáradtsága okozta, hogy Fintán megállottam, és tovább hátrálni vonakodtam. Három jelentésemre még e perczen sem kaptam választ, és már esti 10 óra volt, a jobbról és balról álló csapatokról tehát egy szót sem tudtam. Késégbetűtő helyzet. Végre éjjel kaptam a parancsot Ternyéig ismét rögtön előnyomulnom, minthogy Mártonfi még Demétén, Idzikowski pedig Gergelylakán áll.

*) Parallél,

Visszamentem tehát ismét Ternyére ahol Bornemisznál*) szállásoltam. Másnap kémszemlét tettem, az előőrsőket jobban állítottam ki, és átlovagoltam Gergelyakára, csupán negyedmagammal. Visszajövet azon tudósítást kaptam, hogy táborom parancs következtében elindult. Csakhamar előmbe száguldott egy lovasszakasz a Gulácsi gondoskodása folytán. Ekkor tudtam meg, mily veszélyben forogtam, hogy mintegy 200 kozák czirkált vagy 100 lépésnyire tőlem. Estve Fintára érkeztem, jókor reggel pedig a Kapi sánczokba, ahol egész napon át megmaradtunk. Estve megtudtuk, hogy tul vagyunk szárnyalva, éjjeli 9 órakor elhagytuk Kapit és Lemesig mentünk. Itt hadosztályt kaptam. Dél tájban kozák-csapatokat pillantánk meg a somosi magaslaton $\frac{1}{4}$ órányira tőlünk. Azonnal egy önkéntes lovascsapat rendeltetett ki, amely $\frac{1}{2}$ reppentyü-üteggel ellenök indult. Kalandos vállalat . . . . Ők a dombról minden legkisebb mozdulatunkat látták, mi nem láttuk mi van a domb megett, ahol az oroszok főerejüket kifejtették. Ugy történt, amint előre lehetett látni. A huszárok közeledtére, és egy két reppentyü elsütésére a csapat visszavonult. Huszáraink üldözték őket s belementek a kelepcebébe. A sárga lovas muszkaezred egy 12 fontos ütegtől támogatva, fogadta a támadást és csapatunkat visszavetette, legelőbb is a lengyel dzsidások szaladtak meg. Most igen helyes lett volna a visszavonuló lovasságot Somoson felállított gyalogság védelme alá venni.***) Ezt én eleinte azonnal javasoltam, de csak sokkal későbbben oszlattak fel egy osztály vadászt, minden tartalékcsapat nélkül, csatárlánczba; aminek az lett következése, hogy csatárainkat az üldöző ellenség szétugrasztotta, és mintegy 30—40 közülök elesett. A hadtest estve indult, ködös setét éjjel Kassán át, majd Szináig vonult. Etel után még az nap Hidas-Németiig, innen azután Forróig és Forrótól egy menetre Zsolczára, a sereg zöme Miskolcz mellett szállott táborba. Egy nyugnapot tartván, Harsányra s így tovább M.-Kövesdre és Kápolnára mentünk. Itt elhagytuk a fő utat és Árokszállásra mentünk, ahol egy napot pihentünk. Az eső szakadt, s én valóban aggód-

*) Kálmánnál.

**) Aufzuehmen.

tam az ágyukért. Azonfelül az epemirigy-kór iszonyuan dühöngött, aminek a sereg rossz élelmeztetése is egyrészen oka volt. Innen Tápió-Szelére és Györgyére mentünk.

A Tápióságról Czeplédre mentünk, s itt a Perczel ujoncz hadához csatlakoztunk. Innen N.-Körösre mentünk és vissza Szolnokra, ahol ismét Dembinski vette át a főparancsnokságot. Itt 4 napig táboroztunk és ezalatt folyvást haditanács tartatott. A 3-ik napon cholerába estem, oly mértékben, hogy csak a közeli és gyors orvosi segély menthetett meg. Ezalatt az egész tábor Uj-Szászra indult és 3-ad napra ismét oda jutottunk, ahonnan elindultunk, Abonyba. Végre megint Tápió-Szelére, ahonnan az összes lovasság Turára nyomult elő, s itt a maga nemében nevezetes turai csatát vitta és megverve jött vissza. Megint Abonyba és N.-Körösre mentünk.

Körösről Kecskeméten, Félegyházán, Kis-Teleken Magyarország végtelen sivatagain át, Szeged alá vonultunk. Magasztosak ezen puszták! A meddig a szem lát, határtalan síkság; e táj engem mindenkor költői hangulatba hoz. Egy oly tanyán, mint ezen térségen vannak, szívesen tölténém életemet. — — — Itt irigy szomszéd nem keseríti létünket. Senkinek sincs rá gondja, evett-é az ember ma és mit? Nagynak érzi magát az ember a természet kebelén, s maga a közönség, maga a bíráló. Párizs — vagy a kecskeméti puszta. — — — Szegeden a sánczokat szállottuk meg és mindenki nagy ütközetre készült, amelyet itt kell küzdenünk. Harmadnapra kitakarodtunk belőlök és Szőregre huzódtunk. Uj-Szegedet csak gyengén megszállva hagytuk. Minden mozdulatainkon valami bizonytalanság látszott. Másnap az ellenség sejteté, hogy hidakat akar verni, s én reménylém, hogy Uj-Szegedet erősen megszálljuk; de miután ez nem történt, azt sejtém, hogy Dembinski az ellenséget átkelése és felfejlése alatt*) akarja visszavetni. De ez nem történt . . . 5 ágyu védelmezte 4 százzal az átjárást egy napon át közel 80 ágyu heves tüzelése ellen. Az ellenség az átkelést kierőszakolta, épen midőn előterjesztésünkre négy 12 fontos ágyu érkezett

*) Débouchiren.

segítségre, amelyek aztán természetesen minden siker nélkül voltak kénytelenek visszajönni. Most volt a perc az ellenséget szuronnal verni vissza. De csak késő éjjel indított engem Dembinski rohamra, miután az ellenség rá ért elhelyezkedni a megfoghatatlanul épen hagyott sánczokban, amelyeket megkellett volna semmisítenünk. A mennyire az éj engede, csapataink a legjobb rendben nyomultak előre. Az előőrsökhöz értünk, midőn számosabb lövés történt, ez jeladásul szolgált a legnagyobb rendtelenségre. Mind, még a leghátulsók is tüzeltek, valószínűleg félelemből; a csapat ingadozni kezdett, én lelkesítém. Szomjas megragadta a 35-ik zászlóalj lobogóját s előre nyomultunk, lőtávolban heves apró fegyvertűz fogadott minket, a golyók jégesőként fűtyöltek füleinknél, Szomjas lövéstől találva leesik lováról, a zászlót kiejti kezéből, s a zászlóalj hátrálni kezd. Egyik sortűzet a másik után lövik reánk; világító golyók, röppentyűk stb. Lehetetlen volt tovább kitartani, rendes visszavonulásról kelle gondoskodnom.

Jókor reggel heves ágyuzást kezdettek ránk, amelyet mi a szőregi sáncztól élénken viszonzottunk. Guyon elhagyta kanizsai állását és hozzánk csatlakozott. Mintegy 40.000 emberünk volt. Az ágyuzás kevés megszakítással 2 napig folyt. A 3-ik napon Dembinski a sánczvonala feletti parancsnokságot nekem adván át, a faluba ment. Már 9 óra tájban lehetett bal szárnyunk irányában az ellenségnél mozdulatokat venni észre. Parancsot kaptunk 10 órakor megindulni, azonban előttem tudva nem levő okokból az indulás előbb 11, azután d. u. 3 órára tétetett által. Az ellenség mozgása mindig élénkebb lett. Három ebbeli jelentésemre Dembinskitől semmi intézkedést se nyertem. 3 órakor a lengyel legio és Gál hadosztálya csakugyan elindított, úgy nehezebb ágyuink is a bal szárnyunkról csakugyan elindítottak Béba felé. Minden visszavonulásunkra mutatott, a csata még is elfogadtatott és a bal szárnyunknál levő erdőbe, ebbeli figyelmeztetések daczára, megszálló csapat nem küldetett. — Végre d. u. 4 óra tájban mintegy 800—1000 lépésnyire sánczunk előtt egy ellenséges ágyu sor fejtett fel. Lehetett 180—200 löveg. Nekünk egész vonalunkon legfeljebb 40

lővegünk volt. Az 1-ső lövést jobb szárnyunkon megtétet-tem. Erre az egész sor tüzelése megkezdődött. Jobb szárnyunkon az én 10 ágyum ellenében 4 üteg ágyu és 1 üteg röppentyű állott. A lengyel üteg, amely éppen a Maros partján állott, a 10-ik lövésnél elhagyta helyét és megszaladt. A mi tüzeink, az ellenséges tulerő daczára jól lőttek, ekkor jelentik nekem, hogy a töltény fogyatékán van. Dembinskihez ugratok, hogy a hiány pótlásáról rendelkezék, s válaszul kapom, hogy a tölténytartalék elküldetett Bébára. — „Még ez is!” gondolám és lassabban kezdék tüzelteni, s a még kapható 6 fontos töltényeket mindazon egy ágyuhoz hordattam össze, amelyet sánczunknak a Maros partjánál levő szegletéhez állítottam, s amelyet az ütegpáncsnok irányzott 2 ellenséges üteg ellen oly sikerrel, hogy a szélső előre indult üteget hátrálásra kényszeríté. Csak töltény, és minden meg van nyerve, mert az ütközet nem veszett volna el. Midőn végre az ütegek már majd mind elfogyasztották töltényeiket, Dembinski visszavonulást vezényelt, az előnyomuló ellenség rohamra jött s a hátrálók után küldé golyóit, amittől csapataink vad futásnak eredtek. Szőreg alatt összeszedtem őket, átadtam Csapó őrnagynak, és Tomkával a balszárnyunkra lovagoltam. Az ellenség a sánczot az egész vonalon áthágta, és hirtelen s nagy robajjal csapott a bal szárnyunkon álló lovasságunkra. Egy rosszul kiütött roham és összes lovasságunk, élükön a Bocskayak, jobbra átot csinált. Bealkonyodott mire az ellenség a szőregi állásunkat elfoglalta, ez mentett meg a megsemmisítéstől. Az én hadosztályom szenvedett legtöbbet, nagyrésze Arad felé tévedett. Későn értünk Bébára, és jókor reggel mentünk Ó-Bessenyőre. Az ellenség nyomban követett, amiből egy heves lovassági hátvéd-harcz keletkezett, s az ellenséges lovasság vágómarhánk egy részét vette el, e közben egy ellenséges csapat Kanizsánál is kieroszakolta az átkelést és oldalunkba nyomult. A hátvéd harcza Kis-Temerinig még késő éjjel is tartott, mi még későn estve Komlóra értünk, s másnap tartós esőzésben Csatád felé indultunk, ahol másnap ismét megtámadott az ellenség, és harczolva huzódtunk vissza K-Becskerekig. Ezen menetünk alatt csatlakozott valahára

Kmethi balszárnyunkhoz. Aug. 10-e*) felvirradt, már jókor reggel megtámadta az ellenség előcsapata lovasságunkat, amely — ha nem csalódom 3 osztály 1 üteggel — harczolva hátrált a temesvári országuton, mialatt a Guyon, Gál és Dessewffy hadtestek Bessenova mellett és Sz.-Andráson át huzódtak. Guyon a sz.-andrási dombon állott fel, Jaszvitz a bessenovai dombot megkerülve a temesvári országutra rendeltetett, Gál és én az aradi uton mentünk Temesvár felé, és Temesvárt kellett volna rohammal bevennünk. Ez alatt az ágyzás Bessenovánál mind hevesebb lett, Kmethi a balszárnyunkon már a tűzben állott, ekkor vettük a hirt, hogy Bem vette át a vezérletet és tőle a parancsot, hogy a harczvonalba bekeljünk. Mondhatom, hogy örömmel indultunk neki; az ostromló hadtesttől ágyuk érkeztek, az ellenség a középén visszaveretett s a Bessenova előtti dombtetőig visszahúzódott; mi előre a patakon átgázoltunk, lovasságunk ekkor a jobb szárnyunkon egy keskeny hidon át fejlődött a rohamra. 2 ellenséges lovasezred jött elejökbe támadásukat felfogni, az összecsapás megtörtént, a mi lovasságunk visszaveretett. Ez alatt Schlick altábornagy jobb szárnyunkat megkerülve elérte az aradi utat, de szerencsénkre egy oda tévedt csapatra bukkant, amely őt előhaladásában akadályoztatá. Ez azonban ingadozást okozott, épen azon pillanatban, midőn én hadosztályommal másodszor nyomultam át a patakon. Most egy 12 fontos üteg legfeljebb 100—200 lépésnyire előttünk a tengeriből felfejlett. Alig hogy ráösmertem mint ellenségre és rohammal akartam elvenni, midőn a tengeriben roppant tömeg lovasságot pillanték meg, s az üteg egy kartács-esőt lövelt ránk; csak egy gyenge zászlóaljam maradt rendelkezésemre, amelyet lobogójával kezemben vezeték előre — mintegy 300 ember, — most már nem volt mit kezdeni, kivált miután már minden ember hátrált s én egyedül állottam még elül; visszajöttem a patakhoz, és miután lovam már nem akart rajta átgázolni, kénytelen voltam azt gyalog átvezetni. Még csak a más oldalon értek el a golyók igazán. A kartács jobbra balra tőlem százakat terített le, engem, Csapót és segéde-

*) Ez tévedés: a temesvári ütközet 9-én történt.

met körülrongották, épen köztem és Etele*) közt ment át egy 12 fontos; golyók furódtak a földbe lovaink előtt és minket egy szálla sem talált, mi valóban szerencsét emlegethetünk. Lépésben követtük a szétvert hadat, és — amennyire lehetett — gyűjtöttük összefelé nem messze a vadászerdőtől. Esti 5 óra lehetett. Ez alatt a hátráló tömegek a vadászerdő melletti hidhoz értek, ahol összetolakodtak. Az ellenség gyorsan nyomult elő, részünkről az ágyuzás — töltény hiánya miatt — mindinkább gyérült. Ekkor egy gránát csapott a tömegbe, és mindenki a vár felé futott. Nagyobbszerű látvány alig lehet a temesvári ütközetnél, mert míg az csupán egy szünteleni ágyuzásból állott: a távolban felszálló füst s a nagy ostromágyuk roppant zengése tanusítja, hogy Temesvár is szorong — itt egy nyílt csata: ott Temesvár ostroma, két látvány egy képben. Szaladó csapataink a Vécsey tábora felé húzódtak, amelynek a hátvédet kelle képeznie. Az ütközet el volt döntve! A csapatok elcsüggedve érkeztek a vadászerdőbe. Itt egy lövés történt, s „itt a német!”^a kiáltásra megint szétszaladt mindenki az erdőn. Én szabolcsi huszáraimat összetartottam s a vadászházhoz vezettem, ahol rövid ideig pihenvén, tovább mentünk a rékási utra és Rékásra, ahová reg. 4 órakor értünk. Egy itten tartott haditanácsban elhatározottatott a csapatokat Lugoson a lehetőségig összeszedni, s ezzel én bizattam meg. Lugosra elmentem ugyan, de feladatommal már keveset törődtem, mert világosan láttam, hogy a hadjárat be van fejezve, és e szétvert haddal többé semmire se lehet menni. Lugoson tudtuk meg, hogy Görgei a muszkák előtt letette a fegyvert. En Guyonhoz mentem és megkérdeztem, mit tud e dologról, ő azt állítja hogy nem igaz, és délutáni 5 órakor az összes tiszteket összegyűjtötte magánál. Időközben megérkezvén Bem, közzénk lépett, kinyilatkoztatta, hogy elég embere, ágyuja és töltényc van, hogy az ellenségnek ne csak ellenszegüljön, de azt meg is verje, hogy ezenfelül számít a havasalföldiek rokonszenvére, annyira, hogy ha a határon átmegyünk, seregünket ott megkettőztethetjük. Akiket szavak könnyen kielégítenek „éljen”^c-t kiáltottak, és a tanács be volt fejezve. De én egyebet akartam megtudni.

*) Matolai.

Csakhamar ezután parancsot kaptam a 9-dik hadtestet Dessewffy-től átvennem. Mire Dessewffy Bemnél ennek okát tudakozván, azon feleletet nyerte, hogy ő maradjon a főhadiszállásnál mint az összes lovasság parancsnoka. Dessewffy az erre következett éjjel — mint biztos forrásból értesültem — Lugost elhagyta. Ez esemény és azon körülmény, hogy a Bem haditanácsa minket ki nem elégített — miután annál senki tanácsát meg nem hallgatta — okozák, hogy én, Patay, Kürthi és Szabó másnap reggel hozzá mentünk, hogy tőle a Görgei fegyverletétele iránt határozott feleletet kívánjunk. Miután az előtt való nap Lippán volt, kellett arról tudnia. Bem büszkén, sőt visszataszítólag fogadott minket. Ez az én büszkeségemet is felébreszté. „Mi a hadsereg nevében jelentünk meg itten” — mondtam neki — szavamba vágott és felszólított, hogy csak a magam nevében beszéljek; tétette magát, mint ha nem ösmerne, feljegyezte nevemet, és mondá: „Most szóljon.” Azt hitte, hogy zavarba hoz, de én így még jobban szerettem, hisz a magam nevében még bátrabban szólhattam. „Tehát” — kezdém, már a magam nevében, s mondtam, hogy ma már az egyetlen magyar tábornok Dessewffy is elhagyott minket, eire dühösen ugrott fel: „Mit fecseg Ön?!“ kérdé, én pedig teljes nyugodtsággal viszonzám. „Tábornok ur, én soha se fecsegek, csak azt beszélem, amiről meg vagyok győződve” Dessewffyért küldött, s követe megtérvén, csak ismétlé amit én mondtam. Mire folytatám: „Látja tábornok ur, hogy igazat mondtam” és kérdém, mondja meg nekem igazán és világosan, letette-e Görgei a fegyvert vagy sem. Mik saját további tervei, és kinyilatkoztattam, hogy ezen sereggel többé lehetetlen helyt állani, annál inkább, mert pénzre és élelmeztetésre semmi kilátás, és hogy ily körülmények közt nekem mint magyarnak még van egy magasztosabb kötelességem, t. i. embereimet hasztalanul fel nem áldoznom, de a hazának megtartanom, és hogy szándékom a fegyvert letennem, úgy mint Görgei tévé. Félénkséggel nem vádolhat, mert látott a csatatéren és tudta, hogy utolsó hagytam el azt, de miután a sereg semmit se kap, rabolni kénytelen, és rablócsapattal szolgálni nem akarok. Ez után egyenkint fordult a többiekhez, ezek röviden az én nézetemhez csatla-

koztak. Csak Patay nyilatkozott, hogy ő képtelen egy hadtestet vezényelni — egy ilyen hadtestet, — akarát alkalmasint mondani (csak éppen ekkor vette át a Gálét). Bem ismét a hazugsággal határos nagyítással adta elő haderejét, kinyilatkoztatta, hogy mindenre gondja lesz, hogy már küldött is valakit biztos tudósítás végett Görgeihez (időnyerés végetti csel), és újól is Oláhországgal biztatott. Végre kijelenté, hogy aki verekedni nem akar, elmehet, de ő minden gyávát föbe lövet aki az ügyet elhagyja. Jó. Tudtuk hányadán vagyunk, én kinyilatkoztattam, hogy kötelességemet mint harczos és mint polgár teljesíteni tudom. Ő ezt másként értelmezte, mert kegyesen bocsájtott minket. Alig értem szállásomra, Bem egy küldötte jelent meg, hogy menjek hozzá. Elmentem. Karánsebesre akart küldeni, hogy az állítólag ott tartózkodó Baldy élelmezési tisztet elfogjam. Átláttam a szitán s mondtam, hogy én hadtestparancsnok vagyok, és hadtestemet el nem hagyom, de küldhetek hozzá egy őrnagyot, akiben teljesen bizom. Kissé gondolkozott, s azután úgy félig hangosan gondolkozva mondá: „Nekem oly valakire volna szükségem, akit egy kis hadtesttel küldhetnék el a Vaskapu védelmére,“ ekkor egész színészileg rám nézván: „kedves alezredes ur, nem volna hajlandó átvenni ezen parancsnokságot?“ Teljes nyugodtsággal mondtam „a tábornok urnak csak parancsolnia kell,“ de magamban mosolyogva gondolám: ezt megnyergeltem, minden áron szabadulni akar tőlem; de miután ez az én malomra hajtá a vizet, szívesen vettem. Azon meghagyással bocsájtott el, hogy egy fél óra múlva jöjjen el a szükséges iratokért. Három darabot kaptam, amint az elsőt felbontom, elálmélkodom ez redesi kinevezetésem felett. Meg kell vallanom, hogy erre felháborodtam, világosan látván, hogy ez idegen engem nagyravágyásomnál fogva akar megfogni. Első gondolatom volt azt el nem fogadnom, s az okiratot visszaadnom, de ösmertem Bemet, ő szándékomat megghiusithatta volna, azonban még is visszafordultam a lépcsőn és hozzá mentem. Lássa legalább, hogy átlátok rajta; az okiratot kezemben tartva, mondtam: „Uram! Ön itt engem egy meglepetésben részesített, amelyet nem tudok magamnak megfejtetni, miután Ön engem még nem is ösmer.“ „Oh,

ösmerem Önt* — szakítá félbe, háromszor ismételvén e szavakat. »Nem — viszonzám, — de majd igyekszem magamat ezentul megösmertetni.* Meghajtván magamat, eltávozáam. Még az nap Szakulra mentem csapatommal, ahol Dessewffy várakozék rám, nyilvánítván, hogy mint önkéntes akar nálam szolgálni, míg a catastrophá be lesz végezve. Jókor reggel Karánsebesre mentünk. Itt 16-án Török*) alezredes 3000 emberrel hozzám csatlakozott, így hát 4600—5000 emberem lehetett. Innen azonnal két tiszttel küldék Görgeihez, hogy a fegyverletétel valóságáról meggyőződést szerezzek. Éjjel feliasztatván, kis hadtestemmel az obresai keskeny szorulatba**) huzódtam, hogy a történendőket itt bevárjam. A kiküldött tisztek helyett egy ellenséges tábori követ***) jelent meg, azon felszólítással, hogy kövessem a Görgei példáját. Embereimnek nem volt mit enniök. Hátszegnél Frummert, arczvédemet a muszkák megtámadták. Az oláhok embereim közül már többeket agyonvertek. Az én elhatározásom hamar meg volt, csak tiszteimmel kellett még értekezniem. Hogy a saját hadtestembeliek meghallgatnak, azt tudtam; de a Török-féle hadtestbeliekkal gyűlt meg a bajom, akik ellenvetések tettek és feltételeket akartak kikötni, amelyekről bizonyos voltam, hogy el nem fogadtatnak. Egy Lichtenstein herczegtől érkezett levél elhatározásomban megerősített. Ekkor érkezett Bem egy segéde azon parancscsal, hogy Hátszegre menjek. Kinyilatkoztattam, hogy e parancsnak ellenszegülök. A segéd Törökhöz fordult és hízelt kilátással kecsegteté, Törököt nem lehetett többé a fegyver letételére birni, ők a muszkáknak akarták magokat megadni. Bárgyuk! még az utolsó vonaglásokban is daczolni akartak. Engem éjjel örökkel állítottak körül, és el akartak fogni — miért — mert embereimet megakartam kímélni, miután minden csepp vért kiontani felesleges volt. Ezt megtudtam, s először állítottam fel magamnak a tisztelet-örsöt, s 12 huszárt rendeltam lovastul szállásom elébe; természetes, hogy elvesztették kedvöket engem fogolylá tenni. Felvirradt az aug. hó 19-ke. Törököt

*) T. János, a későbbi szerkesztő, s nem az Aradon kivégzett honvédtábornok.

**) In den engen Pass.*

***) Parlamentair.

Vaiszlovára rendeltem, és déltájban elindultam az ellenség felé. De mily érzéssel! hogy oly szenytelenül viselt fegyveremet adjam. Arczvéd nélkül mentünk az előörsökig, fegyvereinket letettük, és Karakanig kísértettünk, ahol magamat B. Simbschen tábornoknak bemutatam. E becsületes katona viselete ellen nincs panaszom. Ő bizonyosan tudta mi történik keblemben. Amit sejtettem, megtörtént. A vizeszü Török is eljött magát megadni, amikor is megtudtam, hogy egy század huszárt küldöttek utánam, hogy ágyuimat elvegyék. Azonban jobbnak látták az urak, hogy magok jöjjenek ágyuimat elkérni, de kívánságukat nem teljesítettem. Így végződött be hadjáratom. Másnap Lugosra küldöttek, ahol Wallmoden tábornok a legudvariasabban fogadott, és megengedte, hogy tetszésem szerint szállásoljam el magamat. Ez keserves nap volt rám nézve, mert meg kellett válnom Szomjastól és Etelétől*), e két ifju barátom nem titkolható el fájdalmát. Isten tudja hol lehetnek most, vezesse őket a sors családunk kebelébe sértetlenül vissza. Ifjak ugyan még, de derék férfiak. Lugosról Reindl hadnagy kísért Temesvárra. Szomorú látvány volt ez nekem. Itt, ahol mint tanuló a gondatlan ifjuság napjait élveztem, ahol minden talpalatnyi hely tanuló éveim egy-egy ártatlan eseményére emlékeztetett, itt mint fogoly vonultam be! Már az iszonyun összelövdözött vár látása is komor hangulatba ejtett, de mennyire kellett ennek fokozódnia, midőn börtönömül az új vármegyeházat jelelték ki, ahol egykor mint életvidor tanuló, egy télen át szálláson voltam a várnagynál. Elmélkedtem az akkor és most felett, ami még inkább elkomorított, szegény Marim megosztá velem a szobát. Azonnal tudakozódtam a várnagy felől, még most is ott volt, sőt anyja is élt még, az öreg harpia. Elmentem hozzá, sokat bántott engem, épen azért akartam elébe menni. Kezemet nyújtám neki, de ő a magáét csak vonakodva nyújtotta, félt egy felségáruló iránt — mint akit bennem látni vélt — nyájas lenni. Rosz jelt sejtettem ebben. Azonban egy mosoly alá rejtém balsejtelmemet, hiszen nevetséges is volt. Jókor reggel tudtomra adák, hogy 8 órakor Aradra utazom, amit én nagyon fájlaltam, mert az itteni törzs-foglár-

*) Szomjas József és Matolai Etel.

ban*) egy derék becsületes magyar embert találtam, s tudván, hogy az ily egyének közt felette ritka a becsületes és szíves ember, fájdalommal váltam meg tőle. Itt már eddigi kisérőmet Valkót**) és Szilágyi közvitézt is el kelle hagynom, jólelkű becsületes két embert. Dessewffyvel együtt délután Aradra értünk s a várban helyeztettünk el. Leírjam-e érzelmeimet, amelyekkel szegény Marimtól az utcán kellett megválnom, csak azon remény enyhítette némileg fájdalmamat, hogy majd csak megengedik hogy meglátogasson. De ebben is csalódnom kellett. Két napi hiu várakozás után, délután végre megjelent egy dzsidás-tiszt egy nyílt levéllel tőle. Átfutottam a kedves sorokat — nem engedik, hogy meglátogasson. Fájdalmam nagy volt, de összeszedtem magamat, ne legyen a tisztnek diadala rajta — gondolám magamban, — és nem is volt. Néhány sorban válaszoltam. A távozó után az ajtó becsukódott. Összegörnyedtem mélyen égető fájdalmamban, szemeimből könnyek perdültek ki. Elvoltam választva a világtól s ami nekem e világon legkedvesebb, nőmtől. Szolgáim másnap elhozták amire szükségem volt, és elvitték a feleslegest. Egyedül voltam e világon! Hagyjuk ezen első napokat, éveket raboltak el életemből.

*) Stabs-Profoss.

**) Valkó Soma százados a 13-ik zászlóaljtól.

NÉVMUTATÓ

A JELEN KÖNYVBEN ELŐFORDULÓ EGYÉNEKRŐL.

(A számok a lapokat jelentik.)

A.

Abancourt 90.
Ábrahám 3.
Adamkovics Antal 52.
Agonász 52, 55.
Albert Ignác 63.
Andorffy Károly (hadbíró) 57.
Andrásy Aladár gróf 13.
Andrásy Gyula gróf 1, 6, 10, 15, (őrnagyunk) 20.
Andrascsik (plébános) 83.
Andrejkovics Endre (tűzmester) 76.
Auersperg herczeg 17.
Aulich Lajos 57, 62, 63, 66, 67.

B.

Bajusz József 7.
Bakó Jancsi 137.
Balog József 99, 104, 107, 109.
Balogh Károly 7.
Balogh Lipót 3.
Balogh Sándor 11.
Bangya — 75.
Bárány Józsi 109.
Barkó (osztrák tábornok) 76, 189, 190, 195.
Báró Anti 27.
Bartha Károly 16.
Bayer (ezredes) 61, 193.

- Bellositz (őrnagy) 2, 6.
 Bem József 154, 155, 160, 164, 165, 168, 171, 173, 174, 176,
 177, 178, 179, 209, 210, 211, 212, 213.
 Benedek (tábornok) 142.
 Benyiczky Lajos 72, 73, 74, 191, 192, 194.
 Béresi Pál 92, 102, 104.
 Besze János 72.
 Bethlen Ferencz gróf 6, 7, 10, 16, 20.
 Blomberg — 5, 6.
 Bodnár Ferencz 22.
 Bódogh Károly 15, 16.
 Bodonyi — 12.
 Bolzer (lengyel hadnagy) 88.
 Bornemisza Kálmán 111, 205.
 Boronkay Albert 78.
 Bozsinka Axentie (képviselő) 177.
 Brezenheim hercegné 3.
 Bubna (osztrák ezredes) 76.
 Budai (boltos) 4.
 Bujanovics Rudolf 73.
 Burchard — 202.
 Burián János 74, 195.
 Butler Sándor gróf 57, 66.

C.

- Calzada — 47, 49, 50.
 Csányi László 13.
 Csapó Pál 158, 159, 209.
 Csengery József 71.
 Csiszár — 180, 183.
 Csöngői David 22.
 Csúzy Pál 70.

D.

- Damjanich János 62, 63, 65, 68.
 Dembinski Henrik gróf 53, 55, 60, 62, 77, 78, 80, 81, 88, 89, 90,
 91, 92, 100, 102, 103, 107, 108, 115, 123, 125, 127,
 129, 130, 132, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 146,
 149, 150, 151, 155, 156, 163, 164, 174, 192, 193, 194,
 195, 200, 201, 202, 203, 206, 207, 208.

Desko Péter 78.

Dessewffy Aristid 103, 119, 124, 136, 138, 154, 156, 178, 180,
182, 183, 184, 185, 203, 211.

Dessewffy Imre 180.

Deym (osztrák tábornok) 27.

Diószeghy József 16, 23.

Doschen 57.

E.

Eberhardt Károly (olasz tábornok) 74.

Elek Pista 28.

Engelhardt (muszka tábornok) 102.

Erdélyi Fülöp (Schön) 27.

Erdődy gróf 91, 199, 201.

Erős Ferencz 3, 24.

Észterházy Kázmér gróf 20.

F.

Farkas Lajos 2, 3.

Fáy Gyula 33.

Foris — 155, 168.

Forray — 104, 107.

Freyseisen Gyula 81, 85.

Fromberg Róbert 41, 44.

G.

Gál László 160, 174, 209, 212.

Gáspár (közhuszár) 97, 101, 103.

Geőcze Bertl 52.

Glanzer — 180, 183.

Góré Józsi 95.

Görgei Artur 5, 34, 36, 53, 57, 65, 68, 79, 89, 138, 147, 148,
149, 163, 164, 177, 180, 183, 193, 194, 202, 210,
212, 213.

Görgey Kornél 24, 38.

Gulácsy Imre 81, 101, 104, 105, 197, 198, 199, 200, 204, 205.

Guyon Richard 13, 129, 138, 142, 154, 156, 157, 161, 162, 168,
169, 170, 171, 172, 174, 175, 176, 179, 207, 209, 210.

H.

Haim — 190.
 Halasy Gyula 133.
 Haynau — 151, 181.
 Hedry (az öreg) 82.
 Hedry Ernő 84.
 Henningson — 162.
 Herchenrötter Gyula 52.
 Herczeg (huszár főhadnagy) 32.
 Hertelendy — 56.
 Herzinger (osztrák tábornok) 156.
 Holtsche — 13.
 Horarik — 67, 68.
 Horváth — 97.
 Hoszowski — 111, 112.

I.

Ibrányi Zsigmond 81.
 Idzikowski — 111, 112, 204.
 Inglikhofer — 85, 200.

J.

Jaszvitz — 86, 152, 209.
 Jékelfalussy Sándor 87.
 Jelics — 29.
 Jellacsics József 5, 10, 11, 17, 129.

K.

Kabat (lengyel hadnagy) 180.
 Kaminski (lengyel tisztartó) 93.
 Kandó Tamás 3, 7, 12, 15.
 Karsa Endre 7, 21, 25.
 Katona Dénes 131, 142.
 Kauszler Róbert 177.
 Kazinczy Balint 85.
 Kazinczy Lajos 41, 48, 49, 50, 55.
 Keresztes Lajos 113.
 Kiss (vadász-főhadnagy) 106.
 Kiss (altiszt) 101.

Kiss Ernő 68.
 Kiss Ferencz 47, 50, 51.
 Klapka György 7, 56, 60, 63, 164, 193.
 Klementisz Gábor 25, 29, 39.
 Kmethy György 148, 149, 153, 177, 209.
 Komjáthy — 82, 198
 Korda Endre 128.
 Kossuth Lajos 11, 14, 62, 194.
 Kossuth Pál 7.
 Koszta — 133.
 Kovács Károly 102, 155, 168.
 Körmei — 92.
 Körner — 58.
 Kozma — 113, 131.
 Kramolin Hugo István 93, 123.
 Krucsay — 41, 44
 Kun Dani 3.
 Kürthy István 178, 211.

I.

Ladányi — 21.
 Lamberg (osztrák altábornagy) 3, 4, 45.
 Lázár János 100.
 Lázár Kálmán gróf 117, 129.
 Lázár Lipót 139, 141, 176.
 Lázár Vilmos 4, 19, 39, 40, 45, 46, 47, 50, 51, 53, 56, 58, 59,
     60, 61, 62, 69, 72, 75, 77, 78, 103, 104, 105, 107, 108,
     109, 110, 113, 115, 117, 119, 120, 123, 129, 130, 131,
     132, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 151, 152, 154,
     157, 158, 160, 178, 179, 180, 183, 184, 185.)*
 Leiningen Károly gróf 56.
 Lopresti Lajos báró 4.
 Lőrinczy Ferencz 99, 170.
 Löwinger — 107, 108, 110, 193.
 Lukászy — 113, 114, 131.
 Luzsénszky Pál báró 199.

*) Többnyire név nélkül, mint „parancsnokom.”

M.

Madarasy (gyalog-őrnagy) 5.
 Madarassy Miklós 73.
 Mándy Ignác 24, 50.
 Markovinovich — 14.
 Martini Frigyes 74, 75, 192.
 Mártonffy Károly 96, 99, 200, 204.
 Matolai Etele 210, 214.
 Matolay Gyula 45, 62, 64, 69, 70, 133, 134, 140, 184.
 Matolay Victor 2, 3, 34.
 Maurer Károly 82, 198.
 Mednyánszky Sándor 62.
 Mesterházy — 56.
 Mészáros Lázár 122, 127, 138, 155, 173, 174.
 Mezőssy László 3.

N.

Nagy Gerzson 7.
 Nedeczky Albert 5.
 Nyomárkay Hugó 16.

O.

O'Naghten Vilmos 92, 93, 142.
 Oláh Dani 14.
 Oláh György 97.
 Oláh Miklós 11.
 Orosdy — 72.

Ö.

Ötvös Tamás 74, 190.

P.

Pálffy József gróf 4.
 Pálkövy Antal 3.
 Patay István 153, 178, 211, 212, 213.
 Perczel Mór 49, 56.
 Poldrugács — 66.
 Preisz — 129.
 Pribék Miklós 74, 75, 76, 77, 81, 85, 192, 198, 201.

R.

Rakovszky — 60.
 Reindl (osztrák hadnagy) 214.
 Répásy Mihály 50, 51, 56, 59, 62, 127, 193.
 Riezko Lőrincz 78, 196.
 Rohrman Károly 113, 132, 133.
 Rosthy — 136, 158, 195.
 Rutkayné Kossuth-Luiza 121.

S.

Sápy — 170.
 Sárkány József 67.
 Scharitzer — 57.
 Schlick gróf (osztrák altábornagy) 53, 147, 148, 156, 163, 209.
 Schumann — 190.
 Schweidel — 13.
 Sceseodajeff (muszka tábornok) 118.
 Sebeczky András 3, 10.
 Sebes Pál 133.
 Sélley — 170.
 Siegel — 41.
 Simbschen (osztrák tábornok) 183, 214.
 Simunich (osztrák tábornok) 20.
 Sing — 142.
 Skariatín (muszka ezredes) 102.
 Spányik — 58.
 Stainer Sándor 201.
 Stefanovics — 33, 36.
 Strobl — 142.

Sz.

Szabó János 133.
 Szabó Vincze 51, 178, 211.
 Szalay József 96, 97, 103, 105, 106, 133, 134, 135, 203.
 Szász Lajos 7.
 Szekulics — 59, 69, 70.
 Szemere Bertalan 61, 79, 193, 194.
 Szénási Balázs 30, 31, 32.
 Szepesy Péter 3, 33.

Szijjártó — 131.
 Szilágyi — 115.
 Szilvász Márton 41.
 Szimán Béni 16.
 Szintay János 78, 189, 191, 196, 201.
 Szomjas József 75, 77, 99, 101, 117, 123, 185, 207, 214.
 Szomjas Károly 101, 115, 133, 134, 135.
 Szuper — 113.
 Szűcs József 37.

T.

Tahy — 91.
 Thali — 56.
 Teleky László gróf 53.
 Than Gusztáv 3.
 Thorznicki 122.
 Tomka (ügyvéd) 201, 202.
 Tomka Károly (huszártiszt) 91, 119, 141, 202, 208.
 Török János 49, 182, 213, 214.
 Trangusz — 51, 55.

U.

Ujfalusy Lajos 40, 90.

V.

Valkó Soma 130, 215.
 Vécsey (tábornok) 147, 210.
 Vetter Antal 148, 149.
 Virág Gida 177.
 Vysocki József 103, 113, 114, 124, 138, 203.
 Vogel (osztrák tábornok) 191.

W.

Wallmoden (osztrák tábornok) 214.
 Windischgrätz herczeg (osztrák tábornok) 11, 17, 46, 47, 49.

Z.

Zábrácsky László 3.
 Zamoiski (lengyel ezredes) 165.
 Zerfi Gusztáv 67.
 Zuan — 80.

ÉRTELEMZAVARÓ SAJTÓHIBÁK.

I. Visszaemlékezéseimben :

- A 7. lap 13-ik sorában „3-ik” helyett olvasd „három.”
- A 17. „ utolsó „ „dandárhadosztály” helyett olvasd „dandár.”
- A 20. „ 1-ső „ „3-ik” „ „ „három.”
- A 21. „ 14-ik „ „és kápolna” „ „ „és a kápolna.”
- A 22. „ 5-ik „ (alulról) „előőrsei” „ „ „előőrsi.”
- A 25. „ 18-ik „ (felülről) „hegyoldalon felette” h. olv. „hegyoldalon a felette.”
- A 28. „ 5-ik „ „tűznél” „ „ „tűzénél.”
- A 33. „ 4-ik „ (alulról) „tudtna” „ „ „tudtam.”
- A 38. „ 12-ik „ „ez” „ „ „ezt.”
- A 43. „ 8-ik „ (felülről) „Condycat” szó törlendő; s a helyett külön sorban olvasandó „Condiscat.”
- Az 56. „ 21-ik „ (felülről) a „Szoboszlóra” és „értem” szavak közzé igtatandó: „másnap Török-Szent-Miklósr.”
- A 63. „ 7-ik „ (felülről) „tisztársa” helyett olvasd „tisztársam.”
- A 75. „ 14-ik „ „ 2-ik” „ „ „két.”
- A 75. „ 15-ik „ „ 1-ső” „ „ „egy.”
- A 82. „ 14-ik „ a „Hedry” név után levő pont törlendő.
- A 83. „ 3-ik „ „ „közönségesen” helyett olvasd „közönséges.”
- A 90. „ 15-ik „ (alulról) „ekkor” „ „ „ekkorra.”
- A 93. „ 1-ső „ (felülről) „századosunknak” „ „ „századosuknak.”
- A 94. „ 4-ik „ (alulról) „nachdem” „ „ „nach dem.”
- A 99. „ 1-ső „ (felülről) „nyárhó” „ „ „nyárelő.”
- A 102. „ 12-ik „ „ „Junya 5-ho” „ „ „5-ho Junya.”
- A 102. „ 12-ik „ „ „kazák” „ „ „kozak.”
- A 102. „ 13-ik „ „ „Urjadnika” „ „ „Urjadenik.”
- A 104. „ 13-ik „ „ „Klusson” „ „ „Klussén.”
- A 118. „ 8-ik „ (alulról) „táborban” „ „ „táborból.”
- A 121. „ 1-ső „ (felülről) „Rutkainé” „ „ „Rutkainét.”
- A 123. „ 3-ik „ „ „24-ik” „ „ „huszonnégy.”
- A 123. „ 14-ik „ „ „epemirigy” „ „ „epemirigy-kór.”
- A 131. „ 14-ik „ „ „kötelekkel” „ „ „kötelekkel.”
- A 133. „ 8-ik „ (alulról) „hónapi 1-től” „ „ „hónap 1-étől.”
- A 137. „ 14-ik „ (felülről) a „parancsnokom” szó után a „ (vessző) törlendő.

- A 138. lap 12-ik sorában (felülről) „kevesebbel“ helyett olvasd „*hevesebbel*.“
 A 148. „ 8-ik „ (alulról) „entonré“ „ „ „*entouré*.“
 A 163. „ utolsó „ „ „14.“ „ „ „*148*.“
 A 178. „ 18-ik „ (felülről) „megdöbbentést“ helyett olvasd „*megdőbbenést*.“
 A 178. „ 2-ik „ (alulról) „körülmény“ „ „ „*körülmény*.“
 A 184. „ utolsó „ „fegyverletétel“ „ „ „*fegyverletétel*.“

II. A Lázár Vilmos emlékiratában :

- A 205. lap 8-ik sorában (alulról) „Étel“ helyett olvasd „*Étel*.“

TARTALOM.

	Lapszám
Előszó	III
Bevezetés	V
I. Miként termett a honvéd sereg	1
II. Az első ütközet	9
III. A káplárból lett „brigadiros”	19
IV. Egy kis bravour tévedésből	24
V. Határvédés	30
VI. Visszavonulás a határszélről	33
VII. A határszéltől a fővárosig	35
VIII. A fővárosban	45
IX. A fővárostól a Tisza vonal megé	48
X. A Tisza megett	55
XI. Átkelés a Tiszán, előnyomulás a főváros felé	65
XII. Áttételésem a főhadseregtől, hadmegye parancsnoksági segédül	69
XIII. A hadmegyében	72
XIV. Hadmegyéből ismét táborba és vissza	80
XV. A hadmegyei parancsnokságot dandárparancsnoksággal cseréljük fel	88
XVI. A muszka jön: én hiába keresem	96
XVII. A riadó	99
XVIII. Dembinski lemondása. Dandárunk a muszkákkal ismerkedik	103
XIX. A 9-ik hadtest összpontosíttatása és második összetűkezés a musz- kákkal	111
XX. Egyenes és folytonos hátrálás az ország közepéig	117
XXI. Ha a muszka nem támad, mi támadjuk meg, de nincs köszönet benne	122
XXII. A vég kezdete: a szőregi ütközet	127
XXIII. A vég kifejlődése: a temesvári ütközet	151
XXIV. A eldöntő ütközet utáni éjszaka	168
XXV. Az utolsó napok	176
Lázár Vilmos emlékirata	187
Névvmutató a könyvben előforduló egyénekről	217
Értelemzavaró sajtóhibák helyreigazítása	225

